

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МИЦАВКА ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ

УДК 94(438+474.5)"13/15":327(438+474.5):930.1(438)"18/19"

ДИСЕРТАЦІЯ

**УНІЙНІ ДОГОВОРИ XIV – XVI ст. МІЖ КОРОЛІВСТВОМ ПОЛЬСЬКИМ
ТА ВЕЛИКИМ КНЯЗІВСТВОМ ЛИТОВСЬКИМ У ПРАЦЯХ ПОЛЬСЬКИХ
ІСТОРИКІВ КІНЦЯ XIX ст. – 1939 року**

032 «Історія та археологія»
Галузь знань 03 «Гуманітарні науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктор філософії.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.
_____ Ю. Ю. Мицавка

Науковий керівник:
Біла Світлана Ярославівна
кандидат історичних наук, доцент

Дрогобич – 2026

АНОТАЦІЯ

Мицавка Ю. Ю. Унійні договори XIV – XVI ст. між Королівством Польським та Великим Князівством Литовським у працях польських істориків кінця XIX ст. – 1939 року. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2026.

У дисертаційному дослідженні вперше комплексно вивчено зображення історії польсько-литовського унійного процесу від Кревської унії 1385 р. до Люблінської унії 1569 р. у працях польських істориків, що працювали у період з кінця XIX ст. й до початку Другої світової війни. Дисертантом зроблено наголос на вивченні впливів історіографічних теорій та політичних ідеологій на зображення дослідниками означеної історичної проблематики.

Перший розділ «Історіографія, джерела та методологічна база дослідження» присвячений характеристиці комплексу джерельних та історіографічних матеріалів, що слугували основою для проведення дисертаційного дослідження. Висвітлено особливості принципів та методів наукового дослідження, які застосовувались при виконанні даної роботи й дозволили виконати поставлені перед нею завдання.

Розділі 1.1. «Історіографія проблеми» містить аналіз комплексу історіографічних матеріалів, що відображають різні сторони розвитку польських історичних студій з кінця XIX ст. й до початку Другої світової війни у 1939 р., впливи, які чини на нього суспільно-політичні процеси, особливості національного та культурного життя, особливості інтелектуального дискурсу епохи. Особливу увагу зосереджено на працях, у яких як досліджувалось загальні тенденції розвитку польської історичної науки, так і тим, що звертались до вивчення біографій окремих польських науковців. Охарактеризовано дослідження діяльності історичних шкіл та наукових осередків, що дозволяють прослідкувати певні тенденції у підходах різних інтелектуальних середовищ у вивченні історичної проблематики. Проаналізовано праці, у яких

відображено суспільно-політичні, культурні та національні процеси кінця XIX – першої половини XX ст., що дозволяють краще зрозуміти обставини у яких розвивалася польська історична думка і які впливали на особливості інтерпретації дослідниками історичного матеріалу. Розглянутий історіографічний матеріал вказує на наявність прогалини у наукових студіях, пов'язаної із відсутністю комплексного спеціального дослідження образу польсько-литовської унії XIV – XVI ст. у польській історичній науці кінця XIX ст. – 1939 рр.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження» розглянуто та проаналізовано комплекс історіографічних джерел, на яких базується дане дисертаційне дослідження. Проведено класифікацію джерел за принципом їх приналежності до архівних матеріалів або опублікованих праць. Висвітлено проблему цінності зібрань матеріалів конкретних архівних установ України та Польщі для дослідження проблем відображення історії унійного процесу у польській історіографії та самого розвитку польської історичної науки з кінця XIX ст. й до 1939 р. Змальовано особливості джерел із зазначеної проблематики, що знаходяться у колекціях Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, Архіву Ягеллонського університету у м. Кракові, відділі рукописів Бібліотеки Ягеллонського університету у м. Кракові, Бібліотеки Польської Академії Вмінь у м. Кракові, Архіву нових актів у м. Варшаві. При висвітленні специфіки опублікованих досліджень було охарактеризовано ряд найважливіших праць, що відображають бачення польськими вченими проблем історії польсько-литовських відносин, обставин укладення конкретних унійних договорів, їх особливостей та наслідків. Визначено їх цінність для простеження специфіки підходів вчених до історичного матеріалу, впливи даних праць на формування польської історичної свідомості та бачення загалом польського народу подій пов'язаних із певними унійними договорами. Окремо увагу зосереджено на висвітленні особливостей особистого та професійного життєвого шляху авторів даних праць, що впливали на специфіку їх візій минулого, яка у свою чергу відобразилась у їх наукових працях.

Підрозділ 1.3. «Методологія дослідження» присвячений розгляду базових наукових принципів та методів, що застосовувались при роботі над даним дослідженням. Визначено цінність ряду конкретних принципів та методів задля досягнення поставленої мети та виконання завдан дисертаційного дослідження. Висвітлено специфіку використання означених методологічних засад у ході історіографічних студій над працями польських науковців та у вивченні їх візій минулого. Охарактеризовано загальнонаукові принципи об'єктивності, історизму, системності, всебічності та ін., загальнонаукові методи аналізу та синтезу, дедукції й індукції. Обґрунтовано використання спеціально-історичних методів дослідження, таких як історико-біографічного, історико-генетичного, історико-типологічного та ін., а також ряду методів юридичної науки, що використовувались при аналізі специфіки вивчення польськими дослідниками юридичних основ польсько-литовської унії.

Другий розділ «Історіографічні підходи польських істориків до вивчення Кревської унії» присвячений аналізу інтерпретацій польськими вченими подій пов'язаних з укладення договору у Креві в 1385 р., що започаткував історію унійного зв'язку між Королівством Польським й Великим князівством Литовським та існування самої польсько-литовської держави.

У підрозділі «Гене́за унії 1385 р.» розглядається бачення польськими дослідниками причин та обставин, що призвели до укладення першого польсько-литовського унійного договору, зовнішньо- та внутрішньополітичних умов, на тлі яких було укладено Кревську унію. Висвітлено погляди польських вчених на існування спільних для Польща та Литви загроз із боку Тевтонського ордену та обґрунтування істориками гіпотетичної загрози для литовців із сторони руського населення Великого князівства Литовського. Аналізується визначення дослідниками ролі особистості великого князя Ягайла та ряду інших польських та литовських політичних діячів у процесі, що призвів до укладення унії. Розглянуто звернення науковців до проблеми пошуку творців та ініціаторів ідеї укладення польсько-литовського союзу. Вивчається зображення у польській історіографії процесу

переговорів між сторонами та подолання різноманітних перешкод, що стояли на шляху до унії 1385 р.

Підрозділ 2.2. «Кревський Акт та його юридичні основи» присвячений аналізу подій, що супроводжували остаточне укладення Кревського договору та утвердження Ягайла на польському престолі. Розглянуто висвітлення в працях польських істориків ряду подій, що становили своєрідні етапи з моменту підписання договору в Креві до остаточного утвердження нового монарха на троні у Кракові, зокрема з'їзду польського дворянства у Любліні. Висвітлено бачення дослідниками ролі королеви Ядвіги у цих полях та прославлення її жертвності заради блага вітчизни та християнства. Показано специфіку підходів вчених до аналізу пунктів кревських домовленостей. Особливий наголос зроблено на вивчення інтерпретацій польськими науковцями юридичної сутності умов на яких відбувалося об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського, аналізу термінів *incorporare* та *applicare*, що використовувалися в унійних договорах для означення особливостей приєднання Литви до Польщі. Вивчено зображення у польській історіографії процесу християнізації Литви та утвердження католицької церкви на теренах Великого князівства Литовського, ролі у цих подіях короля Владислава Ягайла й зображення його як «апостола литовців». Звернено увагу на визначення рядом вчених часткового характеру кревських домовленостей та неоднозначності у їх інтерпретаціях сучасниками.

У підрозділі 2.3. «Наслідки Кревської унії» розглянуто оцінки польськими науковцями впливу домовленостей 1385 р. та об'єднання Польщі й Литви на долю поляків та інших народів Східної та Центральної Європи. Вивчено інтерпретації дослідниками впливу Кревської унії на етнічні процеси на землях Великого князівства Литовського. Звернено увагу на цивілізаційні фактори, на які робили наголос ряд польських істориків – «порятунку» литовців від експансії руської культури та традицій суспільного устрою, долучення їх до Західної цивілізації. Проаналізовано оцінки зовнішньополітичних наслідків унії як у відносинах з Тевтонським орденом та іншими сусідами, так і в практиці творення великих багатоетнічних держав мирним шляхом. Висвітлено специфіку прославлення рядом

дослідників Кревської унії та ролі у цих подіях Польщі, а саме зображення її місії на сході Європи у поширенні цивілізаційних здобутків Заходу та обороні перед азійською експансією. Визначено особливості звернення польських науковців й до негативної сторони унійного зв'язку, зокрема оцінок зміни вектора розвитку Польщі із західного на східний.

Третій розділ дисертаційного дослідження «Унійні договори XV – першої половини XVI століть у візіях польських науковців» зосереджується на зображенні підходів польських вчених до вивчення розвитку унійного процесу між польською та литовсько-руською державами у проміжку між укладенням Кревського та Люблінського договорів.

У підрозділі 3.1. «Унійні договори першої половини XV ст.» розглянуто особливості вивчення польськими істориками Віленсько-Радомських домовленостей 1401 р., Городельської унії 1413 р. та Гродненського унійного договору 1432 р. Вивчено специфіку підходів науковців до інтерпретації еволюції зовнішньо- та внутрішньополітичних умов у яких розвивався польсько-литовський унійний зв'язок, їх вплив на трансформацію умов об'єднання польської та литовсько-руської держав. Досліджено обґрунтування вченими причин відходу від інкорпорації Великого князівства Литовського, повернення до його суверенного існування та перехід на рівень рівноправних союзних відносин між Польщею та Литвою. Звернено увагу на розвиток наукового дискурсу довкола проблеми приєднання литовського боярства до польських шляхетських гербів та надання їм нових привілеїв та прав. Розглянуто специфіку інтерпретацій Городельської унії, як своєрідної «унії між народами», та її прославлення, як прикладу братання литовців та поляків. Проаналізовано підходи істориків до визначення ролі у зазначених подіях монархів Владислава Ягайла, Вітовта, Сигізмунда Кейстutowича та інших.

Підрозділ 3.2. «Особливості унійних процесів середини XV – початку XVI ст.» присвячений висвітленню у польській історіографії кінця XIX ст. й до 1939 р. розвитку унійного процесу за панування Казимира IV Ягеллончика та його наступників. Проаналізовано різноплановість оцінок польсько-литовських домовленостей від 1447 й до 1501 р., як таких, що сприяли зближенню між обома

народами та поглиблювали їх зв'язок й до їх інтерпретацій як процесу поступового переходу відносин у форму звичайного союзу між незалежними державами. Змальовано особливості зображення умов договорів 1447 та 1499 рр., Мельницько-Пйотрковської унії 1501 р. Розглянуто дискусії вчених довкола впливів на унійні процеси подій зовнішньополітичного життя та трансформації суспільно-політичних відносин у польсько-литовській державі, зокрема розширення прав шляхти. Визначено специфіку підходів дослідників по вивченню протиборства польських та литовських політичних еліт довкола умов унійного зв'язку.

Останній, четвертий, розділ дисертаційної роботи «Історія Люблінської унії в історіографічному дискурсі кінця XIX ст. – 1939 р.» зосереджений на вивченні специфіки зображення подій пов'язаних із остаточним врегулюванням польсько-литовського унійного зв'язку здійсненого Люблінською унією 1569 р. та її оцінок у польській історіографії.

У підрозділі 4.1. «Причини унії» розглянуто підходи науковців до аналізу причин та обставин, які спонукали політиків середини XVI ст. укласти новий унійний договір. Визначено роль, яку дослідники відводили у цих процесах подіям московсько-литовської війни, фактору можливого вигасання правлячої династії Ягеллонів, боротьби польської та литовської шляхти за свої права й поглиблення реформ державного управління. Охарактеризовано підходи істориків до оцінки ролі короля Сигізмунда II Августа у праці над випрацюванням проєкту нового унійного договору. Змальовано дискусії польських науковців довкола проблеми протидії литовсько-руської аристократії можливому поглибленню унійного зв'язку між Королівством Польським та Великим князівством Литовським, вивчено особливості інтерпретацій істориками такої позиції магнатів.

Підрозділ 4.2. «Укладення Люблінської унії та її правові підстави» присвячений висвітленню польськими істориками подій пов'язаних із Люблінським сеймом 1569р. Звернено увагу на оцінки вченими різноманітних проєктів унійного договору, дискусій та боротьби довкола його умов. Висвітлюється змалювання в історіографії ролі у цих подіях різноманітних магнатських родів Великого князівства Литовського та їх представників, мотивації їх вчинків. Визначено місце, яке дослідники відводили

королю Сигізмунду II Августу у подіях 1569 р. Особливий наголос зроблено на специфіці висвітлення польськими науковцями процесу приєднання до Королівства Польського українських земель та умов, на яких воно відбувалося. Звернено увагу на зображення ставлення українського населення до цих подій. Змальовано характеристики істориками умов остаточного унійного договору 1569 р.

Третій підрозділ «Наслідки Люблінської унії» присвячений змалюванню тенденцій в оцінках польськими істориками впливу подій 1569 р. на долю населення Речі Посполитої та цілого Центрально- та Східноєвропейського регіону. Визначено особливості глорифікації багатьма вченими Люблінської унії та польських політичних еліт, що були її творцями. Проаналізовано взаємовпливи історіографічного образу Люблінської унії із ідеями кінця XIX та першої половини XX ст. про цивілізаційну місію Польщі на сході Європи, її жертвовної праці на благо цих теренів, а отже й особливих прав у регіону між Балтійським та Чорним морями. Охарактеризовано особливості оцінок наслідків Люблінської унії представниками різних наукових шкіл та симпатиками певних історіографічних ідей, обумовлення інтерпретацій подій відносно симпатій дослідників до тих чи інших політичних таборів із їх специфічною ідеологією. Означено місце в історіографії критичних оцінок Люблінської унії для долі польського народу й руйнівних для існування польської державності наслідків звернення політики на схід. Звернено увагу на розвиток дискусії довкола оцінок Люблінської унії польськими істориками кінця XIX ст. – 1939 р. з іноземною, зокрема українською історіографією, а також їх переосмислення наступними поколіннями дослідників.

Таким чином, у дисертаційному дослідженні проаналізовано особливості інтерпретацій польськими науковцями, що працювали у період з кінця XIX ст. й до початку Другої світової війни історії польсько-литовської унії від часів укладення Кревського договору 1385 р. й до Люблінської унії 1569 р., визначено місце даних проблем у польських історичних дослідженнях. Вивчено специфіку підходів науковців до розгляду зазначеної проблематики відповідно їх приналежності до різних історичних шкіл, прихильності до певних історіографічних концепцій та симпатії до тих чи інших політичних ідей.

Ключові слова: польсько-литовська унія, унійний процес, унійний договір, інкорпорація, Королівство Польське, Велике князівство Литовське, династія Ягеллонів, історіографія, історична наука, історична школа, політична ідеологія, суд, козацтво.

SUMMARY

Mytsavka, Yu. Yu. The Union Treaties of the 14th–16th Centuries between the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania in the Works of Polish Historians from the Late 19th Century to 1939. – Qualification thesis in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in Specialty 032 “History and Archaeology”. Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, 2026.

The dissertation research presents, for the first time, a comprehensive study of the representation of the history of the Polish–Lithuanian union process – from the Union of Krewo (1385) to the Union of Lublin (1569) – in the works of Polish historians active from the late 19th century until the outbreak of the Second World War. Particular emphasis is placed on examining the influence of historiographical theories and political ideologies on scholars’ interpretations of this historical issue.

The first chapter, “Historiography, Sources, and Methodological Framework of the Study,” is devoted to the characterization of the corpus of source materials and historiography that formed the basis of the dissertation. It outlines the specific features of the research principles and methods employed in the study, which made it possible to accomplish its objectives.

Section 1.1, “Historiography of the Problem,” contains an analysis of a body of historiographical materials reflecting various aspects of the development of Polish historical studies from the late 19th century to the outbreak of the Second World War in 1939. It examines the impact of socio-political processes, as well as the characteristics of national and cultural life and the intellectual discourse of the period. Special attention is paid both to works that investigate general trends in the development of Polish historical scholarship and to those focused on the biographies of individual Polish historians. The research on the activities of historical schools and academic centers is characterized, making it possible to trace certain trends in the approaches of different intellectual milieus to the study of historical issues. The study also analyzes works that reflect the socio-political, cultural, and national processes of the late 19th and first half of the 20th

centuries, allowing for a better understanding of the context in which Polish historical thought developed and the factors that influenced scholars' interpretations of historical material. The reviewed historiographical material reveals a gap in scholarship, namely the absence of a comprehensive, specialized study of the image of the Polish–Lithuanian union of the 14th–16th centuries in Polish historical science from the late 19th century to 1939.

Subsection 1.2, “Source Base of the Study,” examines and analyzes the corpus of historiographical sources underlying this dissertation. The sources are classified according to their affiliation with archival materials or published works. The study highlights the significance of collections held in specific archival institutions in Ukraine and Poland for researching both the representation of the history of the union process in Polish historiography and the development of Polish historical scholarship from the late 19th century to 1939. It outlines the specific features of sources related to the topic that are preserved in the collections of the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv, the Archives of the Jagiellonian University in Kraków, the Manuscripts Department of the Jagiellonian Library in Kraków, the Library of the Polish Academy of Arts and Sciences in Kraków, and the Archive of New Records in Warsaw. In analyzing published studies, the dissertation characterizes a number of the most important works that reflect Polish scholars' views on the history of Polish–Lithuanian relations, the circumstances surrounding the conclusion of specific union treaties, as well as their features and consequences. Their value for tracing the specificity of scholarly approaches to historical material is determined, along with their influence on the formation of Polish historical consciousness and, more broadly, on the perception by the Polish people of events associated with particular union agreements. Particular attention is also given to the personal and professional trajectories of the authors of these works, which influenced their interpretations of the past and were, in turn, reflected in their scholarly writings.

Subsection 1.3, “Methodology of the Study,” is devoted to the examination of the fundamental scientific principles and methods applied in the course of this research. The significance of a number of specific principles and methods for achieving the stated aim

and accomplishing the objectives of the dissertation is determined. The study highlights the specifics of the application of these methodological foundations in historiographical analyses of the works of Polish scholars and in the examination of their visions of the past. General scientific principles – objectivity, historicism, systematicity, comprehensiveness, and others – are characterized, along with general scientific methods such as analysis and synthesis, deduction and induction. The use of special historical research methods is substantiated, including the historical-biographical, historical-genetic, and historical-typological methods, as well as a range of methods from legal studies employed in analyzing the specificity of Polish scholars' approaches to the legal foundations of the Polish–Lithuanian union.

The second chapter, “The Union of Krewo in the Historical Debates of Polish Historians,” is devoted to the analysis of interpretations by Polish scholars of the events associated with the conclusion of the agreement in Krewo in 1385, which marked the beginning of the union between the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, as well as the emergence of the Polish–Lithuanian state.

In the subsection “The Genesis of the Union of 1385,” the study examines Polish researchers' views on the causes and circumstances that led to the conclusion of the first Polish–Lithuanian union treaty, including the internal and external political conditions against which the Union of Krewo was concluded. It highlights Polish scholars' perspectives on the existence of common threats faced by Poland and Lithuania, particularly from the Teutonic Order, as well as historians' arguments regarding a hypothetical threat to Lithuanians from the Ruthenian population of the Grand Duchy of Lithuania. The analysis also addresses scholars' interpretations of the role of Grand Duke Jogaila and a number of other Polish and Lithuanian political figures in the process leading to the conclusion of the union. Consideration is given to scholarly attempts to identify the originators and initiators of the idea of a Polish–Lithuanian alliance. The subsection further explores the representation in Polish historiography of the negotiation process between the parties and the overcoming of various obstacles on the path to the union of 1385.

Subsection 2.2, “The Act of Krewo and Its Legal Foundations,” is devoted to the analysis of the events that accompanied the final conclusion of the Krewo agreement and the establishment of Jogaila on the Polish throne. It examines how Polish historians have presented a series of events that constituted distinct stages from the signing of the agreement in Krewo to the final enthronement of the new monarch in Kraków, including, in particular, the assembly of the Polish nobility in Lublin. The study highlights scholars’ views on the role of Queen Jadwiga in these events, as well as the glorification of her self-sacrifice for the benefit of the homeland and Christianity. It demonstrates the specificity of scholarly approaches to the analysis of the provisions of the Krewo agreements. Particular emphasis is placed on examining Polish scholars’ interpretations of the legal nature of the conditions under which the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania were united, including an analysis of the terms *incorporare* and *applicare* used in the union treaties to denote the nature of Lithuania’s incorporation into Poland. The subsection also investigates the representation in Polish historiography of the process of the Christianization of Lithuania and the establishment of the Catholic Church within the Grand Duchy of Lithuania, as well as the role of King Władysław II Jagiełło, who was portrayed as the “apostle of the Lithuanians.” Attention is also given to the identification by certain scholars of the partial nature of the Krewo agreements and the ambiguity of their interpretation by contemporaries.

Subsection 2.3, “The Consequences of the Union of Krewo,” examines Polish scholars’ assessments of the impact of the agreements of 1385 and the unification of Poland and Lithuania on the fate of Poles and other peoples of Eastern and Central Europe. It analyzes researchers’ interpretations of the influence of the Union of Krewo on ethnic processes within the territories of the Grand Duchy of Lithuania. Attention is paid to the civilizational factors emphasized by a number of Polish historians, particularly the notion of the “rescue” of Lithuanians from the expansion of Ruthenian culture and social traditions, and their integration into Western civilization. The study also analyzes assessments of the foreign policy consequences of the union, both in relations with the Teutonic Order and other neighboring states, and in the broader practice of the peaceful formation of large multiethnic states. It highlights the tendency among some scholars to

glorify the Union of Krewo and Poland's role in these events, particularly through the depiction of Poland's mission in Eastern Europe as the dissemination of Western civilizational achievements and a defense against Asian expansion. At the same time, the study identifies the attention paid by Polish scholars to the negative aspects of the union, including assessments of the shift in Poland's developmental trajectory from a western to an eastern orientation.

The third chapter of the dissertation, "Union Treaties of the 15th – First Half of the 16th Centuries in the Visions of Polish Scholars," focuses on the representation of Polish historians' approaches to studying the development of the union process between the Polish and the Lithuanian-Ruthenian states in the period between the conclusion of the Krewo and Lublin agreements.

In Subsection 3.1, "Union Treaties of the First Half of the 15th Century," the study examines the specific features of Polish historians' analyses of the Vilnius–Radom agreements of 1401, the Union of Horodło of 1413, and the Grodno Union agreement of 1432. It explores the specificity of scholarly approaches to interpreting the evolution of internal and external political conditions in which the Polish–Lithuanian union developed, as well as their influence on the transformation of the terms of unification between the Polish and the Lithuanian-Ruthenian states. The dissertation analyzes scholars' explanations for the abandonment of the incorporation of the Grand Duchy of Lithuania, the restoration of its sovereign status, and the transition to a level of equal *cooperatio* relations between Poland and Lithuania. Attention is given to the development of scholarly discourse surrounding the incorporation of the Lithuanian boyars into the Polish heraldic system and the granting of new privileges and rights. The study examines interpretations of the Union of Horodło as a kind of "union between nations" and its glorification as an example of the fraternization of Lithuanians and Poles. It also analyzes historians' approaches to determining the roles of monarchs such as Władysław II Jagiełło, Vytautas, Sigismund Kęstutaitis, and others in these events.

Subsection 3.2, "Features of Union Processes from the Mid-15th to the Early 16th Century," is devoted to the representation in Polish historiography from the late 19th century to 1939 of the development of the union process during the reign of Casimir IV

Jagiellon and his successors. The study analyzes the diversity of assessments of Polish–Lithuanian agreements from 1447 to 1501, ranging from interpretations that emphasize their role in fostering rapprochement between the two peoples and strengthening their ties, to those viewing them as a gradual transformation of relations into a conventional alliance between independent states. It outlines the characteristics of historiographical representations of the agreements of 1447 and 1499, as well as the Union of Mielnik–Piotrków of 1501. The dissertation considers scholarly debates on the influence of external political developments and transformations in socio-political relations within the Polish–Lithuanian state – particularly the expansion of noble privileges – on the union process. It identifies the specific approaches adopted by researchers in studying the rivalry between Polish and Lithuanian political elites over the terms of the union.

The fourth and final chapter of the dissertation, “The History of the Union of Lublin in the Historiographical Discourse of the Late 19th Century to 1939,” focuses on the study of the representation of events related to the final settlement of the Polish–Lithuanian union achieved by the Union of Lublin in 1569 and its evaluations in Polish historiography.

Subsection 4.1, “Causes of the Union,” examines scholarly approaches to analyzing the causes and circumstances that prompted mid-16th-century political actors to conclude a new union agreement. It identifies the role attributed by researchers to factors such as the Muscovite–Lithuanian wars, the potential extinction of the Jagiellonian dynasty, the struggle of the Polish and Lithuanian nobility for their rights, and the deepening of state governance reforms. The study characterizes historians’ approaches to evaluating the role of King Sigismund II Augustus in the development of the new union project. It also outlines scholarly debates regarding the resistance of the Lithuanian-Ruthenian aristocracy to the possible deepening of the union between the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, as well as historians’ interpretations of this stance.

Subsection 4.2, “The Conclusion of the Union of Lublin and Its Legal Foundations,” is devoted to the analysis of Polish historians’ representations of the events associated with the Lublin Sejm of 1569. Attention is paid to scholarly assessments of various drafts of the union agreement, as well as the debates and struggles surrounding its terms. The

subsection highlights historiographical depictions of the role of major magnate families of the Grand Duchy of Lithuania and their representatives, including the motivations behind their actions. It determines the place attributed by researchers to King Sigismund II Augustus in the events of 1569. Particular emphasis is placed on the specificity of Polish scholars' treatment of the incorporation of Ukrainian lands into the Kingdom of Poland and the conditions under which this process took place. Attention is also given to representations of the attitudes of the Ukrainian population toward these developments. The subsection outlines historians' characterizations of the provisions of the final union agreement of 1569.

Subsection 4.3, "The Consequences of the Union of Lublin," is devoted to identifying trends in Polish historians' assessments of the impact of the events of 1569 on the fate of the population of the Polish–Lithuanian Commonwealth and the broader Central and Eastern European region. It highlights the tendency among many scholars to glorify the Union of Lublin and the Polish political elites who created it. The study analyzes the interplay between the historiographical image of the Union of Lublin and the ideas of the late 19th and first half of the 20th centuries concerning Poland's civilizational mission in Eastern Europe, its "sacrificial" role in the development of these lands, and consequently its perceived special rights in the region between the Baltic and the Black Seas. It characterizes differences in the evaluation of the consequences of the Union of Lublin among representatives of various scholarly schools and adherents of particular historiographical concepts, as well as the dependence of interpretations on scholars' sympathies toward specific political camps and their ideologies. The dissertation also identifies the place of critical assessments of the Union of Lublin in historiography, particularly those emphasizing its negative consequences for the Polish nation and the detrimental impact of an eastward-oriented policy on Polish statehood. Attention is given to the development of debates between Polish historians of the late 19th century to 1939 and foreign historiographies, particularly Ukrainian, as well as to the reinterpretation of these issues by subsequent generations of scholars.

Thus, the dissertation analyzes the specific features of interpretations by Polish scholars active from the late 19th century to the outbreak of the Second World War of the

history of the Polish–Lithuanian union – from the Union of Krewo in 1385 to the Union of Lublin in 1569 – and determines the place of these issues within Polish historical research. It examines the specificity of scholarly approaches to this topic depending on their affiliation with different historical schools, adherence to particular historiographical concepts, and sympathies toward specific political ideas.

Keywords: Polish-Lithuanian Union, union process, union treaty, incorporation, Kingdom of Poland, Grand Duchy of Lithuania, Jagiellonian dynasty, historiography, historical science, historical school, political ideology, court, Cossacks.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Мицавка Ю. Коваль Н. Причини та генеза Кревської унії 1385 року у польській історіографії кінця ХІХ ст. – 1939 р. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 11/53. С. 244–266. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.11/53.272632>

2. Мицавка Ю. Унійні процеси між Польською та Литовською державами в 1499–1501 рр. в оцінках польських істориків кінця ХІХ ст. – 1939 року. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 68. Том 2. С. 37–44. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/68-2-5>

3. Мицавка Ю. Городельська унія 1413 року в польській історіографії кінця ХІХ – першої половини ХХ століття. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2024. Вип. 39. С. 23–36. DOI: <https://doi.org/10.33402/ukr.2024-39-23-36>

4. Мицавка Ю. Наслідки люблінської унії у візіях польських істориків кінця ХІХ століття – 1939 року. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2026. Вип. 96. Том 3. С. 4–12. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/68-2-5>

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Мицавка Ю. Причини Кревської унії 1385 р. в інтерпретаціях представників краківської історичної школи. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том ХІІІ: Утилітарна цінність наукових досліджень / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2022. С. 39–41.

2. Мицавка Ю. Укладення Люблінської унії та її правові підстави у працях польських істориків кінця ХІХ ст. – 1939 року Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том ХХ: Між дисциплінами: простори взаємодії у науці, мистецтві та освіті / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв: Посвіт, 2026. С. 103–110.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія проблеми.....	24
1.2. Джерельна база дослідження.....	33
1.3. Методологія дослідження.....	46
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ ДО ВИВЧЕННЯ КРЕВСЬКОЇ УНІЇ	56
2.1. Генеза унії 1385 р.....	57
2.2. Кревський Акт та його юридичні основи.....	75
2.3. Наслідки Кревської унії.....	99
РОЗДІЛ 3. УНІЙНІ ПРОЦЕСИ XV – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVI СТ. У ВІЗІЯХ ПОЛЬСЬКИХ НАУКОВЦІВ.....	116
3.1. Унійні договори першої половини XV ст.....	116
3.2. Особливості унійних процесів другої половини XV – початку XVI ст.	144
РОЗДІЛ 4. ІСТОРІЯ ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ В ІСТОРИОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ КІНЦЯ ХІХ – 1939 Р.	164
4.1. Причини унії.....	165
4.2. Укладення Люблінської унії та її правові підстави.....	188
4.3. Наслідки Люблінської унії.....	206
ВИСНОВКИ.....	221
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	228

ВСТУП

Актуальність теми. Однією із ключових характеристик сучасного міжнародного життя є поглиблення процесів інтеграції різних людських спільнот та політичних утворень. Особливо яскравим прикладом цього може слугувати об'єднання народів Європи у Європейський Союз, приєднання до якого є першочерговим завданням і сучасної України. У цьому ключі важливим є вивчення історичного досвіду міжнаціональних та міждержавних об'єднань, однією з яких була польсько-литовська унія. Вона була одним із найбільш вдалих та довготривалих подібних проєктів, здійснила глибокий вплив на народи, що у неї входили, а її наслідки відчуваються у Східно- та Центральноевропейському регіоні й сьогодні. Непересічне значення унія мала і для долі українського народу, що був співтворцем величного політичного утворення – польсько-литовської держави.

Історична значимість польсько-литовської унії вимагає вивчення та аналізу усього наукового доробку присвяченого цим об'єднувчим процесам. Таку чи не найбільш багату історіографічну спадщину залишила нам польська наука, у якій проблеми унії завжди виступали у центрі зацікавлень дослідників. Вивчення цього наукового спадку дозволить не лише поглибити розуміння розвитку історіографічного дискурсу, по-новому глянути на специфіку та проблеми дослідження польсько-литовської унії, але і осмислити особливості підходів польських істориків до історії народів Східної Європи, а зокрема й українців. Такі дослідження сприятимуть переосмисленню усталених історіографічних конструкцій, подоланню історичних міфів та стереотипів. Саме тому важливим є вивчення особливостей зображення унійних процесів у працях польських істориків, які творили в кінці XIX та першій половині XX століття, до ліквідації польської держави в 1939 році – у часи, коли відбувалися вагомні зрушення в історичній науці й з'явився на світ значний пласт ґрунтовних наукових досліджень.

Необхідність дослідження даної теми зумовлюється відсутністю комплексної, узагальнюючої роботи, яка висвітлювала б образ польсько-литовської унії в польській історіографії кінця XIX ст. – 1939 року. Заповнення цієї лакуни у вітчизняних історіографічних студіях дозволить розширити розуміння

різноманітних контекстів інтерпретації минулого польсько-литовської держави та історії України в іноземних наукових дослідженнях.

Зв'язок теми дисертації з державними програмами, науковими напрямами університету та кафедри. Дисертація виконана у рамках науково-дослідницької роботи кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Актуальні питання всесвітньої історії».

Мета дослідження. Вивчити специфіку зображення процесів та подій польсько-литовської унії кінця XIV – XVI ст. у дослідженнях польських істориків, що працювали в кінці XIX ст. – 1939 році.

Об'єктом дослідження є польська історіографія кінця XIX ст. – 1939 року.

Предметом дослідження виступають образи укладення польсько-литовських унійних договорів та їх наслідків відображені у працях польських істориків кінця XIX ст. – 1939 року.

Завдання дослідження:

- проаналізувати сучасні теоретико-методологічні підходи до вивчення історіографії.
- дослідити стан джерельної бази та опрацювання теми в попередніх наукових працях.
- висвітлити особливості інтерпретації причин Кревської унії 1385 р., процесу її укладення та наслідків у працях польських істориків.
- проаналізувати специфіку зображення унійних процесів XV – першої половини XVI ст. у візіях польських науковців.
- дослідити зображення генези, процесу укладення та наслідків Люблінської унії 1569 р. у польській історіографії кінця XIX ст. – 1939 року.

Географічні межі. Землі Польсько-литовської держави, що після поділів Речі Посполитої потрапили у склад Імперій Романових, Габсбургів та Гогенцоллернів, а також території Другої Речі Посполитої, де з кінця XIX і до початку Другої світової війни працювали польські науковці.

Хронологічні межі. Охоплюють період від кінця XIX ст. до 1939 року. Верхня хронологічна межа обумовлена трансформаціями у польській історичній науці, що настали через перехід від позитивістських до неоромантичних ідей в історіописанні. Нижня межа визначається початком Другої світової війни й знищенням міжвоєнної польської держави, що обумовило кардинальну зміну суспільно-політичних та культурних умов, у яких розвивалася історична наука.

Наукова новизна та отримані результати. Дисертаційна робота є історіографічним дослідженням присвяченим вивченню специфіки зображення історії укладення унійних договорів між Королівством Польським та Великим князівством Литовським XIV–XVI ст. у працях польських дослідників, що вивчали дані проблеми у період із кінця XIX ст. і до 1939 р., у якому *вперше*:

- комплексно розглянуто джерельну базу дослідження, яка відображає бачення польськими науковцями кінця XIX ст. – 1939 р. історії укладення на протязі окремих польсько-литовських унійних договорів;

- спеціально досліджено історіографічний образ окремих унійних договорів відображений у працях польських істориків з огляду на їх формування під впливом різноманітних історіографічних концепцій та політичної ідеології, що панували у польському соціумі наприкінці XIX – у першій третині XX ст.

Уточнено:

- теоретико-методологічне підґрунтя історіографічних студій над різноманітними проблемами історичної україніки відображеними у польській історіографії;

- особливості підходів польських дослідників до проблем історичної україніки відносно їх приналежності до різноманітних наукових шкіл та напрямків, симпатії до певних політичних рухів;

- побутування у польській історіографії різноманітних історичних міфів та стереотипів, особливих історіографічних образів, які б стосувалися подій пов'язаних із укладенням польсько-литовських унійних договорів, історії Великого князівства Литовського та українського народу.

Отримали подальший розвиток положення:

- вплив суспільно-політичного середовища, у якому існувало польське суспільство в період із кінця XIX ст. до 1939 р., та його трансформацій на бачення польськими дослідниками історії XIV–XVI ст., а зокрема польсько-литовських унійних договорів;

- часте інструментальне використання історичного наративу про польсько-литовську унію у політичному та інтелектуальному дискурсі, що панував у польському соціумі, зокрема у вихованні патріотизму та конструюванні проєктів побудови польської держави в XX ст. на просторах між Балтійським та Чорним морями.

Практичне значення наукової роботи. Дана праця дає можливість використання її матеріалів у розробці лекційних курсів для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів з історії України, Польщі та всесвітньої історії. Дозволяє залучити її результати для здійснення подальших досліджень образу польсько-литовської унії у працях польських істориків, що працювали в різні періоди розвитку історичної науки від початку її професіоналізації і до сьогодення.

Особистий внесок здобувача. Викладені у роботі положення та висновки належать дисертантові одноосібно.

Результати дослідження апробовані у наукових публікаціях і доповідях на наукових семінарах і конференціях. Головні положення дисертаційної роботи представлені у виступах, виголошених на дев'яти міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура дисертації побудована за хронологічно-проблемним принципом, відповідає поставленій меті та розв'язанню визначених завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які поділені на 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Обсяг основного тексту дисертації – 207 с., перелік джерел і літератури складає 27 с. (346 позицій) Загальний обсяг дисертації – 257 с.

Основні положення дисертації висвітлені у шести наукових статтях, чотири з яких вміщені у наукових фахових виданнях України.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА

1.1. Історіографія проблеми

Перші спроби огляду доробку польських вчених у дослідженнях історією польсько-литовської унії були зроблені ще у часи Першої світової війни та у міжвоєнний період. У 1930 р. вийшло у світ окреме дослідження Казімежа Ходиніцького [61], у якому вчений здійснив огляд публікацій присвячених історії Литви, що вийшли у світ протягом 1920-х рр. Вчений провів ґрунтовний аналіз стану вивчення багатьох проблем з історії литовського народу та зовнішньої й внутрішньої політики Великого князівства Литовського, зокрема й особливостей дослідження унійних договорів. Попри глибоку аналітику даного дослідження та розгляд широкого кола праць, все ж проблеми відображення історії польсько-литовської унії були лише однією із багатьох тем, історіографію яких він хотів вивчити. Таким чином праця К.Ходиніцького фактично лише намітила основні напрямки та перспективи досліджень даної проблематики.

Важливою на сьогодні публікацією присвяченою польській історіографії польсько-литовської унії є праця Анни Чернецької-Хаберко [244], що вийшла друком у 2013 р. й становить видання її наукової дисертації, захищеної в Університеті Яна Длугоша в Ченстохові в 2006 р. У ній польська дослідниця розглянула цілісність польської історіографії даної теми від початків ХІХ ст. й фактично до кінця ХХ ст. Попри доволі значний обсяг історіографічного матеріалу й вивчення досліджень значної кількості представників польської історичної науки, авторка зосередилась на аналізі поглядів істориків ХІХ та ХХ ст. на польсько-литовську унію як загальне явище й простежила здебільшого їх історіософські візії на його роль у наступному розвитку польського та литовського народу. Часто даючи розлогий аналіз розвитку польської історичної науки та особливостей теоретико-методологічного інструментарію окремих істориків, вчена оминула своєю увагою погляди науковців на цілий ряд ключових подій пов'язаних з унійним процесом. А. Чернецька-Хаберко спеціально не розглядала підходи

польських істориків до вивчення кожного окремого унійного договору, як особливої події в історії, й не висвітлила у своїй праці особливості відображення у дослідження обставин його укладення, різноманітних фактів, що супроводжували ці події, оцінок їх причин та наслідків. Також дослідниця оминула наріжний для української науки аспект – а саме бачення істориками ролі українського (руського) чиннику у подіях пов'язаних з укладенням унійних договорів, що безперечно буде важливе уже в українських історіографічних студіях. Поруч із цим відзначимо, що дана праця зустрілася з доволі критичним сприйняттям інших польських дослідників, як наприклад К. Осінського [296]. Таким чином особливості підходів А. Чернецької-Хаберко вказують на те, що її дослідження не заповнює прогалини в історіографічних дослідженнях над образом усього спектру унійних договорів між Королівством Польським та Великим князівством Литовським у польській історіографії кінця ХІХ ст. – 1939 р.

Одним із перших спеціальних досліджень історіографії Кревської та Городельської унії була праця польської дослідниці Зофії Ковальської-Урбанкової, що з'явилася у світ в 1987 році. У ній вчена аналізувала сучасний їй стан досліджень унійних процесів за правління Владислава Ягайла та зверталася до доробку попереднього покоління науковців [269]. Зокрема вона здійснила оцінки вкладу в дослідження польсько-литовських відносин таких істориків як О. Халецького, Я. Фіялка та А. Прохаски. Попри пануючу у Польщі в 1980-х рр. соціалістичну ідеологію, у дослідженні було доволі об'єктивно проаналізовано особливості підходів польських істориків до проблем унії.

Серед українських дослідників особливості образів Кревської унії у польській історіографії вивчав Тарас Гриневич [165]. Однак його увага зосереджувалася лише на працях істориків, що вивчали унійний процес ХІV ст. у міжвоєнний період. Таким чином дослідник не торкався досліджень що з'явилися у кінці ХІХ – на початку ХХ ст., й у даній праці не було висвітлено специфіку підходів істориків до проблем Кревської унії в бездержавний період.

Більш широко в українських студіях над історіографією вивчено відображення у працях польських вчених історії Люблінської унії. Так важливою працею у галузі

вітчизняних досліджень польської історіографії унійних процесів є стаття Оксани Рудої «Висвітлення проблематики Люблінської унії у працях краківських істориків зламу XIX – XX ст.» [200]. Проблемами історіографії Люблінської унії з XIX ст. і до сьогодення займалася Наталія Білоус. Дослідниця вивчала образи унійного акту 1569 р. як в польській, так і в українській історичній науці [158]. Зокрема вона висвітлила особливості оцінок Люблінської унії Ю. Шуйським, М. Бобжинським, С. Кутжебою та О. Халецьким.

Однак аналізуючи зазначені українські дослідження польської історіографії Люблінської унії слід відзначити, що вони зосереджувалися саме на поглядах чільних представників краківського наукового середовища, оминаючи увагою вчених, які працювали в інших осередках, зокрема у Варшаві та Львові. Також поруч з цим зазначимо, що погляди представників краківської історичної школи на різні проблеми як історії Польщі, так й минулого України, є чи не найбільш висвітленими у працях українських дослідників.

Ширший історіографічний контекст образів Люблінської унії охопила у своєму дослідженні «Скільки істориків – стільки уній» Наталя Яковенко [219]. Окрім уже досліджуваних поглядів краківських вчених Ю. Шуйського, М. Бобжинського, С. Кутжеби та О. Халецького, вона висвітлила погляди на унію 1569 р. й варшавських істориків, а зокрема В. Смоленського, А. Яблоновського, а також дослідника пов'язаного із краківським та віленським історичним середовищами, Ф. Конечного. Не менш цікавими та важливими є здійснені дослідницею огляди та концептуальний аналіз підходів до унії в українській історіографії. Особливо важливим є, на нашу думку, простеження еволюції ідейної боротьби щодо цінності польсько-литовської унії відповідно до національних інтересів польського та українського народів.

Цінними для нашого дослідження були спостереження сучасних польських вчених над особливостями інтерпретації унійної проблематики у працях їх попередників. Так відомий дослідник історії польсько-литовської держави, що працював у часи Польської Народної Республіки, Юліуш Бардах займався й вивченням історіографії унійної проблематики. Серед інших його публікацій для

нас цікавою була стаття «Крево та Люблін. З проблем польсько-литовської унії» [224]. У ній вчений висвітлив проблеми місця унії у польській національній свідомості, звернув увагу на провідні дослідницькі концепції польських науковців XIX – першої половини XX ст., а також аналізував використання історичного образу унії у політичному житті, зокрема в концепціях провідного діяча націонал-демократичного руху Романа Дмовського.

Займалася вивченням загального образу польсько-литовської унії у працях вчених, що представляли варшавську історичну школу, польська дослідниця Йоланта Колбушевська [266]. Вона звернула увагу на специфіку осмислення унійного процесу відповідно до історіографічних ідей та концепцій варшавської історичної школи, особливості її оцінок істориками й вміщення їх у загальне сприйняття польської політики у Східній Європі, впливу появи багатонаціональної держави Ягеллонів на усю наступну долю польського народу.

Видатний дослідник розвитку польської історичної науки Єжи Матерніцький, серед багатьох інших своїх студій, вивчав й особливості історіографічних образів «Ягеллонської ідеї» [290]. Зокрема йому належить ґрунтовне дослідження цього польського історіографічного та ідейно-політичного концепту у творчості Міхала Бобжинського [287], праці якого задавали певний тренд історичної думки на зламі XIX та XX ст..

Для зрозуміння розвитку історіографічного дискурсу довкола історії польсько-литовської унії для нас було важливим й звернення до студій над українською, білоруською, російською та радянською історіографіями унійних процесів, із якими не лише дискутували польські науковці, але які й впливали на погляди цих істориків.

Всебічний аналіз розвитку історіографічного та ідейного образу Люблінської унії в українській історіографії доби позитивізму подав Ігор Гирич [163]. Цікавим для нас було те, що вчений помістив розвиток досліджень та оцінок унії 1569 р. українськими вченими у контекст ідейно-політичного дискурсу польсько-українських відносин XIX ст., простежив впливи польського національно-визвольного руху на сприйняття унійного процесу в українському соціумі та

інтелектуальних колах. Також І. Гирич зробив ряд акцентів на ідеологічній складовій в спостереженні поляками Люблінської унії, як зразка у розв'язанні національного питання у східноєвропейському регіоні. Істориком було здійснено й аналіз багатьох оцінок та концепцій, які стосувалися українського історіографічного образу унії, що викликали жваві польсько-українські наукові та політичні дискусії. Важливою для нас була і уже згадана праця Н. Білоус [158], у якій дослідниця дала розгорнуту картину інтерпретацій оцінок Люблінської унії в українській історичній науці, з особливим акцентом на сучасним їх станом. Костянтин Івангородський досліджував образ Люблінської унії та його еволюцію в історіографії східнослов'янських народів у другій половині XIX й до початку XX століть [177]. У своїй статті дослідник аналізував ряд проблем, що викликали жваві дискусії між істориками у зазначений період.

Катажина Блаховська провела ґрунтовне дослідження образу історії Великого князівства Литовського у працях польських, українських, білоруських, литовських та російських істориків, що працювали в XIX ст. [233]. Досліджуючи оцінки в історіографіях самої литовської держави, як історичного явища, польська вчена, окрім інших образів історичних явищ та процесів, звертала увагу й на зображення подій пов'язаних із укладенням польсько-литовської унії.

Серед різноманітних праць слід відзначити дослідження Анджея Стемпніка [319], у якому польський вчений докладно аналізував особливості зображення України, українського народу та його відносин із Польщею в загальних синтетичних працях та шкільних й академічних підручниках присвячених історії польського народу. Вченому вдалось прослідкувати ряд тенденцій та стереотипів, що транслиувались у такого роду публікаціях, які у свою чергу формували образ сусіда у масовій свідомості поляків.

Іншу важливу групу складають історіографічні дослідження наукового спадку, професійної та громадського-політичної діяльності й біографій конкретних польських істориків.

Діяльність Фелікса Конечного, як дослідника історії Русі, а також минулого українських земель у складі Великого князівства Литовського, вивчала

К. Блаховська [231]. У своїй статті польська дослідниця звернула увагу на ряд важливих концептуальних та ідейних основ у підходах польського розробника цивілізаційної теорії до проблем історії Київської Русі, а також українських та московських земель уже в ранньомодерний період згідно із його головними ідейними переконаннями. Іншим дослідником біографії Ф. Конечного був Пйотр Білінський [229], що подає цілий ряд важливих спостережень над розвитком наукової діяльності історика та його поглядів, розкриває моменти впливів подій його особистої біографії та політичних симпатій на бачення минулого.

Олександр Аврамчук вивчав важливі для нашого дослідження концептуальні історіософські та політичні погляди О. Халецького на українське питання у контексті міжнародної політики та у польському національно-політичному дискурсі, крізь призму бачення польським істориком Ягеллонської ідеї [221]. Вченому вдалося виявити багато важливих взаємозв'язків між баченнями історії польсько-литовсько-українського зв'язку часів Першої Речі Посполитої та польськими політичними проєктами першої половині ХХ ст..

У контексті вивчення постаті та поглядів О. Халецького важливим для нас був збірник присвячений його життю та творчості «Оскар Халецький і його візія Європи». Особливу вагу у дослідженнях історіографічних образів польсько-литовської унії мали для нас розвідка Кшиштофа Бачковського, присвячена поглядам О. Халецького на історію крізь призму Ягеллонської ідеї [222] та дослідження його федералістичних ідей, здійснені Славоміром Лукасевичем [274].

Докладно досліджував біографію М. Бобжинського, як вченого та політика, Вальдемар Лазуга [272]. Досліднику вдалось прослідкувати особливості ідейних переконань історика, які впливали як на його політичну діяльність, так і на бачення історичного процесу, на його спроби теоретичного узагальнення минулого у контексті світоглядних парадигм краківської історичної школи та руху «станчиків». Крізь призму розвитку краківської історичної школи вивчав діяльність М. Бобжинського польський дослідник Войцех Бартель [228]. Цікаве для нас було й дослідження української вченої Олени Аркуші [155], що вивчала діяльність М. Бобжинського як політика й його ставлення до польсько-українських

відносин та до українського національного питання в Австро-Угорській імперії й у Другої Речі Посполитій.

Грунтовне дослідження життя та наукової діяльності відомого варшавського історика Тадеуша Корзона здійснила Й. Колбушевська [265]. У її праці особливо вагоме місце посіло вивчення впливу польського політичного середовища та національно-визвольних ідей на творчість історика та концептуальні засади, крізь призму яких він досліджував та описував минуле. Таким чином у своїй праці Й. Колбушевська вийшла за межі дослідження лише постаті Т. Корзона й висвітлила багато важливих проблем ролі історіописання у тогочасному польському інтелектуальному та національному житті, які можна ретранслювати й на творчість багатьох інших вчених того часу й на польську історичну свідомість епохи загалом.

Важливими є праці, у яких вивчався життєвий та науковий шлях видатних істориків, що симпатизували польському правому руху націонал-демократії, ідеї якого відображувались і на їх творчості. Такими зокрема є книги Генрика Барича присвячені Вацлаву Собеському [226] та Пйотра Білінського, що вивчав діяльність Владислава Конопчинського [230].

До сьогодні не втратило своєї актуальності масштабне дослідження життя, політичної та наукової діяльності С. Закшевського здійснене Кристиною Среньовскою [323]. Завдяки ньому вдається простежити особливості впливів політичного табору прихильників Ю. Пілсудського на специфіку зображення історії у працях науковців, що симпатизували цьому руху й приймали активну участь у його діяльності. Важливою для нас була стаття Яна Тишкевича [330] присвячена політичній діяльності С. Закшевського, що у міжвоєнний період був тісно пов'язаний із політичним табором симпатиків маршала Ю. Пілсудського й погляди якого, відображені у наукових дослідженнях, кореспондували із політичними ідеями правлячих у Польщі в 1920-1930-х рр. сил.

Слід теж виділити ряд ґрунтовних праць присвячених життєписам польських дослідників, що дозволили нам простежити їх життєвий та творчий шлях, зрозуміти обставини їх біографій, що впливали на таке чи інше бачення минулого. Такими,

зокрема, є ґрунтовна двотомна «Золота книга львівських істориків» [342; 343], під редакцією Є. Матерніцького, та «Видатні історики Великопольщі» [341]. Стислі, однак інформативні, розвідки про життя, наукову діяльність та головний науковий доробок істориків ХІХ та першої половини ХХ ст. можна почерпнути спеціалізованої довідкової літератури. Зокрема такими найбільш цінними є «Словник польських істориків» [315] та «Польський біографічний словник» [305].

Важливу роль у дослідженні особливостей зображення історії польсько-литовської унії у працях польських вчених є звернення до проблем розвитку самої історичної науки в Польщі. Такі праці розкривають специфіку функціонування історичних студій у різні часові періоди, розвиток наукових осередків та середовищ, ідейну еволюцію наукових шкіл та багато інших важливих проблем, що помагають зрозуміти сутність об'єкту нашого дослідження яким є польська історіографія з кінця ХІХ ст. й до 1939 р. У своїй роботі ми зверталися зокрема до книг «Нарис історії польської історіографії» [255] та «Орієнтації польської історичної думки» [254] Анджея Грабського, другої та третьої частин «Нарису історії польської історіографії» відповідно авторства Маріана Генрика Серейського (присвяченої 1860–1900 рр.) [313] та Юліуша Дуткевича й Кристини Среньовської (1900–1939 рр.) [246], «Польська історіографія ХХ ст. Роки 1900–1918» Єжи Матерніцького [282], «Нація та держава у польській історичній думці» М. Г. Серейського [312], «Схід-Захід в концепціях історії Польщі» Анджея Вежбітського [338] та ін. З'їзди польських істориків, що були знаковими подіями наукового життя часів Другої Речі Посполитої, досліджував Тадеуш Кондрацький [267]. Усю еволюцію польської історичної науки від її зародження до останньої чверті ХХ ст. висвітлив у своєму дослідженні й український вчений-полоніст та історіограф Леонід Зашкільняк [172].

Перу Є. Матерніцького належить цілий ряд масштабних досліджень розвитку польської історичної науки в другій половині ХІХ та першій половині ХХ століть. Однією із таких праць є «Минула та сучасна історична культура» [286], у якій науковець розглядав концептуальні основи різних польських історичних шкіл у їх підходах до історіописання. Вагомим внеском у історіографічні студії є книга

«Золоті роки польської історіографії у Львові», у якій вчений вивчив особливості розвитку викладання історії у Львівському університеті та науковий доробок його викладацького складу в період 1871–1914рр. [292].

Розвиток львівського історичного середовища у міжвоєнний період досліджувала у своїй монографії Й. Пісулінська [303]. У даній праці дослідниця висвітлила як інституційну сторону розвитку історичної науки у Львові, що розвивалася довкола Львівського університету, Оссолінеум та архівів, музеїв, товариств, так й особливості наукових зацікавлень вчених. Іншим таким важливим дослідженням львівського історичного середовища у період 1860–1918рр., та його вкладу в історію культури регіону є праця Альфреда Точка [324].

Розгорнутий образ вивчення та викладання історії у Львівському університеті до 1939 р. було подано у колективній монографії польських та українських дослідників під редакцією Є. Матерніцького, Й. Пісулінської та Л. Зашкільняка «Історія в Львівському університеті. Дослідження й навчання (до 1939 року) [250]. Зокрема Є. Матерніцький та П. Серженга дослідили вивчення професорським складом університету в 1869–1939 рр. новітньої історії, а К. Блаховська подала образ студій над середньовічною історією.

Вивченням ролі краківської історичної школи у історії польського народу займався український дослідник Євген Сінкевич. Зокрема йому належить дослідження місця краківських вчених у формуванні польської національної свідомості у другій половині XIX ст. [314]. Досліджувала переплетіння наукової діяльності у галузі історії та її використання у політичних цілях групи т.зв. «станчиків», до яких належало ряд провідних представників краківської історичної школи, Маріола Хошовська [252]. Особливо дане дослідження було цікаве для розуміння суспільно-політичного дискурсу, що став основою для формування теорії т.зв. «історичного песимізму», для зрозуміння його ідейних підстав та специфічного представлення історичного матеріалу.

Серед великої кількості праць присвячених різним проблемам історичної свідомості, вивчення історичних міфів та стереотипів, зв'язку ментальності та національної ідеї чи політичних рухів із розвитком історичної науки, виділимо

збірник «Міфи та стереотипи в історії Польщі та України в ХІХ й ХХ століттях», що вийшов у світ в 2012 р. під патронатом польського Інституту національної пам'яті й вмістив у собі дослідження провідних польських та українських вчених над міфологізацією та стереотипізацією різноманітних історичних явищ та персоналій у історіографії та колективній історичній свідомості обох народів. Серед іншого в статтях авторства Є. Матерніцького [281], Л. Зашкільняка [173], В. Вжосека [340] та М. Бугаєвського [237] підіймалися й важливі теоретичні та методологічні проблеми дослідження та реконструкції історичних міфів.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база дисертаційного дослідження складається із різноманітних за своїм характером та походженням джерел, які ми можемо поділити на дві групи, а саме на неопубліковані та опубліковані матеріали. Так у нашому дослідженні було використано ряд неопублікованих матеріалів, що знаходяться в архівних установах сучасної України та Польщі. Вони особливо значимі для вивчення процесів розвитку польської історичної науки з кінця ХІХ ст. й до початку Другої світової війни, висвітлюють різні сторони функціонування наукових та навчальних осередків, містять багато важливої інформації про життєвий шлях істориків.

Цінні документи знаходяться Центральному державному архіві України у м. Львові. Це зокрема зібрання документів, що стосуються різноманітних сторін як наукового, так й особистого життя видатного дослідника ранньоягеллонської доби А. Прохаски [1]. Також для нас цікавими були зібрання документацій Польського історичного товариства у Львові [3] та Польського краєзнавчого товариства [2], що були важливими науковими осередками свого часу.

У зібраннях Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, у відділі рукописів, містяться різноманітні джерела, що висвітлюють наукову діяльність дослідника середньовічної та ранньомодерної історії Польщі та Великого князівства Литовського, спеціаліста у галузі давнього права О. Бальзера [6]. Зокрема там можна відшукати записи лекцій з історії державного устрою Польщі, які професор читав у Львівському університеті [8].

Багато цінних документів знаходиться у архівах Республіки Польща. Особливо важливими для нас були фонди архіву Ягеллонського університету у Кракові. Там ми могли скористатися матеріалами особистих справ багатьох видатних польських істориків, що працювали у краківському науковому осередку – це, зокрема, документи про викладацьку та наукову діяльність М. Бобжинського [9], Ф. Конечного [11], В. Конопчинського [12], С. Кутжеби [13], Ф. Папе [10], В. Семковича [16], В. Собеського [17] та ін. Важливим є зібрання матеріалів, що стосуються присвоєння наукових звань та ступенів на Ягеллонському університеті за період 1862–1945 рр. [18] Також цікавими були записи лекцій з історії Литви та України [23], що велися рядом викладачів у Краківському університеті. Проливають світло на діяльність краківського історичного середовища справи, що містять документацію з організації та діяльності кафедри з історії Польщі в середньовічну та новітню добу [22], кафедри всесвітньої історії [19], історичного семінару [21]. Важливими для нас були й рукописи праць дослідника Ягеллонської доби Ф. Папе, що знаходяться в відділі рукописів Бібліотеки Польської Академії Вмін у м. Кракові.

Значимими для нашого дослідження були матеріали Архіву нових актів у Варшаві, які містять неоціненну інформацію про розвиток польської історичної науки у міжвоєнний період. Особливо важливими є документи Персонального бюро Міністерства віровизнань та народної освіти, що містять особові справи, які провадились на кожного викладача й відображають багато цінної інформації про особисту та наукову діяльність вчених. Зокрема для нас важливими були особові справи С. Закшевського [42], Л. Колянковського [38], В. Конопчинського [39], Ф. Папе [40], О. Халецького [36] та ін. Також архів містить цікаві документи з історії функціонування таких важливих наукових осередків періоду Другої Речі Посполитої, що працювали під егідою влади, як Інститут досліджень новітньої історії Польщі у Варшаві [44], Інститут новітньої історії Польщі ім. Ю. Пілсудського [45], Науково-дослідний інститут Східної Європи у Вільнюсі [43].

Другу групу джерел складають опубліковані дослідження польських істориків. Вони, як осердя наукового дискурсу, мають особливе значення для

наукових студій над образом польсько-литовської унії у польській історіографії. Окрім того, що вони є основним джерелом нашої інформації про погляди науковців на дану проблематику, саме опубліковані праці формували історичну свідомість польського народу, впливали на його сприйняття минулого.

Вважаємо за доцільне впорядкувати опубліковані джерела за хронологічним принципом у поєднанні із групуванням відповідно до приналежності їх творців до певних наукових шкіл та середовищ, як Краківська та Варшавська історична школи, Львівська наукове середовище, а також їх прихильності до ідеології різноманітних політичних рухів, що особливо важливо для міжвоєнного періоду, коли домінуючими у політичному просторі Польщі виступали національно-демократичний рух та табір «санації» на чолі із Ю. Пілсудським.

Вивчаючи розвиток образу польсько-литовської унії в історіографії, для нас було важливим звернення до поглядів на ці події старшого покоління істориків, які впливали на спостереження минулого уже вченими кінця XIX ст. й до початку Другої світової війни. Таким визнаним корифеєм польської історичної науки був Юзеф Шуйський (1835–1883). Як один із творців Краківської історичної школи, він досліджував причини історичних проблем та поразок польського народу. Для нас цікавою є його «Історія Польщі» в 4-х томах [143], що вийшла у світ в 1862–1866 рр., а також «Історії Польщі змістовно переказаної книг дванадцять» (1880 р.) [144]. У них відобразився ранній етап зображення історичних подій через призму ідей Краківської історичної школи, що вплинули на зображення минулого у доробку наступних поколінь істориків й як такі, що мали вагомий вплив на увесь розвиток польської історичної науки.

Відомим краківським істориком був українець за походженням, син греко-католицького священника та посла до Головної Руської Ради, Анатоль Левицький (1841–1899). Як професор Краківського університету він був одним із представників Краківської історичної школи та відстоював ідеї щодо ключової ролі особистості (монарха) в історії. Для нас особливо значимою була його праця «Нарис історії Польщі та руських земель із нею об'єднаних» [111], що за життя автора перевидавалась кільканадцять разів, була рекомендована як підручник для

старших класів середніх шкіл. Слід відзначити, що попри українське походження, дослідник перебував на польських націоналістичних позиціях й часто підкреслював цивілізаційну вищість поляків над руським населенням.

Молодшим колегою Ю. Шуйського та А. Левицького й чільним представником молодшого покоління Краківської історичної школи був Станіслав Смолька (1854–1924). Наукова праця історика була тісно пов'язана як із Краківським, так і з Львівським університетами. Вчений спеціалізувався на проблемах середньовічної історії Польщі й був автором цікавої для нас праці «Унія Литви з Кораною» [138]. Популярною до сьогодні є і його оглядова праця «Почет королів польських. Збірка історичних портретів» [136], на якій виховалось багато поколінь молодих поляків. Важливим для нас було і його дослідження «Рік 1386» [137], присвячене подіям довкола вступу Владислава Ягайла на польський престол. Історик також був автором розділу, який стосувався історії перших правителів з династії Ягеллонів на польському престолі, у великій колективній праці «Політична історія Польщі» [82].

Знакове місце у польській історичній науці зламу XIX та XX ст. посідав Міхал Бобжинський (1849–1935), що був учнем Ю. Шуйського під час свого навчання у Ягеллонському університеті в Кракові. Вчений був одним із співтворців Краківської історичної школи та представником її молодшого покоління, на працях якого відобразився увесь комплекс історіософських ідей та концепцій цього наукового руху. Зокрема історик сповідував погляди т.зв. «історичного песимізму», що передбачав пошук у минулому недоліків та помилок, що були здійснені поляками колись й тяжіли на усій наступній долі польського народу. Таким чином для нього історія становила свого роду ретроспективу національних проблем та їх причин, що могло б слугувати для їх виправленням уже сучасними та майбутніми поколіннями. У свою чергу М. Бобжинський належав й до консервативних політичних угруповань Королівства Галичини та Лодомерії й відстоював ідеї лояльності до Австро-Угорської імперії та потреби пошуку польсько-українського порозуміння. Для нас важливою була синтетична праця науковця над дослідженням загального образу історичного розвитку польського

народу «Історія Польщі в нарисі» [52; 53; 54; 55], що витримала багато перевидань й користувалася значною популярністю. Вчений, що був спеціалістом у галузі права XIV–XVI ст., здійснив багато цікавих спостережень над юридичним боком унійних процесів. Як прихильник т.зв. «західного вектору» у польській історіографії, висловлював ряд критичних зауважень щодо наслідків унії в історії народів Центральної та Східної Європи.

До представників як краківського так і львівського наукових середовищ належав професор Ягеллонського університету, а також працівник Національної бібліотеки Оссолінських у Львові Фридерик Папе (1856–1940). Вчений спеціалізувався на добі Ягеллонів, а особливо на XV та XVI ст., у історії польської держави. Його перу належали зокрема важливі для нашого дослідження монографії присвячені біографіям польсько-литовських монархів, такі як «Ян Ольбрахт» [120], «Олександр Ягеллончик» [119], «Історія Польщі 1429–1506», «Студії та нариси з часів Казимира Ягеллончика» [121]. Також вчений приймав участь у написанні колективної монографії «Політична історія Польщі» [82], у якій його перу належали розділи, що висвітлювали події кінця XV та початку XVI ст. Особливо вагомими для нас були його, вміщені у даних працях, дослідження історії укладення польсько-литовських унійних договорів у другій половині XV та на початку XVI ст.

Видатним дослідником історії середньовічного права та державного устрою аж до XVIII ст. був краківський історик Станіслав Кутжеба (1876–1946). Він, як професор Ягеллонського університету, був керівником історико-правових студій у своїй *alma mater*, а також активно працював у рамках Польської академії вмінь, Польського історичного товариства та ін. У своїх дослідженнях він займався вивченням юридичної сторони польсько-литовського унійного зв'язку. У даному ключі для нас, серед інших праць історика, особливо цінною була «Історія устрою Польщі в нарисі» частини «Корона» [106] та «Литва» [107]. Іншою ваговою працею був його великий розділ «Унія Польщі з Литвою» [108] у колективній монографії «Польща та Литва в історичному стосунку».

Провідним спеціалістом з історії епохи Ягеллонів кінця XIX – першої третини XX ст. був львівський історик Антоній Прохаска (1852–1930). Вчений, що народився в Галичині та ледь не усе своє життя провів на українських землях, свою наукову кар'єру пов'язав із Крайовим архівом гродських та земських актів у Львові й був одним із видатних дослідників джерел з історії Великого князівства Литовського та Королівства Польського. Для нас особливо цікавими були його масштабні дослідження діяльності князя Вітовта («Історія Вітовта – великого князя Литви» [126], «Останні роки Вітовта. Студії над історією дипломатичної інтриги» [129] та «Рік 1410. Причини війни» [130]), а також біографічні праці – фундаментальна «Король Владислав Ягайло» [127; 128] та розвідка «Характеристика Казимира Ягеллончика» [125].

Важливим для нас було звернення до доробку видатного польського дослідника історії права та державного устрою Освальда Бальзера (1853–1933). Учень краківських істориків М. Бобжинського та С. Смольки пов'язав свою наукову діяльність з Львівським університетом й утримувався від участі у політичному житті, що відобразилось на суворо академічному стилі його праць. Важливими для нас були його праці «Королівство Польське» [49] та «Історична традиція польсько-литовської унії» [50]. Серед інших його праць слід відзначити спеціальне різностороннє дослідження історії Городельської унії [51].

До грона визначних львівських істориків належав Адам Шельонговський (1873–1961). Професору Львівського університету належала ґрунтовна загальна праця з всесвітньої історії [141] у якій він висвітлив й усі ключові події історії Польщі. Важливим був розгляд істориком проблем польсько-литовської унії на тлі міжнародних відносин та у контексті його ширших роздумів над загальним історичним поступом. Цікавими для нас були й його праці теоретичного характеру, зокрема «Схід та Захід: проблеми з історії цивілізації» [142], що розкриває ідейну та концептуальну сторону поглядів польського вченого. Відзначимо, що вчений також симпатизував політичному рухові націонал-демократів й його візії минулого для нас є цікавим прикладом поглядів науковців, що нерідко розглядали історію крізь призму ідей націоналістичного руху.

Іншим видатним львівським істориком першої третини ХХ ст., у працях якого підіймалось ряд проблем історії польсько-литовської унії, був медієвіст Станіслав Закшевський (1873–1936). Окрім викладацької роботи у Львівському університеті, вчений приймав участь і у політичному житті. Так в період Другої Речі Посполитої позиціонувався як прибічник табору Ю. Пілсудського й вибирався від цієї політичної сили у сенат Польщі. У своїх працях відстоював погляди про ключову роль лідера в історії народу, що було притаманне ідейним послідовникам політичних угруповань «санації». С. Закшевський був автором комплексної праці «Схід і Захід в історії Польщі», що вийшла у другому тому його «Історичних проблем» [152], у якій він розглядав різні аспекти цивілізаційних впливів на розвиток польського народу та державності. Частиною цієї праці було «З досліджень над історією польсько-литовської унії» у якій історик досліджував генезу Кревської унії, а також укладення Городельської та Люблінської унії, особливо докладно він вивчив різні сторони унії 1413 р. й подав їй цікаві оцінки.

Одним із провідних польських дослідників історії України був Олександр Яблоновський (1829–1913), який багато уваги присвячував як минулому окремих українських регіонів, так й загальним проблемам регіону, серед яких немаловажне місце посідали й процеси укладення польсько-литовської унії. Історик, що багато часу провів в Україні, був тісно пов'язаний з варшавським науковим середовищем та з галицькими науковими осередками. Вчений, який зробив великий внесок у публікацію джерел до історії України, був автором й окремих досліджень, що посіли значиме місце у польській історіографії, зокрема у сфері історичної україніки. Такою найбільш цікавою для нас працею О. Яблоновського була «Історія Південної Русі до падіння Речі Посполитої Польської» [83], що вийшла у світ (у 1912 р.) незадовго до смерті вченого й була своєрідним підсумком його українознавчих студій. Слід зазначити, що автор не подав у своєму дослідженні усієї фактологічної сторони подій пов'язаних з укладенням унійних договорів, що й не було метою його праці, втім, для нас його спостереження були важливими у плані їх зосередження на впливі унійних процесів на розвиток саме України.

Чільним представником Варшавської історичної школи був Тадеуш Корзон (1839–1918). Погляди вченого часто опонували позиції прибічників Краківської історичної школи й одною із наріжних ідей його історіософської концепції були пошуки причин злигоднів польського народу не у його внутрішніх вадах, а у зовнішніх інтригах та агресії ворожих до Польщі сусідів. Науковець був автором цілого ряду масштабних досліджень й великих оглядових праць з історії Польщі. Найбільш значимою у сфері його досліджень над цікавими для нас проблемами польсько-литовської унії є «Історія Польщі»[102]. У ній історик подав докладний образ усього історичного процесу розвитку польського народу, наводив багато важливих фактів, простежував причинно-наслідкові зв'язки на тривалих проміжках часу, висловив низку важливих висновків.

Важливу для нашого дослідження, що вирізнялася комплексним цілісним висвітленням історії Польщі та польсько-литовської держави, була популярна серед читачів кінця XIX та першої третини XX ст. праця, що пережила багато перевидань – «Історія польського народу» [132] Владислава Смоленського (1851–1926). Вчений, що належав до грона варшавських істориків та був співтворцем Варшавської історичної школи, відобразив у своїх дослідженнях багато із концептуальних переконань свого наукового середовища. Зокрема такими цікавими для нас є т.зв. «варшавський позитивізм», коли історія польського народу розглядалася як процес поступового долання його відсталості та набування нових, позитивних, якостей у потоці загальної модернізації. Дослідник зосереджувався на пошуку в минулому народу нових прогресивних характеристик, які б могли у майбутньому слугувати його процвітанню. Тому, як прихильник «історичного оптимізму» варшавських істориків, В. Смоленський уникав критики внутрішніх вад поляків й більшість їх проблем відносив на рахунок дій зовнішніх ворогів.

Для нашого дослідження були цікаві праці Болеслава Лімановського (1835–1935) «Історія Литви» [114] та «Історія Литви коротко розказана» [115], у яких він здійснив стислий огляд минулого литовського народу та Литви від початків їх існування ще в дописемну добу й до початку XX ст. Слід відзначити, що хоча історія Литви й не була в центрі головних наукових зацікавлень вченого, він мав із

нею особистий зв'язок через своє народження та проведені на теренах Білорусі молоді роки. Такий емоційний зв'язок й підштовхнув науковця до створення цієї невеликої праці, що була покликана наблизити широким читацьким колам минуле близького до них народу та створювалася в часи Першої світової війни (вийшла у світ в 1916 р.) з оглядом на можливе відродження Речі Посполитої у її кордонах з 1772 р. Свою діяльність вчений пов'язував із багатьма науковими осередками, де він працював, зокрема із Львовом, Краковом чи Варшавою, де він провів останній період свого життя, а також тривалий час мешкав на еміграції в Швейцарії та Франції. Б. Лімановський був активним діячем польського соціалістичного руху й на його працях залишила свій слід його ідеологія. Політичні симпатії історика були також пов'язані із значним інтересом до соціології, одним з корифеїв якої у польській науці він і виступав. Так у оцінках подій XIV–XVI ст. вчений звертав значну увагу на роль у цих процесах широких суспільних мас й намагався показати політичні події на тлі суспільно-політичного та соціального поступу цілого народу, розвитку його громадської свідомості. На бачення Б. Лімановським унійного процесу вплинула й його теорія нації, згідно з якою сама нація є продуктом договору між її представниками, а також внутрішньої солідарності й рівності між індивідуальними свободами та колективною солідарністю.

Яскравим виявом польських націоналістичних візій на історичний процес є творчість Фелікса Конечного (1862–1949), що розпочинав свою наукову кар'єру в Краківському університеті й у міжвоєнний період викладав у Віленському університеті. Також вчений був симпатиком правого націонал-демократичного руху. Багато уваги у своїй творчості він присвятив історії польсько-литовських стосунків та відносинам Королівства Польського та Великого князівства Литовського із їх східними сусідами, цікавився проблемами всесвітньої історії та був актором праці по історії Росії [93]. Підсумком його історіософських розважань, що відобразились на усьому його сприйняттю історичного процесу, була розроблена ним цивілізаційна теорія [95; 96]. Згідно неї історії Польщі та її відносин із сусідами, а зокрема східними, розглядалася як процес боротьби між західною Латинською цивілізацією, яку представляли поляки, та азійською

Туранською цивілізацією, в образі українців та Московії. Тому в унійному процесі він вбачав і поступ західної цивілізації на схід та реалізацію поляками там цивілізаторської місії. Водночас дослідник простежував і загрозу проникнення східних азіатських елементів у середовище польського народу, що руйнували б його із середини. Для нашого дослідження важливою була багата на зображені крізь призму візій історика факти його праця «Історія Польщі за Ягеллонів» [92]. У ній дослідник багато уваги приділяв впливу персоналій на події, зокрема виділяв постаті королів із династії Ягеллонів та намагався прославити їх діяння. Робив Ф. Конечний і історіософські узагальнення щодо ролі «Ягеллонської ідеї» для долі Польщі та поступу інших народів.

Одним із знакових істориків першої третини ХХ ст. був Вацлав Собеський (1872–1935), відомий як творець т.зв. «Нової Краківської історичної школи» та прихильник політичного табору націонал-демократів, що конфліктував із прибічниками Ю. Пілсудського, за що зазнавав різноманітних цькувань та тиску. Знаковою працею В. Собеського, що користувалася значною популярністю серед читачів, була «Історія Польщі», перший том якої хронологічно охоплював історію польського народу та державності від їх початків в Х ст. й до смерті короля Яна Собеського у 1696 р. [139]. У ній науковець вмістив стислий огляд подій зображених через призму власних історіографічних візій минулого. Значну увагу ним було приділено й історії унійних процесів, особливо на першому етапі їх розвитку. Було здійснено цікаві акценти на ролі зовнішньополітичних факторів впливу та значенню боротьби проти іноземних та іноетнічних впливів у середині суспільства у польській та литовській державах. У своїй творчості історик акцентував на ролі демократичних переконань серед широких народних мас й виступав проти різноманітних авторитарних впливів. З іншого ж боку науковець вбачав різноманітні прояви ксенофобії та суспільно-політичних утисків у середовищі суспільства польсько-литовської держави як привнесені ззовні.

Серед вчених, що були близькі до руху націонал-демократів, слід назвати Владислава Конопчинського (1880–1952), який також, як і В. Собеський, був знаковим викладачем Ягеллонського університету й спеціалістом про новій історії

Польщі. Його авторству належали популярні у свій час праці «Історія Польщі в нову добу» [98] й том «Великої всесвітньої історії» присвячений епосі релігійних війн та абсолютизму у Європі [100]. У своїх працях дослідник, хоч й оминув відображення подій XIV та XV ст., однак докладно висвітлив важливий для нас заключний період процесу укладення польсько-литовських уній й подав зокрема цікавий образ історії Люблінської унії. Також цікавим для нас був погляд дослідника на «Ягеллонську ідею» [99], що транслює особливості її сприйняття істориками із кола націонал-демократів.

Чільним спеціалістом із історії Ягеллонської доби був Людвік Колянковський (1882–1956). Історик був тісно пов'язаний із львівським історичним середовищем, де розпочинав свою наукову кар'єру, а вже з 1929 р. працював у Віленському університеті. Для нас особливо цінною була його праця «Польща Ягеллонів. Політична історія» [90], що вперше вийшла у світ в 1936 р. у Львові і була своєрідним підсумком його багаторічних досліджень починаючи із докторської дисертації «Сигізмунд Август, великий князь литовський до 1548 р.». У ній вчений дав всебічний аналіз розвитку суспільно-політичного життя та державотворення у Великому князівстві Литовському та Королівстві Польському від періоду правління Ягайла й до вигасання правлячої династії Ягеллонів у Речі Посполитій. Акценти у праці робилися саме на історії литовської держави та ролі монархів у політичному житті та реформах. Історик зробив багато цікавих узагальнень та старався прослідкувати тенденції суспільно-політичного розвитку, еволюцію правової та політичної системи, зміни, що відбувалися у суспільному устрої та громадській свідомості. Попередньо не менш вагомою його працею у даному колі проблем була «Історія Великого князівства Литовського за Ягеллонів» [87], що з'явилася друком в 1930 р.. Слід відзначити, що протягом свого життя Л. Колянковський підтримував зв'язки із Ю. Пілсудський й симпатизував його політичному табору та ідеології, працював на благо об'єднання Польщі та Литви в єдиній федеративній державі. У пізнішому він був членом пілсудчиківсько «Табору національного єднання», що фактично був створений правлячим табором «санації» у Другій Речі Посполитій. Свідченням живої уваги польських вчених до розвитку

української історичної науки та її історіографічних ідей є спеціальне дослідження Л. Клянковського присвячене огляду «Історії України-Руси» М. Грушевського. Попри невеликий об'єм даної праці значна її частина була присвячена висвітленню М. Грушевським саме історії польсько-литовської унії. У своєму викладі він акцентував на оцінках українським істориком негативного впливу унії на долю українців, здійсненні її шляхом примусу і т.д., що розходилося із позиціями польських дослідників того часу.

Чи не найбільш плідним дослідником польсько-литовської унії був Оскар Халецький (1891–1973), що до закінчення Першої світової війни був пов'язаний із краківським історичним середовищем, а після неї – став викладачем Варшавського університету. Дослідник підтримував зв'язки із політичним табором Ю. Пілсудського й дотримувався федералістичних ідей, які пропагувало це політичне угруповання. Окрім суто історичних досліджень О. Халецький займався й розробкою історіософських основ Ягеллонської ідеї та римо-католицького руху, поєднання Польщі із Ватиканом. Поруч із вивченням проблем міждержавних та церковних уній у польсько-литовській державі, досліджував також історію Литви, Русі та Візантії. Серед багатьох цікавих для нас праць слід виділити масштабне 2-х томне дослідження «Історія Ягеллонської унії» [68; 69], у якому вчений розглядав усі аспекти унійного процесу від Кревської й до Люблінської унії. Іншою цікавою для нас працею О. Халецького була невелика за об'ємом «Люблінська унія» [79], яку він написав в 1916 р. і, як сам зазначив, – «для зміцнення сердець» поляків на прикладах величного минулого у важкий період війни. Праця також у певній мірі носила апологетичний характер й повинна була опонувати значній кількості іноземних, зокрема російських та українських, досліджень історії унії, у яких подавались негативні оцінки Люблінського акту, як руйнування литовсько-руського державотворчого процесу й загарбання українських земель. Іншими важливими у контексті вивчення унії 1569 р. є праці О. Халецького «Приєднання Підляшшя, Волині та Київщини до Корони в році 1569» [78] та «Становище литовсько-руської шляхти щодо Люблінської унії» [75].

Одним із видатних міжвоєнних істориків середньовіччя був Генрик Пашкевич (1897–1979), вчителем та науковим керівником якого був О. Халецький, а наукову діяльність він пов'язав із Варшавським університетом. Спеціалізувався вчений на середньовічній історії Східної Європи, а зокрема на епосі Київської Русі, руських земель Великого князівства Литовського та Московії. Для нас особливо цікавими були його дослідження присвячені Кревській унії, а зокрема «Про генезу та цінність Крева» (1938) [123], «В справі інкорпорації Литви у склад Польщі в 80-х роках XIV ст.» (1938).

Серед важливих досліджень, що відображають погляди на проблеми польсько-литовської унії польських істориків, що працювали у період Другої Речі Посполитої слід відзначити велику колективну працю «Всесвітня історія» [117] авторства Міхала Сокольницького (1880–1967), Генрика Мосціцького (1881–1952) та Яна Цинарського (1882–1943). Попри зосередження вчених на змалюванні великих історичних процесів світової історії, вони все ж навели багато цікавих фактів по історії укладення окремих унійних договорів, звернули увагу на важливі зовнішньо- та внутрішньополітичні обставини їх укладення, висловили докладні узагальнюючі судження. Відзначимо, що дані вчені симпатизували доволі різноманітним політичним рухам, але вирізнялися лояльністю до режиму Ю. Пілсудського. Так зокрема М. Сокольницький був соратником маршала, а пізніше одним із знакових дипломатів Другої Речі Посполитої, а Я. Цинарський виступав активним діячем Польської Партії Соціалістичної й солдатом Лагійонів польських під командуванням Ю. Пілсудського у часи Першої світової війни.

Окремо варто звернути увагу на праці вчених із кола представників римо-католицького духовенства, на погляди яких великий вплив чинили постулати католицької церкви. Серед таких дослідників, що у своїх студіях зверталися до історії польсько-литовських унійних договорів, варто назвати отця Яна Фіялка (1864–1936), що був професором Краківського університету та деканом теологічного факультету й керівником кафедри церковної історії у Львівському університеті. Для нас цікавою була його дослідження історії римо-католицької церкви на Литві[63], де багато уваги зокрема присвячено історії запровадження

християнства серед литовців в результаті укладення польсько-литовської унії. Іншим важливим для нас дослідником із кола духовенства був архієпископ Едвард Ліковський (1836–1915), професор церковної історії у Познані та член Академії вмінь в Кракові. Він був автором історії церковної унії у польсько-литовській державі [113], у якій він розглядав роль конфесійного чинника в унії між Королівством Польським та Великим князівством Литовським.

Описана джерельна база вказує на значний обсяг історіографічного матеріалу, що дозволяє різнобічно дослідити специфіку відображення історії укладення та історичної ролі польсько-литовських унійних договорів у польській історіографії кінця XIX ст. – 1939 р.

1.3. Методологія дослідження

Теоретико-методологічна основа дисертаційного дослідження обумовлюється метою та завданнями, що були поставлені перед працею, й призначена якнайповніше їх реалізувати. Вибір принципів та методів був зумовлений особливостями предмету та об'єкту дослідження й його означеними цілями.

Методологічна база дослідження формувалась відповідно до ряду критеріїв та вимог. Серед них основними такими були:

- надійність методів, що забезпечувала б здобуття раціонального об'єктивного знання про предмет та об'єкт дослідження, давала б можливість здійснити неупереджений аналіз та оцінку отриманої наукової інформації, розкрити суть явищ, які нами вивчалися.

- дієвість методології, яка б дозволяла реалізувати поставлені перед дослідженням завдання та досягти її мети.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на ряді принципів, що забезпечують його наукову сутність.

Основоположним принципом будь-якого наукового дослідження є принцип об'єктивізму. Саме він дає можливість здобуття неупередженого знання про об'єкт та предмет дослідження, відтворити їх такими, якими вони є насправді. Звернення до нього сприяє максимально можливому відмежуванню від суб'єктивного

елементу, що супроводжує будь-яку роботу [247, с. 204]. Особливо цей принцип має вагоме значення у історіографічних студіях, у яких досліднику доводиться мати справу саме із результатом інтелектуальної праці інших осіб, що безпосередньо впливали на образи досліджуваних ними проблем. Втім, слід відзначити, що попри усі зусилля дотримуватися принципу об'єктивізму, жодному досліднику, який є своєю рідною призмою суб'єктивізму через яку проходить інформація, не вдалося досягнути абсолютної об'єктивності. Особливо це стосується історіографічних студій із усією специфікою дослідження оціночних суджень та впливу особистості історика на об'єкт його дослідження.

Для будь-яких історичних студій наріжним принципом є принцип історизму. Він забезпечував для нас вивчення проблеми, а саме образу історії унійних процесів між польською та литовською державами у працях польських істориків, відповідно до її генези та еволюції [198, с. 12]. Звернення до цього принципу спонукало нас звертати особливу увагу на витоки тих чи інших особливостей у зображенні вченими минулого. Особливо важливим було простеження розвитку образів унії та її оцінок протягом означеного нами періоду розвитку історіографічних студій та польської історичної науки, визначення змін, що у них наступали, під впливом загального історичного процесу.

У свою чергу ми також зверталися до принципів цілісності, системності та всебічності. Так принцип системності дозволяв нам розглядати об'єкт та предмет нашого дослідження як певну цілісну систему [159, с. 75]. Особливо це мало значення при формуванні інформаційної бази нашого дослідження, яку склали різноманітні свідчення джерел, знання про розвиток історичної науки та інтелектуального життя, факти суспільно-політичної та культурної історії, що впливали на відображення минулого у працях істориків та у масовому сприйнятті історії. Таким чином вдавалося прослідкувати зв'язки та взаємозалежності між різноманітними явищами інтелектуального життя та загальноісторичними процесами. Натомість принцип всебічності дозволив нам розглядати історіографічні явища та факти під різними кутами зору. Це допомагало нам побачити розвиток польської історичної науки та бачення науковцями унійних

процесів у тісному зв'язку із усією калейдоскопічністю суспільно-політичних процесів та еволюції культурного життя, як у середовищі польського народу, так і у загальноісторичному контексті. Іншою стороною нашого підходу до вивчення інтерпретації польськими дослідниками історичних явищ було виявлення впливу на них особистого життєвого досвіду означених науковців. Саме всебічне вивчення особистостей істориків дозволяє виявити важливий зв'язок та залежність між дослідником та результатом його наукової діяльності.

Вкрай важливим для нашого дослідження був принцип опори на джерельному матеріалі. Чітко дотримуючись свідчень джерел ми намагались відтворити максимально достовірний образ історичних фактів, явищ та процесів у працях польських істориків, так як подавали та розуміли його самі ці вчені. Таким чином, конкретно відображаючи викладені в історичних працях картини минулого, можна показати усі особливості підходів дослідників до викладу історичного матеріалу, специфіку інтерпретацій та оцінок фактів, вичленувати понятійні та образні категорії, якими послуговувались вчені у своїх зображеннях історії. Саме тому ми намагались часто робити акцент на наведенні докладних формулювань та виразів, якими науковці змальовували історичну дійсність у своїх працях, й через які вони намагались донести своє розуміння та сприйняття минулого.

Сучасне наукове дослідження не може оминати й принципу наукового плюралізму. Вивчення інтелектуальної спадщини минулого із усією її різноманітністю, а деколи й суперечливістю, при не меншій калейдоскопічності наукових ідей, концепцій та теорій у сучасності, неминуче ставить дослідника перед необхідністю формувати множинну конструкцію із великою кількістю ціннісно рівнозначних елементів. При їх аналізі, а також творячи підсумкові судження та даючи оцінки, необхідним є усвідомленням неоднозначності істини, умовою чого і виступає можливість керуватися принципом наукового плюралізму [215, с. 384].

При роботі над даним дисертаційній роботі значну увагу ми звертали на використання загальнонаукових методів досліджень.

Ключовим у дослідницькій роботі було використання методів аналізу та синтезу. Завдяки аналізу вдається розділити об'єкт наукового дослідження на складові елементи. Так, зокрема, ми з його допомогою могли вичленувати окремі ідеї та дослідницькі методи польських вчених, через призму яких ними вивчалися історичні факти, процеси та явища, виділяли особливості сприйняття науковцями минулого, їх специфічні оціночні судження та фактори, що зумовлювали такі їх підходи.

Вдаючись до методу синтезу, що передбачає об'єднання окремих частин досліджуваного у цілісність, ми мали можливість відтворювати комплексне відображення проблем польсько-литовської унії на усьому проміжку історії в XIV – XVI ст. як цілісну історіографічну конструкцію, що існувала в польській історіографії у період з кінця XIX ст. і до початку Другої світової війни. Із окремих зображень різноманітних подій пов'язаних із укладеннями цілого ряду унійних договорів ми намагались реконструювати особливості підходів та сприйняття цих процесів як польськими вченими, так і загалом польського народу. Це дозволяло нам простежити головні тенденції у підходах польських істориків, домінуючі концептуальні судження та узагальнюючі оціночні формули не лише щодо проблем польсько-литовської унії, але й до більш ширших історичних процесів, як то, наприклад, до історії відносин з народами Східної Європи, та українцями зокрема. Завдяки методу синтезу ми не лише намагались побачити загальну картину відображення унії у цілій польській історичній науці досліджуваного періоду, але й вивчити, на основі суджень окремих науковців, генеральні лінії підходів до даної проблематики істориків відповідно їх приналежності до певних історичних шкіл чи прихильності до конкретних концептуальних підходів або в залежності від їх політичних симпатій.

Важливим у нашій роботі було використання методів дедукції та індукції. Так завдяки індуктивному методу ми намагалися зробити ширші узагальнення та висновки на основі чітко зібраного комплексу історіографічних фактів, тобто через накопичення комплексу суджень та образів історичних подій відображених істориками у їх працях. Таким чином ми здійснювали перехід від конкретного та

часткового до загального [215, с. 127]. У свою чергу це дозволяло висувати гіпотези та концепції щодо узагальненої картини минулого у польській історіографії кінця XIX ст. й до 1939 р. Натомість, вдаючись до методу дедукції ми провадили зворотній шлях дослідження через «сходження від загального до часткового; від абстрактного до конкретного» [329, с. 317]. Завдяки т.зв. «класичній дедукції» ми намагалися, через звернення до загальних теорій щодо ідейних підходів тих чи інших наукових шкіл у їх специфічному спостереженні минулого Польщі та сусідніх народів, віднаходити ці особливі елементи в зображенні історії унійних процесів уже конкретними істориками, що належали до цих шкіл та напрямків. Також використання дедукції сприяло роботі над систематизацією та типологізацією зібраних нами історіографічних фактів.

Доцільним у роботі над дисертаційним дослідженням було використання й таких загальнонаукових методів, як порівняння, типологізації та систематизації. Так для нас наріжним у роботі було порівняння різноманітних поглядів вчених на певні конкретні процеси та події, а також нами порівнювались оцінки та загальні дослідницькі підходи істориків. Завдяки типологізації та систематизації ми мали можливість групувати підходи та образи минулого у творах науковців за певними їх ознаками та створювати структуровану впорядковану схему зображення польсько-литовського унійного процесу у польській історичній науці. Також зазначимо, що метод систематизації активно нами використовувався при роботі над збиранням комплексу джерельних матеріалів й передбачав формування інформаційної бази нашого дослідження. Подібно й метод типологізації застосовувався для впорядкування історіографічних джерел за рядом їх ознак та цінності у роботі над досягненням поставленої перед нами дослідницької мети.

Використовуючи метод ретроспекції ми мали можливість здійснювати дослідницький рух від наслідку до його причини [329, с. 328]. Так для нас таким об'єктивним наслідком дослідницької та історіографічної діяльності польських науковців є образи минулого, що знайшли своє місце в їх працях. Натомість одним із головних завдань нашої роботи було виявлення причин такого чи іншого бачення істориками фактів та процесів, встановлення факторів впливу на оціночні судження

вчених, зрозуміння мотивації наукового інтересу дослідників до різних проблем. Метод ретроспекції також застосовувався нами при вивченні історичних умов розвитку польської історіографії та історичної науки, середовища у якому формувались та розвивались польські історики як науковці.

Вдаючись до методу узагальнення ми намагалися сформувати цілісні картини історіографічного образу польсько-литовської унії у польській історіографії кінця XIX – 1939 р., виділити певні генеральні лінії дослідницьких підходів до візій польських вчених, встановити закономірності у зображенні минулого та його оцінках істориками. Завдяки структурно-генетичному методу ми мали можливість виділити ідейні та теоретичні основи, якими керувалися польські науковці у своїх дослідженнях унійних процесів. Елементарно-теоретичний метод сприяв виявленню зав'язків між образами історії у працях різних істориків, встановленню взаємовпливів між істориками, наступності історичних візій, а також їх зумовленості суспільно-політичними процесами та культурним життям епохи.

При проведенні будь-яких історичних досліджень, у тому числі й історіографічних, ключовим є використання спеціальних історичних методів. Такими зокрема є історико-генетичний, історико-діахрональний, історико-порівняльний, історико-біографічний методи та критичний аналіз й синтез історіографічного матеріалу.

Використання історико-генетичного методу є необхідною складовою будь-якого історичного дослідження. Його суть полягає у простеженні основ, на яких сформувалося певне історичне явище, його витоків, а також специфіки еволюції явищ та процесів під впливом різноманітних зовнішніх чинників, зміни їх властивостей у часі [194, с. 476]. Так у нашому дослідженні завдяки історико-генетичному методу ми намагались прослідкувати причини появи тих чи інших явищ у процесі розвитку польської історіографії польсько-литовських уній та еволюції самої польської історичної науки. Вивчити специфіку розвитку історіографічних образів та інтерпретацій минулого польськими вченими, що працювали у різні періоди історії з кінця XIX століття і до 1939 р. із зміною як політичного, так і культурного середовища у процесі історичного розвитку. Для нас

було важливим з'ясувати особливості впливу змін, що наступали у політичному становищі Польщі (зокрема боротьби за незалежність польського народу, відновлення польської держави, внутрішньополітичних процесів у Другій Речі Посполитій і т.д.), на візії істориками проблеми унії та становища Польщі у міжнародних відносинах у регіоні Центральної та Східної Європи.

Подібно вагомим у історіографічних дослідженнях є застосування історико-діахронального методу. Його сутність полягає у вивченні певного явища на різних етапах його існування, протягом усього вибраного часового відрізка його розвитку [215, с. 153]. Це дозволяє простежити увесь шлях розвитку історіографічного процесу вивчення проблем польсько-литовської унії, його еволюції у часі. У даному випадку використання історико-діахронального методу дозволяє структурувати історичний процес розвитку як польської історичної науки, так і самого образу унії, вичленувати його етапи та побачити їх наступність, взаємозумовленість, простежити специфіку перетікання різних характерних рис у історіографічні явища та факти на різних етапах їх розвитку.

Наріжним у історіографічних дослідженнях образів історичних процесів, явищ та фактів у науковому доробку значних груп науковців є застосування історико-порівняльного методу. Його використання дозволяє виявити подібності та відмінності різних елементів об'єкта дослідження [189, с. 131]. Для нас особливо важливим було зіставлення різноманітних образів минулого у працях різних польських істориків, їх особливих інтерпретацій та узагальнень, оціночних суджень. При цьому ми намагались порівнювати як візії на минуле у вчених, що досліджували його приблизно у цей же час, так і співставляти між собою погляди науковців на різних етапах розвитку польської історичної науки. Це у свою чергу, через пошуки відмінностей та подібного, дозволяє провести групування поглядів різних вчених й простежувати зумовленості появи таких чи інших підходів істориків до фактів та процесів минулого, складати ланцюжки еволюції історичних образів у часі.

Невід'ємною частиною історіографічних досліджень є ознайомлення із життєвим шляхом кожного із істориків, науковий доробок яких є об'єктом вивчення.

Тому у подібного роду працях важливим є застосування такого спеціально-історичного методу як біографічний. З його допомогою вдається прослідкувати розвиток історика як науковця, вичленувати різноманітні факти особистого життя, що впливали на специфіку його наукових інтересів та інтерпретацій минулого [329, с. 226]. Зокрема нами простежувались зв'язки вчених із певними науковими осередками та інтелектуальними середовищами, де були популярними ті чи інші специфічні підходи до вивчення та інтерпретації минулого. Таким значимим є встановлення приналежності деяких вчених до конкретних наукових шкіл, а зокрема Краківської та Варшавської історичних шкіл. Особливо для нас важливим було простежити пов'язання науковців із певними політичними партіями та рухами, визначити їх політичні симпатії та погляди, адже вони часто у значній мірі впливали на особливості підходів дослідників до історії. Наприклад такі закономірності нерідко вдається простежити у вчених зламу ХІХ та ХХ ст. у їх симпатіях до угодного (зокрема австролялістичного) напрямку політики, що впливало зокрема і на ідеї дослідників із грона т.зв. «історичного песимізму». При вивченні доробку істориків уже з ХХ ст., а особливо міжвоєнного періоду, з допомогою біографічного методу важливим є визначення їх симпатій до політичних таборів націонал-демократів чи прихильників маршала Ю. Пілсудського. Це у свою чергу дозволяло прослідкувати тенденції впливів політичних ідеологій цих рухів на інтерпретації вченими проблем федералізму та польської політики щодо народів Східної Європи.

Завдяки методам критичного аналізу та синтезу історіографічного матеріалу нами була проведена критика джерельного матеріалу, що є основою будь-яких наукових досліджень. Так завдяки ним ми намагались провести розмежування між об'єктивним та суб'єктивним елементом у образах історичних подій та процесів, а також їх оцінках вченими у їх працях. Була можливість простежити особливості використання істориками джерел та слідування вченими за їх свідченнями. Окрім визначення суворо наукової цінності досліджень польських істориків, особливо цікавим для нас був суб'єктивний бік історіографічних образів, адже саме в ньому відображаються важливі для сучасних історіографічних студій історичні міфи,

стереотипи, шаблони, культурні, політичні та соціальні нашарування, особистісна сторона у творчості історика.

Окрім методів історичних наукових досліджень ми вдавались до застосування методології юридичної науки та теорії держави і права. Наше звернення до неї було обумовлене значним пластом юридичної термінології та правових актів, які вивчали та використовували у своїх студіях над проблемами унії польські науковці. Важливим елементом історіографічного образу унійних процесів було визначення істориками їх юридичної сторони. Тому, при аналізі юридичного боку дослідження науковцями польсько-литовської унії, ми вдавались до використання методів порівняльного правознавства, юридичного аналізу, формально-юридичного методу, методу тлумачення законодавства. Так, наприклад, використовуючи формально-юридичний метод, який ще часто називають догматичним, ми розглядали юридичну сутність явищ, яку описували польські вчені шляхом використання правової термінології, вдавались до аналізу їх розуміння юридичної сутності здійснених у XIV–XVI ст. актів. Метод юридико-логічної концентрації давав можливість створити теоретичну модель співставлення юридичних понять, якими оперували історики, що спирались на засвідчені у джерелах формулювання, та фактичного стану розгортання історичного процесу й конкретних фактів державно-правового та суспільно-політичного становища відносин між Королівством Польським та Великим князівством Литовським.

Використання наведених методів, принципів та підходів сучасних наукових досліджень сприяло всебічному вивченню образів історії польсько-литовської унії у працях польських істориків кінця XIX ст. – 1939 р. та самого процесу розвитку польської історичної науки у цей час. З їх допомогою ми намагались виконати поставлені перед нашим дисертаційним дослідженням завдання та досягнути його мети.

Важливим виступає визначення головних понять, які використовуються у дисертаційному дослідженні присвяченому історіографічному образу унійних договорів між Королівством Польським та Великим князівством Литовським. Таким наріжним поняттям даної праці є «політична унія», у свою чергою формами якої виступають «персональна» та «реальна» унії.

Так під політичною унією у сучасній політології та історичній науці розуміється таке об'єднання держав, при якому відбувається передача більшої частини або усього суверенітету двох або більше держав задля утворення єдиної спільної держави. Згідно із визначенням авторів «Енциклопедії Британіки», створена у ході укладення унії держава може бути як унітарною (коли усі складові суверенітету кожної із держав припиняють своє юридичне існування, за єдиним можливим винятком існування давніших адміністративних одиниць, з підпорядкуванням єдиному законодавству), так і федеральною (нове державне утворення отримує певні обов'язки, залишаючи решту повноважень за раніше існуючими інституціями держав, що увійшли в її склад) [346].

Персональна унія – це об'єднання двох або більше монархічних держав, які мають одного монарха, але їхні кордони, закони, незалежні уряди та державні інституції, а також інтереси залишаються різними [345]. Більшість сучасних науковців схиляються до думки, що Кревська унія 1385 р., як і наступні Городельська, Гродненська чи Віленсько-Радомська, носили саме характер персональних уній.

Реальна унія – це міжнародно-правове об'єднання двох або більше незалежних держав в одну через спільного главу держави (як у персональній унії, на практиці завжди монарха), а також через інші спільні інституції, тобто державні органи чи адміністративні установи. Тому союз є більш інтенсивним та міцніше формалізованим, ніж у звичайній персональній унії. Однак, на відміну від федеративної держави, не створюється жодної юридичної особи, вищої за об'єднані держави [306, s. 58]. До такого типу унійних об'єднань можна віднести Люблінську унію 1569 р.

Розглянута джерельна, історіографічна та методологічна база дослідження засвідчує можливість проведення комплексного спеціального вивчення польської історіографії кінця ХІХ ст. – 1939 р. історії польсько-литовської унії. Поруч з цим вказує на відповідну прогалину щодо дослідження даної проблеми у сучасних наукових студіях, яку покликана заповнити наша праця.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ ДО ВИВЧЕННЯ КРЕВСЬКОЇ УНІЇ

Для польських істориків в усі періоди розвитку польської науки процес укладення унії між Королівством Польським та Великим князівством Литовським завжди викликав жвавий інтерес. Події, початок яким було покладено Кревським договором 1385 р., започаткували епоху в історії польського народу, що знаменувалась різким зростанням його ролі серед інших народів Європи й призвела до значних змін у національному, суспільно-політичному та культурному розвитку. Погоджуючись із поглядами більшості польських інтелектуалів можна без перебільшення ствердити, що саме польсько-литовський унійний союз спрямував розвиток польського народу й заклав основи більшої частини рис як польської нації, так і її самосвідомості. Доленосний характер цих подій, який усвідомлювали ще й їх сучасники на зламі XIV та XV ст., поступово призвів до формування й особливого історичного міфу польсько-литовської унії, що існує не лише в працях присвячених минувшині, але й у сучасному ідейно-політичному, міжнаціональному та культурному дискурсі в Польщі. Саме тому в польському інтелектуальному житті проблеми унії завжди викликали незмінний інтерес як у професійних істориків, так і у найширших народних мас. Переплетіння науки, політики та масових уявлень породжували найрізноманітніші образи подій пов'язаних із укладенням унійних договорів, а їх оцінки та використання у житті соціуму часто були подиктовані уже реаліями сучасного їм існування. Такою чи не найбільш яскравою подією у польсько-литовському унійному процесі, яка і поклала йому початок, була Кревська унія, що незмінно перебувала й до сьогодні залишається у центрі зацікавлень провідних польських мислителів, а особливо істориків.

2.1. Генеза унії 1385 р.

Кревська унія 1385 р. здійснила своєрідний переворот у геополітичному середовищі Центральної та Східної Європи XIV ст., адже до того не існувало прикладів об'єднання держав, що так різко відрізнялися між собою в культурному та цивілізаційному плані. Також не було прикладів, щоб католицька держава із тривалими християнськими традиціями запрошувала на свій престол язичника. До укладення союзу Королівство Польське та Велике князівство Литовське перебували на доволі ворожих одне до одного позиціях. Саме тому таке на перший погляд несподіване рішення політичних еліт обох держав викликало незмінний інтерес істориків. Чи не найбільш розлогу літературу у плані досліджень причин та обставин, які призвели до укладення польсько-литовської унії, залишила польська історична наука. У своїх наукових студіях польські історики з XIX ст. і до сьогодні вивчали як різноманітні цивілізаційні стимули до зближення Польщі та Литви, їх політичні мотиви, так навіть і особисті психологічні чинники, що підштовхували правителів до такого об'єднання.

Цікаві спостереження, щодо обставин, які обумовлювали прихильність Ягайла до союзу із християнськими сусідами та його ставлення до язичницького населення Литви, зробив засновник Краківської історичної школи Ю. Шуйський. Вчений вважав, що великий князь був ворожий до язичництва через руські впливи (зокрема через його виховання матір'ю – руською княгинею Юліаною), яких він зазнавав протягом усього свого життя. Уже після здобуття ним престолу князі-язичники (зокрема Кейстут) стали його головними ворогами й, спілкуючись із тевтонськими лицарями, він навчився безоглядно із ними боротися. Саме це підштовхувало Ягайла до союзу із християнами та до прийняття християнства [144, с. 85].

Також і інший представник Краківської історичної школи А. Левицький вказував, що прихильність Ягайла до об'єднання із Польщею у значній мірі була обумовлена його вихованням. Вчений наголошував, що у великого князя був уже повністю християнський світогляд, який він перейняв від матері-християнки – православної тверської княжни Юліани. Таким чином він уже не тяжів до язичницьких ідей, яким ще були віддані його батько, князь Ольгерд, та дядько

Кейстут. Також, уже після вступу на престол, Ягайло повсюдно був оточений християнами, у тому числі своїми родичами та братами, що прийняли православ'я. Подібно і більша частина його держави сповідувала християнство. Саме тому Ягайло відчував об'єктивну потребу відходу від політеїстичної релігії – вступу на новий шлях цивілізаційного поступу [112, с. 121].

Також і львівський історик А. Прохаска вважав, що Кревська унія була лише «продовженням політики князя [Ягайла. – авт.], що намагався християнізувати Литву й з цією ціллю нав'язував стосунки із Заходом» [126, с. 49]. Таким чином вчений бачив великого литовського князя особою всеціло не лише симпатизуючою християнству, але й таким, що будучи язичником, здавна планував стати католиком й інтегрувати свою державу у коло західноєвропейських країн. Таким чином шлюб із Ядвігою й навіть саме обєднання із Польщею дослідник показував лише як нагоду, що вчасно з'явилася, для реалізації його давніх задумів. Також історик вказував, що ще за 6 років до укладення Кревської унії Ягайло вислав на захід посольство на чолі із князем Скиргайлом, що мало на меті зближення із європейськими країнами та християнізацію Литви.

У подібному ключі висвітлював суспільно-політичні обставини, що сформувались у Великому князівстві Литовському напередодні Кревської унії, Ф. Конечний. Історик вважав, що Ягайло вступивши на престол був готовий поступитись корінними литовськими землями Тевтонському ордену, а самому зосередитись на збиранні руських земель. Він надіявся опертися тільки на Русі й для зміцнення такого союзу прийняти християнство в православному обряді. Протилежну позицію займав Кейстут, який, хоч і готовий був провести виселення усього свого литовського народу із земель, що перебували під загрозою експансії хрестоносців, але наполягав на боротьбі проти Ордену до кінця. Також він був рішучим противником ідеї хрещення. Репрезентанти цих двох проєктів розвитку Великого князівства Литовського зіткнулися у кровопролитній міжособній війні, у якій зрештою переміг Ягайло [92, с. 28].

Подібно до цієї проблеми ставився і В. Смоленський, який вказував, що Ягайло тяжів до християнської цивілізації завдяки вихованню, яке отримав із рук

матері, княгині Юліани. Натомість його вороги гуртувалися під язичницькими знаменами довкола свого лідера – князя-поганина Кейстута. Таким чином наступну міжусобну війну між литовськими князями історик бачив боротьбою між християнською та язичницькою партіями. Як очільник християнського угруповання, Ягайло очевидно змушений був шукати союзників у сусідніх християнських державах [132, с. 84].

На широкому геополітичному тлі розглядав польсько-литовську унію В. Собеський. Вчений вважав, що тенденції розвитку європейських народів у пізньому середньовіччі вказували на повсюдне намагання цих етносів створити «спільні об'єднані імперії». Це проявлялося у діяльності провідних тоді монарших династій Люксембургів, Андегавенів, Габсбургів, Ягеллонів та інших нових родів, які приходили на зміну давнім домам, що виводились із епохи раннього середньовіччя – П'ястам, Пжемисловичам, Арпадам. Такі політичні устремління до виходу державотворення на понадетнічний рівень сприяли творенню еліт, які відходили від національної політики й самі набирали космополітичних рис. У Польщі це мало наслідком появу на королівському престолі осіб чеського (король Вацлав) чи французького (угорський король Людовік із французької династії Андегавенів та його дочка Ядвіга) походження, а також претендентів-німців, що ледь не стали монархами (Габсбурги та Люксембурги). Остаточо ця закономірність призвела до укорінення на польському престолі литовців – нащадків Гедиміна. Натомість кандидатури із місцевих правлячих родів ніяк не могли витримати із ними конкуренції й поступово зникали у горнілі великої геополітики. Причину цього В. Собеський бачив у внутрішній потребі народу та держави до розширення своїх територій, колонізаційній міграції задля освоєння нових земель, у економічній експансії. Така історична необхідність штовхала Польщу та поляків до об'єднань із сусідніми державами. Науковець звертав увагу на потреби різних польських станів, які могли бути реалізовані лише завдяки значному територіальному розширенню – «купецтво потребувало більш розгорнутих торгівельних відносин, вийти бажали засновувати нові міста, а солтиси – села, всі вони прямували до експансії і підтримували її» [139, с. 46].

У даному ключі В. Собеський стверджував, що у Польщі XIV ст. змагались між собою дві концепції векторів зовнішньополітичного розвитку країни. Перша із них, на яку орієнтувалася шляхта із Великопольщі, передбачала необхідність західноєвропейської орієнтації розвитку і посилення контактів із західними державами. Забезпечувати такі контакти Польщі мав її вихід до Балтійського моря, який був втрачений через завоювання Помор'я Тевтонським орденом. Таким чином прихильники цієї орієнтації вважали необхідною рішучу війну проти хрестоносців з метою виходу до Балтики. Іншу концепцію підтримувало малопольське дворянство, яке головні перспективи Польщі бачило у поширенні експансії на руські землі й здобуття великих земельних володінь в Україні. Історик стверджував, що ідея унії із Литвою дозволяла об'єднати прихильників обох концепцій, адже Велике князівство ставало природнім союзником Корони у боротьбі проти спільної загрози із боку Тевтонського ордену. В цей же час об'єднання із литовською державою відкривало польським можновладцям шлях до колонізації її руських володінь [139, с. 46].

Оригінальну думку, щодо тяжіння поляків до народів Східної Європи у середньовіччі висловив провідний польський медієвіст міжвоєнного періоду С. Закшевський, що був активним діячем політичного табору Ю. Пілсудського та його ідей побудови багатонаціональної федеральної держави на просторах між Балтійським та Чорним морями на чолі із поляками. Вчений стверджував, що польське суспільство в XIV ст. ще не дуже відрізнялося від народів Великого князівства Литовського. Він вважав, що «за винятком католицтва та освіти, не було це [польське – Ю. М.] суспільство західним; серед безлічі східних народів, котрі воно повинно було від тепер до себе пригорнути, ще могло себе суспільно та політично назвати їх справжнім братом» [152, с. 26]. Історик вказував, що попри контакти із Заходом поляки все ж мали значно більше спільного із литовцями чи русинами, ніж із німцями чи італійцями. У таких твердженнях чітко проявляються симпатії С. Закшевського до ідей т.зв. «східного вектору» в польській історіографії, де акценти робились на потребі розвитку Польщі у середовищі народів Східної Європи.

Автори «Всесвітньої історії» М. Сокольніцький, Г. Мосціцький та Я. Цинарський, що також були близькі до політичного табору «санації» на чолі із Ю. Пілсудським, вважали, що правлячі кола Королівства Польського послідовно дотримувалися ідеї укладення міждержавних уній. Таким зокрема був тривалий проєкт польсько-угорської унії, який однак розчарував краківські політичні еліти за невдалого для Польщі панування Людовіка I Великого. Це підштовхнуло малопольських можновладців до пошуку нової держави, із якою можна було б укласти тісний союз. Таким найбільш привабливим союзником була Литва, із якою обидві держави поєднувала спільна ціль – боротьби проти Тевтонського ордену [117, с. 144].

У даному контексті слід звернути увагу на цікаві спостереження над місцем Кревської унії у процесі зовнішньополітичних відносин Польського королівства із Литвою протягом цілого XIV ст. зроблені українськими вченими, а зокрема М. Грушевським. Якщо польські сучасники у пошуках причин укладення польсько-литовської унії намагались побачити або реалізацію «цивілізаційного тяжіння» народів й інші ідейні основи, які відповідали історіографічним теоріям XIX чи першої половини XX ст., або навпаки шукали їх у потребах найближчого часу із якими зіткнулися політичні кола Польщі та Литви в середині 1380-х рр., М. Грушевський взявся прослідкувати попередні традиції польсько-литовських союзів [167, с. 125]. Історик наголошував, що міцні союзні відносини між Польщею та Литвою були укладені, ще в першій половині XIV ст. між Владиславом Локетком та Гедиміном й вони були порушені лише сином польського короля Казимиром III, що вступив у суперництво із литовцями у боротьбі за Галичину. Таким чином Кревська унія в його баченні була лише закономірним поверненням до старого, уже перевіреного у своїй надійності, напрямку зовнішньої політики.

Особливу увагу польські вчені присвятили зовнішньополітичним факторам, які підштовхували політичні еліти Королівства Польського та Великого князівства Литовського до союзу. Такою спільною загрозою для обох держав, яка об'єктивно зближувала їх позиції, була небезпека із боку Тевтонського ордену. Тому не

випадково, що польські вчені докладно аналізували вплив фактору експансії хрестоносців на укладення Кревської унії.

Ю. Шуйський вказував, що важливою передумовою, яка зближувала позиції Ягайла та можновладців із краківського королівського двору, були їх «неприятні відносини із Мазовецьким князівством й завжди напружені із Тевтонським орденом» [144, с. 85]. Вчений, подаючи розгорнутий образ початку правління великого князя литовського, показував, що у цей період на польсько-литовському кордоні фактично панував спокій й новий володар не був занурений у ворожі стосунки між обома народами. Натомість йому щораз більше відкривалася загроза із сторони хрестоносців, які втручалися у внутрішню політику його держави й самого правителя ставили у залежність від себе.

На загрозу із боку Тевтонського ордену для існування Великого князівства Литовського звертав увагу А. Левицький. Дослідник вважав, що потреба здобути нові сили для боротьби із хрестоносцями була провідною у мотивації великого князя Ягайла при зверненні до ідеї об'єднання із Польщею – тільки таким шляхом він міг отримати значні сили для відсічі невблаганному ворогу [112, с. 121]. Переконавання у цьому з'явилися у литовського правителя після воєн не лише із Орденем, але й з родичами-конкурентами за владу, яких перманентно підтримували лицарі-хрестоносці. Ягайло у цій боротьбі змушений був йти на все більші політичні та територіальні поступки тевтонцям.

Як першочергову причину, яка змушувала Литву до укладення тісного союзу із Польщею, представник молодшого покоління Краківської історичної школи М. Бобжинський називав небезпеку із боку Тевтонського ордену. Вчений стверджував, що саме загроза наростаючої експансії хрестоносців робила такий союз для Великого князівства нагальним, і називав 1385 рік «останньою для цього хвилиною», адже «нечисельне, виснажене довголітніми війнами литовське плем'я використовувало уже останні сили» [54, с. 207]. Загартований за півтори сотні літ безперервних війн литовський народ все ж не міг протистояти наступу «цілої потуги Німеччини, організованої орденом хрестоносців», який поступово просувався в глиб Литви. Також історик вказував, що саме в середині 1380-х років

над Великим князівством Литовським нависла особлива небезпека. Її він бачив у підготовці Тевтонським орденом «страшної помсти» за руйнівний похід Ягайла та Вітовта по орденських землях та спустошення Марієнвердена у 1384 р. Ці дії хрестоносців у відповідь були призупинені лише несподіваним для них укладенням унії між Польщею та Литвою. Вчений також наголошував і на вазі для Королівства Польського питання боротьби із хрестоносцями. Його М. Бобжинський розглядав як частину великого політичного проєкту короля Казимира III Великого про перетворення Польщі у регіонального лідера, для чого необхідним було усунення загрози із боку «смертельного ворога» – тевтонських лицарів [54, с. 201]. Він вказував, що дані плани померлого монарха не отримали належної реалізації за панування його наслідника – угорського короля Людовіка I Андегавенського – на що так надіявся останній володар із династії П'ястів. Тепер же можновладці із двору Казимира III здійснили другу спробу віднайти належного союзника у боротьбі проти Ордену.

У баченні творця т.зв. «Нової Краківської історичної школи» В. Собеського Тевтонський орден становив загрозу існуванню Литви й самостійно протистояти його натиску вона ніяк не могла. Поруч із цим вчений вважав, що окрім хрестоносців іншим таким екзистенційним ворогом литовців була і Москва, що руйнувала із середини не лише панування Великого князівства на руських землях, але й відносини у правлячій династії Гедиміновичів. Обидві ці сили активно втручалися у стосунки між представниками князівського роду й перетягували їх на свій бік, заохочуючи до боротьби за владу із верховними володарями. Так частина із двоюрідних братів Ягайла прийняв православ'ям й почав вступати у союзи із московськими князями, інші, як наприклад Вітовт, переходили на бік хрестоносців. Орден, як вказував науковець, також вдало грав на протиріччях між язичницькими і руськими підданими великого князя. Таким чином, щоб зберегти свою владу, князі часто поступалися хрестоносцям територіями, зокрема відступили їм Жмудь [139, с. 46-47].

Доволі оригінальні висновки щодо причин польсько-литовської унії XIV ст. робив інший прихильник табору націонал-демократів А. Шельонговський. Вчений

пояснював вибір малопольськими панами, що організували союз із Великим князівством Литовським, кандидатури Ягайла на чоловіка королеви Ядвіги їх активною протидією спробам німецьких династій посісти польський трон. Так шляхта уже раніше відсторонила від можливості зайняти престол у Кракові старшу дочку Людовіка I Марію, щоб таким чином в Польщі не утвердився її чоловік із роду Люксембургів. Тепер же вони пересікли намагання Вільгельма Габсбурга одружитись із Ядвігою. Мотивами таких дій польської шляхти історик бачив у її супротиві встановленню у Польщі сильної королівської влади, яку собою репрезентували центральноєвропейські династії. Таким чином можновладці могли закріпити за собою усі станові привілеї, а навіть розширити їх через запровадження практики вибору короля [141, с. 480]. Відзначимо, що пошуки причин ключових проблем польського народу у його історії в діях в прямих агресивних діях іноземців чи їх інтригах, а особливо бачення таким «історичним ворогом» поляків німців, була доволі характерною для істориків що симпатизували правому націоналістичному руху націонал-демократів.

На значенні фактору боротьби проти Тевтонського ордену серед причин укладення польсько-литовської унії звертали увагу й історики із кола Варшавської історичної школи, у історіософії яких також ключовим був пошук причин невдач польського народу в діях зовнішніх ворогів. Це у свою чергу становило основу теорії варшавських істориків про т.зв. «історичний оптимізм». Так укладення Кревської унії Т. Корзон розглядав у контексті боротьби Великого князівства Литовського із Тевтонським орденом. Дослідник вказував, що князь Ягайло у першій половині 1380-х років попав у складне зовнішньополітичне становище. Через кривавий внутрішній конфлікт із Кейстутом та його сином Вітовтом, великий князь знову постав перед загрозою втручання тевтонських лицарів у міжусобицю [102, с. 36]. Історик наголошував, що кілька дрібних перемог над хрестоносцями здобутих у 1384 р. не впливали на долю конфлікту. Саме потреба захисту від смертельної небезпеки, яку становив Тевтонський орден, стала вирішальним фактором, що підштовхував до союзу із іншим давнім ворогом хрестоносців – Польщею.

Подібно й інший представник Варшавської школи В. Смоленський наголошував на необхідності польсько-литовського союзу для спільної боротьби проти Тевтонського ордену. На думку вченого такий уже давно обдумували як правитель Литви Ягайло, так і малопольські політичні еліти. Обставиною, яка дозволяла ґрунтовно реалізувати цей задум, була поява у Польщі молодій неodrуженої королеви Ядвіги. Вона, як наголошував історик, «стала знаряддям в руках малопольських магнатів, які хотіли використати її для здійснення свого плану поєднання Польщі із литовсько-руською державою» [132, с. 81].

Дещо інакше підходив до питання загрози для Польщі та Литви із боку Тевтонського ордену Г. Пашкевич. Вчений розглядав небезпеку експансії лицарів-хрестоносців, як мотив, що у першу чергу підштовхував Литву до союзу із Польщею, адже саме литовці були першочерговими жертвами наступу Ордену й зазнавали незрівнянно більш руйнівних нападів, ніж польські землі. Тому саме Велике князівство Литовське у даному випадку більше потребувало польської допомоги у боротьбі із цим небезпечним суперником [123, с. 231].

Чимало польських дослідників, що вважали польські культурні впливи на литовський народ, які поширились після акту Кревської унії, особливо благочинними, намагались відшукати на противагу їм негативну дію руської культури на Литву. Часто такі погляди вчених були зумовлені їх негативним упередженням до руського (а саме українського) народу й поширення серед них історичного міфу про боротьбу Західної католицької цивілізації із Східною православною. Так у баченні С. Смольки об'єднання із Польщею давало для Литви можливість зберегти свою ідентичність. Вчений наголошував, що протягом XIV ст. литовці зазнавали значного впливу руської культури, який навіть переростав у своєрідну експансію. Руські звичаї, а особливо мова, поступово витісняли литовські й загрожували їм повним зникненням. Історик вважав, що литовці перед актом Кревської унії стояли на межі асиміляції в переважаючому руському середовищі населення Великого князівства [138, с. 8]. І лише прийняття католицизму і західних цивілізаційних традицій дозволило їм у певній мірі відмежуватися від русів.

С. Смолька вважав, що до унії із Польщею князя Ягайла підштовхнув холодний розрахунок. Володар Литви, на його думку, відчував неприязнь до руських мас, що домінували у його державі, й боявся зростання їх впливу. Він не бажав асиміляції литовців у руському середовищі й був неприязний до православної церкви [135, с. 117]. Адже саме такий шлях, як вважав історик, чекав Литву у випадку, якщо б вона не переорієнтувалася на західний вектор розвитку. З іншого боку Ягайло познайомився із європейськими традиціями у своїх контактах із тевтонськими лицарями. Так він «добре пізнав вищість Заходу, сформував щирі прив'язаність до західної цивілізації, яка відтоді була головним стимулом усіх його сміливих й масштабних задумів» [135, с. 117].

Дослідник, із різкою неприязню до православ'я, називав його «мертвотним» і наповненим поганськими традиціями. «Під мертвою поволокою зовнішньої краси, які демонстрували обряди Східної Церкви, – як вказував С. Смолька. – слабо жеврів маленький вогник християнського духу, винищений і пригнічений схизмою, в котрій буйно розквітали поганські традиції дрімаючих у її тіні народів» [138, с. 118]. Таким чином він бачив у православ'ї «демонічне» поєднання язичництва із християнськими догмами, що ще більше могло б виродитись на литовському ґрунті, де ще вповні жили поганські культури, і «остаточно погасити вогник християнського духу, що у ньому догорав» [138, с. 118].

Також інший представник молодшого покоління вчених із краківської історичної школи, М. Бобжинський, стверджував про загрозу асиміляції литовців у руському середовищі, як одну із головних причин звернення до союзу із Польщею. Історик наголошував, що «жменька литовців, завоювавши політично роздроблену, але велику, чисельну населенням, багатшу і більш цивілізовану Русь, могла нав'язати їй своє правління, але не здолала асимілювати, нав'язати своєї поганської віри, своєї мови та звичаїв» [54, с. 207]. Таким чином через вищу культуру руська цивілізація перемагала литовців, що почали активно асимілюватись. Окрім панування руської мови при великокнязівському дворі, вчений наголошував на необхідності приймати православ'я, адже тільки таким способом Гедиміновичі могли підняти русинів на війну проти Москви. Підсумовуючи М. Бобжинський

стверджував, що «поєднання із Польщею, прийняття римо-католицького обряду було для Литви справжньою дошкою порятунку від мстивого Тевтонського ордену, а також визволенням із-під руського впливу» [54, с. 207].

М. Сокольницький, Г. Мосціцький та Я. Цинарський у своїй «Всесвітній історії» вважали загрозу для Великого князівства Литовського із боку його руського населення навіть більшою ніж від Тевтонського ордену. Вчені вважали, що великі князі литовські щораз більше втрачали власних етнічних земель, які підкоряли хрестоносці. Натомість держава дедалі більше розширялась на білоруські та українські землі, втрачаючи таким чином свою литовську сутність. З іншого боку, залишаючись вірними язичницькій релігії, литовські еліти ставили під загрозу своє панування над руським населенням, «роблячи його проблемним та нетривалим». виправити це можна було через прийняття православ'я, однак, як вважали історики, це «ображало б національну гідність литовців, що вважали русинів за своїх підданих» [117, с. 145]. Це все чудово розумів Ягайло, що вирішив знайти інший шлях – поєднання із Заходом та прийняття католицької віри.

Дещо в іншому ключі бачив стосунки між литовською та руською сторонами у Великому князівстві Литовському Ф. Конечний. Вчений наголошував на вкрай низькому цивілізаційному розвитку литовського народу. Він вказував, що «на Литві лише стільки було цивілізації, скільки вона отримала від руських впливів; лише стільки християнства, скільки там було схизматиків» [92, с. 29]. Попри усі ці запозичення, литовці, на думку дослідника, були вкрай відсталі й таке тісне об'єднання із ними розвинутої цивілізованої Польщі могло здатися божевіллям. Так науковець розлого описував дихотомію між обома сторонами майбутнього об'єднання: «на трон держави, що чотириста років сповідувало християнство, закликали поганина; до панування над суспільством, що вміло само собою керувати, запрошували володаря зануреного у неволю народу; до королівських покоїв Вавелю вводили нових дворян із країни, де навіть не бачили порядної будівлі; з народу який не знав письма, приводили короля до Кракова, що був вогнищем науки та цивілізації завдяки своєму університету» [92, с. 29]. Відзначимо, що Ф. Конечний був творцем особливої цивілізаційної теорії розвитку

історичного процесу, яка вирізнялася доволі шовіністичними підходами й передбачала расово-культурний поділ народів на «вищі» та «нижчі», творців цивілізаційних благ та їх руйнівників. Це у свою чергу відобразилось й на його зображенні литовців як цивілізаціно відсталого народу, провідником якому у його поступі мали стати поляки.

Цікаві спостереження зробив В. Собеський щодо ролі у польському суспільстві XIV ст. ворожості до політичних еліт іноземного походження, яка впливала на укладення польсько-литовської унії. Вчений стверджував що з часів правління батька Казимира III Владислава Локетка серед поляків поширились антинімецькі настрої. Вони розвивались і за часів правління останнього П'яста, коли його наступником було визначено угорського королевича Людовіка Андегавенського. Присягаючи на вірність наступнику трону аристократи домоглись від нього обітниці не призначати в Польщі посадовців німецького походження [139, с. 39]. Ворожість до німців посилилась уже і за правління Людовіка, що не дбав про польські інтереси (зокрема про боротьбу з Тевтонським орденом) й проводив колонізацію Галичини та Підкарпаття німцями. Після його смерті із рішучою антинімецькою політикою та ворожістю до усіх іноземних кандидатів виступила великопольська шляхта, що підтримувала претензії на трон мазовецьких князів із династії П'ястів. Певну підтримку такої антинімецькій позиції надали й малопольські дворяни, які не допустили до шлюбу королеви Ядвіги із Вільгельмом Габсбургом. Історик вважав, що творці Кревської унії не лише виступали із антинімецьких позицій боротьби проти кандидатів на трон німецького походження та війни з Тевтонським орденом, але й задовольнили тяжіння до єднання братніх народів. Таку культурну близькість між Великим князівством Литовським та Королівством Польським він бачив у домінації серед еліт литовської держави руської культури. «Ця унія – зазначав історик – була більш мила від інших тим, що при литовському дворі, в канцелярії та судівництві панувала близька для поляків мова – білоруська» [139, с. 46].

У баченні С. Закшевського окрім спільної загрози Литві та Польщі із боку Тевтонського ордену існувала й інша, не менш важлива причина, яка

підштовхувала обидві держави до союзу – вирішення проблеми їх суперництва за руські землі. Вчений наголошував, що через унію автоматично зникала причина війна за галицько-волинську спадщину. Окрім цього їх об'єднувала солідарність інтересів у політиці щодо Золотої Орди. Особливо це стосувалося й обставин при яких татарські хани ще вважалися суверенами руських земель за які змагалися Польща та Литва. Так, окрім оборони перед нападами степовиків, перед Польщею поставало завдання занурення у хитроплетіння дипломатичних відносин на сході Європи [152, с. 28-29].

Польські вчені задавались запитанням ініціативи в укладенні польсько-литовської унії, намагаючись виявити не лише обставини та де зародилася сама ідея такої унії, але і хто першим виявив активність на цьому шляху. Так С. Смолька вказував на велику роль в підготовці унії князів Коріатовичів та Вітовта Кейстуовича, «геній якого швидко розпізнав велич унії із Польщею» [138, с. 117].

Т. Корзон вказував, що ідея союзу із Польщею була для Ягайла повністю новою й цілком несподівано «викликала у його думках радикальний поворот у міжнародних відносинах» [102, с. 37]. Поштовх до такого кроку великого князя історик, слідуючи за спостереженнями К. Шайнохи, бачив у «нашіптуваннях якогось польського пана». Посилаючись на думку свого колеги він припускав, що такою особою був Спитко з Мельштина. Також вчений не цурався думки, що Ягайла приваблювала і сама ідея одруження із молодою королевою Ядвігою, що лише прибула в Польщу із Угорщини й славилась своєю красою.

У баченні В. Смоленського початкова ідея про одруження королеви Ядвіги із великим князем Ягайлом з'явилася саме серед малопольського дворянства [132, с. 84]. Уже після таємних пропозицій поляків Ягайло, на початку 1385 р., вислав посланців в Польщу та до матері королеви Ядвіги, які обговорили деталі взаємних обіцянок та зобов'язань сторін й отримали формальну згоду на шлюб молодої королеви від її опікунів, що мало вирішальне значення для легалізації усіх цих заходів.

Ф. Конечний у своїх дослідженнях історії Кревської унії вказував, що ідея одруження Ягайла та Ядвіги й укладення тісного міждержавного союзу Польщі та

Литви з'явилася у середовищі краківського дворянства. Вчений стверджував, що на чолі грона малопольських вельмож, які хотіла запросити Ягайла на трон Польщі уже на початку 1384 р. стояли Спитко з Мельштина, Ясько з Тенчина та Ясько з Тарнова [92, с. 27]. Однак, він вказував, що такий проєкт сходження на престол християнської держави язичника був настільки несподіваний, що «здавався божевільним». Втім, як зазначав історик, ідея союзів Польщі із сусідами задля спільної боротьби за панування над руськими землями була сформована ще Казимиром III Великим. Тоді Польща об'єднувалась із Угорщиною для боротьби проти Литви, тепер же поляки об'єднувались із литовцями, щоб повернути собі Галичину загарбану угорцями. Таким чином краківські політичні еліти знову реалізовували принцип Казимира III перетворювати суперника на союзника у протистоянні спільному ворогу.

Окремо досліджував історію появи ініціативи в укладенні польсько-литовської унії Л. Колянковський. Попри висновки вченого, що «сьогодні неможливо із впевненістю сказати, хто був безпосереднім ініціатором подій, яких найближчим результатом була коронація Ягайла на польського короля», він все ж взявся за аналіз ряду наукових версій. Він стверджував, що за опосередкованими даними, які можна видобути із наступного розвитку подій, та із скупих згадок у джерелах, ініціативу до такого союзу можна відшукати серед правлячих кіл королівського двору у Кракові. Ці дані історику вдалось віднайти в литовських хроніках, де згадувалось про посольства із Польщі із пропозицією руки Ядвіги та хрещення [87, с. 30]. Водночас він наголошував, що в цьому однаково були зацікавлені обидві сторони. Історик висував версію, що ідея укладення такого союзу могла зродитися у Скиргайла, що п'ять років раніше здійснив подорож в Угорщину й зустрічався там із правлячими польсько-угорськими колами. Саме там він міг познайомитись із цією ідеєю, яку «майже ціле життя ростив старий король Казимир Великий» [87, с. 31].

Вчений також задавався питанням часу зародження ідей про укладення польсько-литовської унії. Він вказував на існування в історичній науці версії про сліди таких планів Ягайла під час його боротьби проти союзника тевтонців

мазовецького князя Зємовіта в 1383 р. Таким чином уже у цей час кандидатура Ягайла могла розглядатись малопольськими панами на протипагу претензіям цього «годованця Ордену» [87, с. 31]. Таким чином польсько-литовські домовленості могли бути повністю оформленими уже в 1384 р., а в 1385, дочекавшись прибуття Ядвіги в Польщу, лише було проведено їх втілення у життя. Історик показав, що усі ці події були влаштовані краківськими можновладцями та литовськими елітами без відома та згоди не лише молодій королеві, але і її матері чи двору. Ядвіга лише «мала відіграти роль ланки, що об'єднувала обидві сторони». Відразу після приїзду королеви у Краків до Ягайла вирушило таємне польське посольство, яке мало закликати його до офіційним оголошенням свого бажання укласти шлюб.

У баченні О. Халецького перші проєкти польсько-литовського союзу з'являлися ще за панування Казимира III Великого і полягали в ідеях одруження однією із дочок короля із котримсь з князів із гілки Коріатовичів. Це, на його думку, дало б можливість врегулювати конфлікт Польщі та Литви за володіння землями колишнього Галицько-Волинського князівства. Віддавши одному із литовських князів, пов'язаних таким чином із П'ястами, польський престол у спадок й об'єднавшись у спільній державі можна було остаточно звести нанівець цю гостру суперечність, яка уже не одне десятиліття тягнула за собою кровопролитні війни. Цей мотив, на думку вченого, був первинним серед ідей малопольського дворянства і в момент формування ними концепції династичної унії через одруження Ягайла та Ядвіги. Ідея укладення шлюбу цих монархів, як вважав О. Халецький, була сформована краківськими дворянами уже на Серадському з'їзді в 1383 р. [68, с. 96].

Протилежну позицію, щодо ініціатив в укладенні польсько-литовського союзу, висловлював у своєму короткому популярному нарисі історії Литви Б. Лімановський. Вчений вважав, що тевтонські лицарі, маючи на своїй стороні князя Вітовта, на початку 1380-х років розпочали великий наступ на Велике князівство Литовське. Напередодні укладення унії хрестоносці просувались уже в напрямку Вільнюса. Така «величезна загроза змусила Ягайла шукати союзника в

Польщі» [144, с. 19]. Тому саме литовський правитель, на думку історика, перший вислав посланців у Краків із пропозицією одруження із королевою Ядвігою.

Значну роль у формуванні ідеї союзу Великого князівства Литовського та Королівства Польського через шлюб Ягайла та Ядвіги відводив литовській стороні Г. Пашкевич. На його думку творцями та активними діячами щодо її втілення у життя були князі Коріатовичі (Paszkievicz, 1938, 206). Подібно як і О. Халецький, історик вважав, що причиною, яка підштовхувала як литовців, так і поляків до такого об'єднання, була потреба мирного врегулювання спірних питань щодо володіння галицькими та волинськими землями. У даному контексті для Польщі важливим пунктом майбутніх домовленостей було питання про повернення численних полонених, що потрапили у литовську неволю під час різноманітних збройних зіткнень та набігів Гедиміновичів на польські землі. Іншим фактором, що, на думку Г. Пашкевича, підштовхував сторони до цього кроку була і потреба спільної боротьби проти загрози нападів із боку Золотої Орди.

Із позицією істориків, які схилилися до ініціативи в укладенні унії саме із польського боку, сперечався і С. Закшевський. Вчений наголошував, що така позиція «може бути серйозно заперечена». У даному аспекті він акцентував на ролі у всьому переговорному процесі князя Ягайла, який «возвишався над усією цією великою історичною акцією» [152, с. 199]. Саме його історик бачив двигуном усього унійного процесу, який мотивувався до активної діяльності своїми «релігійними та цивілізаційними ідеями», існування яких у свідомості великого князя він припускав.

Важливими для польських дослідників, що вивчали проблеми польсько-литовської унії, були проблеми історіософської сутності, а саме визначення цінностей тих чи інших векторів цивілізаційного розвитку Польщі. Так М. Бобжинський, як представник Краківської історичної школи й прихильник західної політичної орієнтації, намагався показати значні користи, які здобула б Польща через звернення свого вектору зовнішньополітичного розвитку на Західну Європу. Вчений вказував, що для польських можновладців неприємною несподіванкою було встановлення старшої дочки померлого короля Людовіка

Великого Марії на угорський трон, яку вони планували зробити королевою Польщі. З її особою краківські дворяни пов'язували можливість укладення династичного союзу із Бранденбургом. Історик стверджував, що таке об'єднання було для Польщі у значній мірі природнім, адже в цей час у цьому німецькому князівстві «польська стихія, ще повністю не зникнула» [54, с. 199], маючи на увазі проживання корінного західнослов'янського населення, яке було підкорене під час німецької експансії на схід. Це у тривалій перспективі допомогло б Польщі відкриттям шляху до поглибленого користання із західноєвропейських цивілізаційних здобутків, натомість у даний час поляки та бранденбургці могли разом перейти у наступ проти Тевтонського ордену. Таку політику підтримували шляхетські маси, зокрема у Великопольщі. Їх суперниками були малопольські можновладці, що займали посади при королівському дворі у Кракові. Вони симпатизували протилежному зовнішньополітичному вектору – Східному – який експансією на землі Галицько-Волинського князівства започаткував Казимир Великий і співтворцями якого було також і краківське дворянство.

Як основну причину, яка підштовхувала краківське дворянство до зближення із Литвою, М. Бобжинський називав потребу врегулювання прикордонного конфлікту на руських землях. Через порозуміння із литовцями вони, як вважав вчений, бажали повернути собі втрачені після смерті Казимира III землі Західної Волині із містом Володимиром та уникнути подальших спроб литовців завоювати Червону Русь. Історик також стверджував, що малопольська шляхта розглядала об'єднання із Литвою як шлях до експансії на українські землі. Такі бажання він характеризував у високих формулюваннях «державної та суспільної праці» [54, с. 201].

Подібно бачив геополітичні причини польсько-литовського союзу Ф. Конечний. Так він вважав, що об'єднавшись із Литвою Польща не лише забезпечувала своє панування над рештою спадку по галицько-волинських князях – Волиню та Поділлям, які не потрапили під владу Кракова – але й могли поширити свої впливи на «Русь Наддніпрянську з Києвом, до якої Польща не володіла жодними політичними правами». З іншого боку унія дозволяла відвернути

потенційну небезпеку із боку Великого князівства Литовського, що лише зростало у своїй силі і яке історик називає «гігантською руською державою династії Гедиміновичів» [92, с. 29]. Воно, на його думку, раніше чи пізніше, але обов'язково б вирішило відвоювати у Польщі решту земель Галицько-Волинського князівства (Галичину), яку не змогли зайняти відразу. Також Ф. Конечний зробив цікаве спостереження, що після об'єднання Польща та Литва могли уже спільно використати величезні людські ресурси Русі, що до того часу застосовувались лише у взаємній прикордонній польсько-литовській боротьбі. Тепер же їх можна було спрямувати на війну проти Тевтонського ордену.

Таким чином слід зазначити, що причини та генеза укладення польсько-литовської унії у Креві в 1385 р. приковували чільну увагу польських істориків. Їх вивченням займалася більшість корифеїв польської історичної науки й вони посіли належне місце у фундаментальних працях присвячених унійним процесам. Дослідники намагались показати обопільне бажання польської та литовської сторін в укладенні союзу й їх значні користі, що впливали із такої дії. Багато істориків виводили ідею польсько-литовського союзу у геополітичних концепціях польського короля Казимира III й бачили заходи краківських можновладців продовженням курсу померлого монарха на переорієнтацію вектору розвитку Польщі на схід. Таким чином вони бачили в унії акт цивілізаційного вибору польського народу, що ставив собі за завдання несення народам Східної Європи здобутків Заходу й боротьби проти німецької експансії у образі агресивної політики Тевтонського ордену. Особливо дослідники намагались підкреслити рятівну роль союзу з Польщею для Литви, якій загрожувала асиміляція в руському культурному середовищі. У цьому ключі ряд польських дослідників виявляли свою антируську (що трансформувалася і в антиукраїнську) позицію й сприяли формуванню історичного міфу протистояння східної православної та західної католицької цивілізацій.

2.2. Кревський Акт та його юридичні основи

Центральним елементом усіх досліджень над історією Кревської унії звичайно ж виступало вивчення умов, на яких було укладено цей союзний договір. Інтерпретація пунктів документу 1385 р., яка викликала складнощі та різнотлумачення уже у сучасників, викликала багато дискусій і серед вчених, що працювали в кінці XIX – першій половині XX ст. Справжнє значення різноманітних юридичних формулювань, що були застосовані для визначення сутності об'єднання польської та литовської держав, мало для польських істориків додаткову вагу для їх оцінок усіх наступних століть стосунків між поляками та їх східними сусідами, з якими вони опинились у одній державі. Це у свою чергу нерідко слугувало основою для політичних проєктів взаємовідносин між польським народом та народами Східної Європи уже в XIX та XX ст. Такими ж важливими для науковців були й оцінки значимості цих чи інших подій, що складала увесь процес оформлення польсько-литовської унії 1385–1386 рр. та ролі у них окремих персоналій, що часто, завдяки участі у них, ставали національними героями Польщі.

Значну увагу польські історики приділяли персоні молодій королеви Ядвіги, як, попри здавалось би ролі знаряддя у руках політиків, все ж посідала ключове місце в усьому комплексі подій 1380–1390-х рр.. Так звертався до вивчення місця молодій королеви Ядвіги в полях 1385–1386 рр. краківський історик С. Смолька. Вчений наголошував на невизначеності розгортання політичного процесу в Польщі у цей період, коли кілька політичних угруповань можновладців провадили власну активну діяльність по встановленні на королівський престол на свого кандидата. Історик розгорнуто висвітлив картину подій пов'язаних із стараннями австрійського принца Вільгельма Габсбурга та його прихильників із гона польської аристократії щодо здобуття руки Ядвіги. Серед значущих постатей, позиція яких заважила на розвитку подій, був могутній аристократ Владислав Опольський, що спершу сприяв союзу Ядвіги та Вільгельма. Також австрійського кандидата підтримували і мешканці столиці, що у цей час в більшості були

німцями. Населення Кракова навіть провело урочисті святкування в'їзду принца в королівський замок і скріплення шлюбних обітниць [138, с. 27-28].

С. Смолька емоційно зобразив переживання молодої королеви, яка бажала вийти заміж за Вільгельма Габсбурга [138, с. 28-33]. Розрахунки ж, якими керувалися малопольські можновладці, що відстоювали ідею її шлюбу з Ягайлом, він неодноразово називає «поганськими забаганками» [138, с. 30]. Таким чином вчений виражав свою прихильність до союзу із західними володарями, що мого б забезпечити успіх європейського розвитку Польщі.

Історик вказував, що домовленості краківських можновладців із Ягайлом стояли у суперечності із волею померлого батька Ядвіги, короля Людовіка Угорського, який обіцяв видати дочку заміж за австрійського принца і уже давно уклав попередній шлюб наречених ще у дитячому віці, який в пізнішому лише повинен був увійти в силу шляхом поєднання пари. Таким чином Пани Рада ризикували порушуючи волю свого померлого володаря і виявляли обережність, не чинячи перешкод у приїзді Вільгельма та його свити в Краків, а також намагаючись «дорого продати таку дорогу річ [руку королеви Ядвіги. – Ю.М.]» [138, с. 25].

Події, що передували остаточному укладенню Кревської унії, Ф. Конечний у значній мірі показував як змагання між польськими можновладцями, що хотіли укласти союз із Ягайлом, та королевою Ядвігою, що не бажала його собі за чоловіка. Дослідник вказував: «розпочалася цікава боротьба королеви з підданими, молодесенького дівчати із воїнством політиків; боротьба, в котрій обидві сторони були готові на все, вдавалися до підступів та обману, не цуралися навіть гвалту та насилля, лише б досягнути свого» [92, с. 34]. Вчений вважав, що Ядвіга ставилась з відразою до язичника Ягайла й, несподівано дізнавшись про його бажання одружитись, продовжила готуватись до шлюбу з коханим Вільгельмом Габсбургом. Вона вважала, що її матір, королева Єлизавета, не погодиться на такий нерівний шлюб дочки й захистить її інтереси. Натомість краківські можновладці, які хоча й «ніколи не слухали королеву», але вислали до неї своїх посланців, щоб перетягнути на свою сторону і щоб уже матір домоглась згоди дочки на шлюб. Вирішальний же, на думку вченого, вплив на Єлисавету здійснив естрегомський

єпископ Дмитро, що побачив тут нагоду навернути у християнство цілий великий народ. Втім також і у Ядвіги були свої союзники – малопольський можновладець Гневош з Даєвець, могутній намісник угорських королів Владислав Опольський, що боявся втратити свої лени на користь можних союзників Ягайла, а також німецьке міщанство Кракова. Історик барвно описав усі перипетії боротьби молоді королеви та принца Вільгельма за можливість одружитися. Так йому вдалось показати усю нестабільність ситуації, коли увесь майбутній польсько-литовський союз висів на волосині й історія могла піти цілком іншим шляхом.

Варто згадати, що акценти на ролі Ядвіги у подіях пов'язаних з укладенням польсько-литовської унії подекуди зустрічаються й до сьогодні. Так доволі романтизований образ молоді королеви подав британський історик Н. Дейвіс у своїй, здебільшого спрямованій на західного читача, праці «Боже ігрище». Залишаючи поза увагою складність усього зовнішньо- та внутрішньополітичного дискурсу, що призвів до саме такого оформлення умов Кревського договору, й оминувши заглиблення у самі умови об'єднання, дослідник подав розлогу характеристику особистої трагедії молоді королеви, що була примушена до шлюбу із нелюбимим. У висновку дослідник наголошував, що «доля обох країн була забезпечена сльозами і приниженням бідолашної дівчини» [169, с. 134].

У дослідженнях Л. Колянковського показано глибину процесу переговорів між польською та литовською сторонами, що влаштували шлюб Ягайла та Ядвіги та об'єднання обох держав. Вчений стверджував, що усі пункти договору були остаточно узгоджені ще до Кревського акту – уже в 1384 р. Їх, у вигляді шлюбних обіцянок Ягайла, висловили його посланці, які, на чолі із братом князя Скиргайлом, постали перед Ядвігою у Кракові 18 січня 1385 р.. Натомість у Креві вони лише були остаточно оформлені у вигляді документа. Однак усьому цьому противилася молода королева, що бажала собі за чоловіка австрійського принца Вільгельма Габсбурга. Щоб зламати її опір потрібна була інтервенція королеви-матері Єлизавети Боснійки. Уже після цього в Креві 14 серпня 1385 р. було записано й затверджено присягами родичів Ягайла усі попередньо усталені домовленості. Історик наголошував, що «цей акт, що носить в історіографії назву Кревської унії,

насправді не був нічим більшим як підсумковим зведенням Ягайлом, в присутності офіційних делегатів Польського Королівства та угорських посланців королеви Єлизавети, попередніх домовленостей й в нічому не пішов далше попередніх обітниць» [87, с. 33]. У відповідь на цей кревський документ литовців польська сторона 11 січня 1386 р. виставила у Волковиську подібний акт, що стверджував обрання Ягайла на короля та пана Польщі, а також відання йому руки Ядвіги. Саме цей документ (що отримав характеристику як «ordinacio, definicio et contractus»), як наголошував науковець, став основою на якій ґрунтувалися усі відносини польської сторони із новим володарем. Таким чином Л. Колянковський доводив, що насправді у Креві не відбулося чогось вирішального й ця подія була лише однією, і то не найважливішою, із цілого ряду інших, у процесі укладення унії.

У баченні Л. Колянковського подією «справді на той час епохальною» був Люблінський з'їзд 2 лютого 1386 р., де було «здійснено перший акт польсько-литовської унії». Таким чином історик наголошував, що «більш слушно було б називати унію Люблінською, а не Кревською» [87, с. 33-34]. Вчений вважав, що головним з юридичного і фактичного боку було саме оголошення Ягайла королем Польщі усіма делегатами з'їзду. Уже після цього були здійснені урочисті формальності – хрещення Ягайла 15 лютого, шлюб із Ядвігою 18 лютого та коронація 4 березня. Вже після цього, на протязі року, всі литовські князі видали документи із своїми присягами на вірність королю та Королівству Польському.

М. Сокольницький, Г. Мосціцький та Я. Цинарський у «Всесвітній історії» також наголошували на тривалості процесу переговорів між польською та литовською сторонами й сягали у своїх пошуках ще 1383 р. Основні переговори, на думку істориків, на яких було визначено умови об'єднання та складено обітниці їх виконання, відбулися на початку 1385 р. у Кракові. Після уже остаточної згоди королеви-матері Єлизавети у Креві було підписано документ, який підтверджував усі домовленості послів. Також історики робили акцент на договорі 1386 р. між Ягайлом та польськими дворянами у Волковиську, у якому були визначені умови на яких литовський князь мав посісти польський престол. Таким чином дослідники більш високо оцінювали значимість подій краківських та волковиських

переговорів, ніж самого Кревського Акту, натомість цілком не згадували про Люблінський з'їзд. [117, с. 145].

Також О. Халецький вважав, що у Креві ще формально не було здійснено жодного акту унії, однак там відбулися події, що стали «точкою відліку для усіх наступних й створили суть Унії в її загальному, традиційному для цього слова значенні – поєднання Польщі з Литвою» [68, с. 114].

Велике значення надавав факту вибору нового короля А. Шельонговський. Саме цей правовий та процедуральний акт, що мав місце на загальному з'їзді шляхти Королівства Польського у Любліні у лютому 1386 р., здійснив, на думку вченого, вирішальний вплив на увесь наступний розвиток суспільно-політичного устрою. Можновладці, запроваджуючи цим практику вибору короля, клали край абсолютній монаршій владі у Польщі та піднімали свій статус на рівень сили, що мала вирішальний голос у державному управлінні. Таким чином унійні домовленості між краківським дворянством та великим князем Ягайлом А. Шельонговський називає «становим тріумфом» польської шляхти [141, с. 480].

Інакше до подій процесу укладення унії 1385–1386 рр. ставився О. Халецький. Вчений не робив наголосів на факті обрання Ягайла на нового короля Польщі у Любліні і лише вказував, що там його усі «одностайно прийняли, як короля та пана», хоча і побіжно згадав про «елекційний з'їзд». Таким чином історик вписав цю подію у ланцюжок інших зустрічей та привітань Ягайла по дорозі до Кракова. Попередні ж переговори 11 січня у Волковиську він подавав лише як зустріч із польськими послами, які вручили йому акт «преелекції» (попереднього вибору), що були відповіддю на його кревські обіцянки [68, с. 116].

В. Собеський, із властивою для нього антинімецької позиції, вказував на «німецьку руку», яка ледь не зірвала перші домовленості між Ягайлом та польськими представниками. Він стверджував, що Габсбурги усе робили, щоб перешкодити польсько-литовському союзу, зміцненню таким чином Польщі, й намагались захопити для себе краківський престол. В час укладення кревських угод про шлюб Ягайла та Ядвіги Леопольд Габсбург у Буді знову домовився із матір'ю молодої польської правительки про руку її дочки для свого сина Вільгельма. Тоді

ж сам австрійський принц прибув до Кракова по свою наречену й уже вступив на Вавель. Його підтримала й, у баченні В. Собеського своєрідна «третя колона» – німецьке міщанство. Однак «чуйні малопольські пани не хотіли мати королем німця» й змогли вигнати його із Кракова [139, с. 47]. Таке зосередження на проблемі «німецької інтриги» було властиве для варшавського історика, який намагався віднайти причину більшості проблем польського народу у зовнішньому втручанні та ворожих діях іноземців.

Також і інший прихильник табору націонал-демократів Ф. Конечний, що часто наголошував на вирішальній ролі в усіх нещастях Польщі ворожих дій іноземців, звертався до висвітлення «інтриг хрестоносців» проти Кревської унії. Вони, як вважав дослідник, спробували перешкодити Ягайлу навіть прибути на шлюб із Ядвігою й коронуватись в Кракові. Для цього тевтонські лицарі, у час, коли князь вирушив в Польщу, розпочали великий наступ на литовські землі. Щоб заставити Ягайла повернутися для оборони власного краю, хрестоносці об'єднались із полоцькими та смоленськими князями, що розв'язали т.зв. «білоруську війну» [92, с. 38]. Також орден об'єднався із Габсбургами, щоб очорнити Ядвігу по усій Європі та добитися уневажнення шлюбу між польською королевою та Ягайлом. Володарку Польщі перед Папою римським вони звинуватили у двоєженстві, а про Ягайла поширювали різноманітні брехливі памфлети. При цьому Ф. Конечний називав Вільгельма Габсбурга цілком негідним руки високоморальної Ядвіги.

Дещо інакші акценти на подіях походу військ Тевтонського ордену на литовські землі в 1385 р. робив О. Халецький, що представляв протилежний до націонал-демократів політичний спектр Другої Речі Посполитої в образі табору «санації». Вчений вважав, що хрестоносці бажали, щоб Ягайло прийняв хрещення із їх рук та під їх верховенством. Саме звернення великого князя у бік Польщі було для Ордену уразою, яка підштовхнула його до військових дій. Таким чином історик не вважав похід хрестоносців, як спробу перешкодити Ягайлові у його хрещенні та переговорах із Польщею [68, с. 115].

У зображенні подій представником Варшавської історичної школи Т. Корзоном акт унії демонструється як своєрідне тріумфальне радісне дійство

всезагальної згоди та братерського єднання. Такі підходи були у певній мірі подиктовані ідеями Варшавської школи із його т.зв. «історичним оптимізмом» у прославленні діянь предків й використання їх із метою виховання патріотизму уже в сучасних вченим поколіннях поляків. Для цього історик звертав увагу на похід шлюбної процесії Ягайла «у супроводі десяти князів-родичів» до Любліна, а звідти до Кракова. Він робив акценти на проявах всенародного затвердження особи литовського князя на королівському троні Польщі, таким, зокрема, у його картині подій виступає «велике народне зібрання» у Любліні, на якому Ягайла «одностайно оголосили королем та паном» [102, с. 37]. Ще при вступних переговорах обох сторін, на яких обговорювали саму можливість шлюбу, польські пани відразу осягнули користі, що пропонував їм Ягайло, й погодились на такий союз. Також Ядвіга швидко «здійснила пожертву свого серця й своєї особи для добра Польщі та християнства» [102, с. 32]. У баченні історика чи не головним фактором, що схилив усіх на сторону об'єднання Литви та Польщі, шлюбу Ягайла та Ядвіги, була перспектива навернення язичників у християнство й здійснення через це великого акту віри. Таким чином вчений робив акценти не на територіальних здобутках Польщі, її політичних користях, а на жертвовному акті задля вищої цілі несення блага душам людей та їх майбутньому поступу.

Цікаві спостереження, щодо ролі аристократичного стану у акті Кревської унії зробив Г. Ловм'янський. Вчений взявся довести хибність усталеного в польській історіографії твердження, що укладення унії було виключно справою особистої волі правителя Великого князівства Литовського при повній пасивності решти його литовсько-руського суспільства щодо цих подій. Історик звернув увагу на ряд згадок у документах кінця XIV ст., де зазначалося, що рішення про одруження, хрещення, отримання польської корони було прийнято Ягайлом у погодженні не лише із своїми родичами з династії Гедиміновичів, але й з «усіма князями та боярами литовської землі» [116, с. 388].

Протилежної думки дотримувався О. Халецький. Вчений вважав, що Ягайло повністю розпоряджався долею як своєї держави, так і усієї аристократії Великого князівства Литовського. Він вказував, що згода усіх членів роду Гедиміна на

об'єднання із Польщею «була лише теоретична» [68, с. 115]. Однак історик стверджував, що справді великого князя у таких його рішеннях підтримували лише князі Скиргайло, Корибут, Вітовт та Лінгвен, які були організаторами усіх польсько-литовських переговорів. Відзначимо, що для мислителів із кола політичного табору Пілсудського властивим було прославлення ролі лідера в історії, як своєрідного «батька народу».

Особливо багато уваги польські дослідники присвятили визначенню та інтерпретаціям усіх юридичних термінів закладених у документі Кревського договору. Ці дослідження мали на меті зрозуміти усю сутність та форму об'єднання польської та литовської держав, яку закладали його творці. Так, розглядаючи юридичний бік Кревського акту 1385 р. А. Левицький вказував, що «унія на початку була виключно персональною, тобто опиралась на єдиному монарху». Він не згадував про формулювання в документах унійного договору, які використовували б термін «інкорпорація» чи «приєднання», а звертався до висвітлення форм, що *de facto* визначали особливості об'єднання обох країн. Історик висвітлював картину союзу, де «обидві держави повністю зберегли власну владу та управління», а також зберігалось посаду великого князя, на якого Ягайло визначив свого брата Скиргайла [111, с. 124]. Правитель Великого князівства Литовського все ж мав підпорядковуватися польському королеві. У даному контексті вчений вказав на важливий факт – прийняття Ягайлом титулу «найвищого князя», який мав зосереджувати у своїх руках верховну владу над великим князем литовським.

М. Бобжинський наголошував на факті приєднання Великого князівства Литовського до складу Королівства Польського. На підтвердження своєї тези він наводив цитату із Акту Кревської Унії, а зокрема документу виданого Ягайлом та посвідченого рештою литовських князів, де зазначалося про зобов'язання «землі свої Литви та Русі до корони Королівства Польського на завжди приєднати». Також історик не оминув згадати юридичний термін, яким послуговувався великий князь у цьому своєму акті – *applicare* [54, с. 202].

Тут також слід звернути увагу, що М. Бобжинський був одним із небагатьох дослідників, що звертали увагу на вирішення проблеми приналежності українських земель у Кревському договорі. Історик вказував, що першими у переліку умов Кревського акту, засвідчених у виданому Ягайлом документі, наводилось саме зобов'язання «усі втрати Польщі повернути». Такими наріжними для краківських можновладців «втратами» історик вважав волинські землі із м. Володимиром, які литовці змогли відвоювати після смерті Казимира Великого.

В баченні В. Собеського Велике князівство Литовське із усіма руськими землями Ягайло обіцяв приєднати до Польщі, про що домовився із польськими представниками на переговорах у Креві в 1385 р. Пізніше ці умови князь підтвердив уже в Кракові у 1386 р., після визнання його королем на з'їзді шляхти в Любліні та шлюбом із Ядвігою, але перед своєю урочистою коронацією. Однак, говорячи про «приєднання», вчений не подав більш докладних пояснень її форми чи юридичних основ. Також він звертав увагу на факті визнання Вітовта незалежним володарем вже в 1392 р. і «вчинення його справжнім паном Литви» [139, с. 49]. Наступний етап поєднання історик бачив у 1401 р., коли після поразки своєї східної політики спрямованої проти Золотої Орди, Вітовт погодився на нові поступки й уклав нову «унію», умови якої дослідник не висвітлив.

Також і В. Смоленський наголошував, що згідно із писемними зобов'язаннями Ягайла усі землі Великого князівства Литовського мали увійти в склад польської держави [132, с. 85].

Для Ф. Конечного очевидним був акт повного включення Литви у склад Королівства Польського. Він вважав, що за кревськими домовленостями «Велике князівство Литовське переставало існувати як окрема держава» [92, с. 34]. Це мало статися через інкорпорацію («втілення») усіх литовських та руських земель до польської корони.

Подібно і А. Шельонговський вказував, що в Кревському акті йшлося саме про інкорпорацію руських та литовських земель у склад Польщі. Такі домовленості вчений вважав «великим правово-державницьким тріумфом польських панів». Однак він зазначав, що цей тріумф був одностороннім, бо у таких юридичних

формулюваннях його розуміла лише польська сторона, адже лише вони тут оперували «в дусі західноєвропейського права». Цілком інакше усі ці домовленості розумів Ягайло та решта еліт Великого князівства Литовського. Для них вони були звичайним «родинним трактатом, який мав стосуватися лише князя й втрачав чинність в мить зникнення матеріальних умов, тобто шлюбу» [141, с. 480]. Свідомством цього, на думку науковця, було усе розгортання наступних подій, зокрема у стосунках Ягайла до інших представників роду Гедиміновичів.

Подібно вважав і Б. Лімановський, який наголошував, що домовленості сторін вказують на «величезну відмінність в розумінні характеру держави із литовської та польської сторони» [114, с. 19]. Ягайло сприймав Велике князівство Литовське своєю приватною власністю, натомість у поляків «зазначається публічний характер Корони», долю якої вирішують громадяни (із складу можновладців). Таким чином Ягайло, як повний власник литовських та руських земель, назавжди приєднає ці свої володіння до Королівства Польського. Це було закріплено в акті Кревської унії з 14 серпня 1385 р. формулюванням *terras suas Lithuaniae et Russiae Coronae regni Poloniae perpetuo applicare*.

Слід звернути увагу, що на відмінне розуміння польською та литовською сторонами постулатів, що були внесені в договір 1385 р., вказував й М. Грушевський. Вчений, який відзначав безперечне існування в акті Кревської унії ідеї ліквідації литовської державності, все ж наголошував, що Ягайло та князі, які його підтримували, скоріш за все могли не розуміти далекосяжності свого вчинку й бачити у ньому тимчасовий захід задля здобуття польської корони [167, с. 130].

Одні із найбільш ґрунтовних досліджень юридичного статусу земель Великого князівства Литовського при запровадженні Кревської унії та самого розуміння явища унії у польському суспільстві XIV–XV ст. здійснив С. Кутжеба. Він вказував, що унії могли набирати двох форм: 1) «особисті унії», коли об'єднані території можуть мати лише спільного монарха; 2) «реальні унії» – із появою тих чи інших спільних державних інституцій. При кожній із цих форм країни, що об'єднувались, зберігали статус окремих держав. Вчений вважав, що польські

політичні еліти у своїх початкових намірах й перемовинах із Ягайлом мали намір провести інкорпорацію литовсько-руської держави у склад Корони за зразком інших давніше приєднаних земель [106, с. 119]. Це ж вони намагались втілити і у документах 1386 року. Вчений вказував, що «під інкорпорацією розуміли приєднання певної території до Польщі, як її складової частини». Науковець також зазначав, що існував різний статус інкорпорованих земель: «такі території могли або підпорядковуватись Короні, при чому не отримували рівних прав, а польський король титулувався паном та спадкоємцем (*dominus et heres*) цієї території, або отримували рівні політичні права, через що ставали в шерegu інших частин Корони; таке надання політичних прав наступало при інкорпорації зрідка й здебільшого наставало уже пізніше й через окремі акти» [106, с. 114]. Зразком для проведення такої інкорпорації міг слугувати приклад приєднання земель Галицько-Волинської держави («Червоної Русі»), якими король Казимир III володів як «їх пан та дідич» [106, с. 118]. Однак усі ці плани так і не були реалізовані через бажання Литви зберегти свою окремішність та самостійність. Особливості статусу Литви та процесу її приєднання дослідник обумовлював політичною вагою та розмірами цієї держави. Втім, найбільше значення у цьому він відводив існуванню власної могутньої правлячої династії.

Важливі спостереження, щодо використання термінології, яка мала б визначати форму об'єднання Литви та Польщі, і їх стосунку до реальної політики тогочасних діячів, зробив Г. Пашкевич. Вчений вважав, що термін *applicare* («приєднання») насправді був нечітким й дозволяв його різноманітне тлумачення. Саме тому, на думку історика, Ягайло спеціально хотів виражатися у загальних поняттях, щоби пізніше мати можливість інтерпретувати власні зобов'язання так, як буде йому вигідно.

Автори колективної монографії «Всесвітня історія» М. Сокольницький та Г. Мосціцький та Я. Цинарський, на відміну від більше популярних у польській історіографії теорій про повну інкорпорацію Великого князівства Литовського у склад Королівства Польського, стверджували, що унія між обома державами мала персональний характер [117, с. 145]. Далі, конкретизуючи своє бачення цих подій,

вони пояснювали, що «на початку стосунки Литви до Польщі, згідно з обіцянками Ягайла втілити до Польщі Литву та всі землі, які до неї належали, опиралися на принципах не унії, але інкорпорації, втім пізніше ці відносини склалися інакше» [117, с. 145]. Вчені, вказуючи на обіцянки Ягайла «з'єднати Литву та Польщу», наголошували, що король «надалі зберіг у своїх руках великокнязівську владу».

Цікаві спостереження зробив С. Кутжеба відносно статусу Ягайла, як нового монарха Королівства Польського. Вчений стверджував, що його ніяк не можна розглядати як «чоловіка королеви», адже таке поняття й подібне розуміння ще взагалі не існували у тогочасній політичній думці Європи. Його права, як вважав історик, опиралися на трьох елементах: 1) вибору на чоловіка Ядвіги; 2) коронації як короля Польщі; 3) на потенційних правах дітей, які б мали народитися у нього із Ядвігою [106, с. 127].

Дещо відмінну позицію висловлював А. Шельонговський. Науковець стверджував, що «Ягайло, хоч і вибраний цілою Короною на престол, але вважався польським королем лише як чоловік Ядвіги» [141, с. 481]. При цьому він наводив титули, якими користувався Ягайло «*dominus et tutor regni Poloniae*» та вже після коронації із використанням титулу «*rex*». Також історик вказував, що доки була жива Ядвіга їх правління відбувалося спільно. Сама ж королева не цуралася участі у політичному житті й виступала посередницею у найрізноманітніших конфліктах (це дослідник пояснював набожним характером молодої правительки), а також причинилась до культурного та освітнього розвитку Польщі.

Л. Колянковські наголошував, що згідно із усіма домовленостями 1384–1386 рр. Велике князівство Литовське входило у склад Польщі, а усі землі та їх правителі ставали підданими польського короля. «Таким чином, – стверджував вчений – Велике князівство Литовське формально переставало існувати як окрема держава, ставало лише частиною великого Королівства Польського, спадкового в роді Ягеллонів» [87, с. 34].

Окреме дослідження розуміння Ягайлом литовсько-польського союзу та різних елементів домовленостей між обома державами у контексті правових норм Великого князівства Литовського здійснив Г. Ловм'янський. Використовуючи ряд

спостережень зроблених Г. Пашкевичем, вчений стверджував, що згідно із звичаєвим правом Литви та Русі чоловік мав право претендувати на маєток дружини лише у випадку, якщо вносив у її господарство значний вклад. Саме у цьому ключі, як наголошував історик, слід розуміти перевезення до Польщі усіх литовських скарбів Ягайла, а особливо приєднання усіх його земель до Королівства Польського. Так само він сприймав і польські землі як спадкові володіння Ядвіги, тому й унію вважав об'єднанням маєтків із включенням литовських у склад польських. Після цього обидва ці «майнові комплекси» мали складати спільну власність Ягайла та Ядвіги й їх нащадків. Хоча Корона й отримувала тут перевагу над Литвою, бо складала основу спільної власності, однак «в персональному сенсі перевага належала Ягайлу як *de facto* виконуючому королівську владу, тоді як *de jure* рівноправна із ним Ядвіга була мало активна як володар» [116, с. 353]. Таким чином, як вказував Г. Ловм'янський, зберігалась рівновага обох сторін договору у спільній державі.

Торкався «шлюбних дарів» Ядвіги та Ягайла і О. Халецький. Вчений стверджував, що литовський володар «при одруженні отримував ніби в посагу з Ядвігою і польську державу». Із свого боку він, як шлюбний дар, передавав Ядвізі власну державу [68, с. 119]. Однак у своєму дослідженні науковець не аналізував розуміння сутностей цих «дарів» обома сторонами та їх юридичних основ.

Г. Ловм'янський провів ґрунтовне дослідження сутності термінів *applicare* та *incorporare* у Кревському акті. Вчений піддав критиці розуміння цих юридичних понять у давнішій польській історіографії. Він вказував, що термін *applicare* мав стосунок до майнових відносин та права власності на матеріальні речі. Він означав перенесення права власності на маєток його актуальним власником на нового. Таким було його розуміння і в документах Кревської унії. Отже, як наголошував науковець, неправильним є його розуміння, як такого, що запроваджував васальні стосунки між Литвою та Польщею. Також зазначалося, що даний термін безперечно був внесений у документ Кревської унії польською стороною, адже литовській дипломатичній та правовій системі він був цілком невідомий [116, с. 354].

Дещо інакше бачив форму об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського О. Халецький. Історик стверджував, що *de jure* у 1385 році не відбулося жодної унії й справжньою сутністю Кревського акту було приєднання (інкорпорація) земель Литви та Русі до Польщі, що й визначалося це терміном *applicare*. Вчений стверджував, що саме так розуміли цей факт сучасники й доказом цього став розвиток подій у наступні роки. Зокрема свідомством того, що литовська держава мала перестати існувати, було те, що замість використання поняття Велике князівство Литовське почали говорити лише про землі Литви та Русі. Втім, дослідник все ж мусів визнати, що «в самому акті це рішення було сформовано так лаконічно та загально, що залишало можливість для його різних інтерпретацій» [68, с. 115].

У такому самому ключі підходив до Кревського акту і О. Бальзер. Він наголошував, що унія та вибір Ягайла на короля призвели до «повного втілення, інкорпорації Литви в склад Корони, як земель чи теж групи земель, що мали стати звичайними провінціями польської держави» [51, с. 3]. Таким чином вчений категорично стверджував, що від 1386 р. Велике князівство Литовське переставало існувати як окрема держава і зливалося із польським політичним організмом, у складі якого «мало існувати вічно».

Варто теж звернути увагу на позицію сучасної польської історичної науки на сутність Кревського договору. Так зокрема С. Щур вказує, що насправді укладений в 1385 р. документ стосувався саме одруження королеви Польщі, а отже фактично був шлюбним договором. Усі ж решта його елементів, хоч і мали величезну вагу для майбутнього, були лише зобов'язаннями нареченого взамін за руку Ядвіги. Однак історик зазначає, що дані зобов'язання Ягайла були односторонніми на користь «польського суспільства» [322, с. 475]. Самі ж обіцянки майбутнього короля, як наприклад старання повернути усі втрачені Польщею землі, повернення полонених поляків і т.д., науковець бачить традиційними подібними обіцянками монархів при їх вступі на престол.

Одним із наріжних елементів об'єднання польського та литовського народів, здійсненого у ході укладення Кревської унії, польські історики бачили і реформи у

суспільній сфері. Так у даному контексті М. Бобжинський стверджував, що «польські пани задумали запровадити світську ієрархію – створити в Литві стихію, яка б своє становище завдячувала полякам, на них мусіла б оглядатися й діяти у згоді із ними» [54, с. 207]. Це було здійснено актами короля Ягайла з 1387 р., якими литовських бояр-католиків зрівняли у правах із польськими панами. Щоб послабити їх залежність від удільних князів, боярам передали у повну власність землі, якими вони користувалися за ленним правом, й звільнили від данин та повинностей. Такі дії, які історик закономірно визначав, як «удар по феодальній системі литовської держави», він називав «першим променем свободи» у Великому князівстві Литовському [54, с. 208]. Історик вважав, що таким чином польським дворянам вдавалося сформувати потужний соціальний стан, який вони змогли протиставити князям із династій Гедиміновичів та Рюриковичів й зрештою поступово витіснити ці роди із управління Великим князівством Литовським.

У баченні В. Собеського соціальні перетворення, які були здійснені Ягайлом у наслідок Кревської унії, обумовлювались запозиченнями із Польщі. Вчений вважав, що монарх, повернувшись у Вільнюс в 1387 р., зрівняв литовських бояр у правах із польською шляхтою [139, с. 47]. Уже як додаткові умови соціальних реформ дослідник вказував надання їм права власності на землі, а також дозволу на вибір власних станових суддів. Також історик звернув увагу на факт розширення різноманітних прав та привілеїв для польської шляхти, якій «король-чужоземець» мусів віддячити за його вибір правителем Польщі. Подібно він розглядав і надання магдебурзького права Вільнюсу, як спробу поширити на литовські землі самоуправління за зразком польських міст.

Різнобічно розглядав процес соціальних трансформацій та реформ у суспільній сфері, започаткованих Кревською унією, А. Шельонговський. Вчений вказував, що напередодні укладення союзу суспільний устрій литовського народу відставав від польського на кілька століть. Великі завоювання на півдні та сході, здійснені за часів Гедиміна та Ольгерда, призвели до повсюдного запровадження руських адміністративних органів та інституцій, соціальної ієрархії та мови у її як дипломатичному, так і придворному використанні. Однак, як стверджував історик,

основою усього соціального устрою Великого князівства Литовського було «ярмо неволі (*jugum servitutis*)», коли усе населення від бояр та шляхти і до селян були невольниками великого князя. Тому, відразу із запровадженням унії, були проведені реформи, які ліквідували усілякі обмеження та залежності, звільняли шляхту від робіт на користь держави (окрім обов'язку будівництва замків) та надавали шляхті своєрідну автономію через запровадження виборних повітових суддів. Таким чином «литовська шляхта зрівнювалась у правах та свободах з польською, щоб, належачи до однієї корони, не відчували себе відмінними у правах» [141, с. 482]. Науковець відзначав, що ці вольності були поширені лише на литовців й оминали руську аристократію. Втім, усі ці заходи не змінили соціального устрою вповні й «в усій державі збереглася давня руська ієрархія та організація з намісниками, що від імені князя виконували адміністративні й судові обов'язки, з тіунами, які займалися адміністративно-господарськими роботами» [141, с. 483]. Зокрема статус воєвод залишився на рівні намісників та членів князівської ради, яку вибирали із найбагатшої аристократії, й не перетворювався за польським зразком у представників шляхетської громади певної землі. А. Шельонговський підсумовував, що усі ці реформи принесли цілком мало змін у суспільних відносинах. Крок же уперед був досягнутий лише в XV ст. згідно з актом Городельської унії.

Також А. Шельонговський досліджував і впливи Кревської унії та вибору Ягайла на короля Польщі також і не польське суспільство. Вчений звертав увагу, що через особливості приходу Ягайла на престол, що відбувалася шляхом угоди із краківським дворянством, польська шляхта змогла висунутись на панівні позиції у державному управлінні. Він вказував, що в усіх діях та документах короля Ягайла поруч із ним, як суб'єкт державного управління виступає шляхетське суспільство, як цілісний об'єднаний стан (*tota communitas regni Poloniae*). Виразником їх інтересів став тоді загальний сейм. Хоча він ще не дуже відрізнявся від старого князівського віча, де землі представляли можновладці та місцеві урядовці, однак за правління Ягайла з'являється новинка – шляхетські сеймики. Саме на них шляхта вперше виголошувала свою позицію щодо способів збирання фінансових стягнень.

Саме такий загальний сейм та сеймики А. Шельонговський називає основами польського парламентаризму що народжувався. При цьому історик зазначав, що головним тут був не факт існування таких інституцій, скільки їх компетенції [141, с. 485].

В. Смоленський не меншу увагу, ніж на перетворення статусу литовської аристократії, звертав на розширення прав польської шляхти, що призвело до значних змін суспільно-політичного устрою Польщі. Вчений наголошував, що окрім затвердження Кошицьких привілеїв виданих ще Людовіком I, Ягайло значно їх розширив привілеями виданими в день свого шлюбу з Ядвігою. Серед нововведень, що підносили становище польської шляхти, була обіцянка призначати на адміністративні посади та надавати замки лише в руки поляків, ліквідація королівських судів до кримінальних справ, запровадження винагороди за військову службу поза межами країни. У підсумку історик стверджував, що цим документом було «покладено край устремлінням королів до абсолютизму та унеможливлувалось здійснення акцій незгідних із духом інтересів шляхти» [132, с. 85]. Підтвердження даних положень, здійснене Пйотрковським привілеєм 1388 р., науковець називав наслідком недовіри з боку шляхти до короля. Це у свою чергу було спричинене іноземним походженням нового монарха й важким попереднім досвідом правління угорця Людовіка I, який намагався частину польських земель передати під владу чужинців. Що ж до оплат війську за участь у походах за межами Польщі В. Смоленські оцінив їх як надзвичайно суттєву перешкоду на шляху королів у їх бажаннях здійснювати завойовницькі акції руками своїх підданих.

Автори колективної монографії «Всесвітня історія» М. Сокольницький, Г. Мосціцький та Я. Цинарський особливе значення надавали Корчинському привілею, виданому Ягайлом відразу після коронації, який затверджував його попередні обіцянки. Вчені вказували, що ним значно розширювались положення Кошицького привілею Людовіка I, який і так надавав шляхті виняткові права. Ним польські аристократи зобов'язувались лише до мінімальних повинностей та поборів – зокрема мали сплачувати тільки 2 гроші податку від лану землі.

Натомість король зобов'язувався винагороджувати їх за закордонні військові кампанії та за свій кошт викупляти осіб, що потрапили в полон. Також захищалися виключні права поляків до обсадження ними усіх посад у державному управлінні та надання їм замків та міст [117, с. 145].

Звертав увагу на соціальні перетворення запроваджені актом Кревської унії і Т. Корзон. Їх вчений обумовлював прийняттям католицької віри. Так він відзначав, що лише у відповідь на прийняття християнства в католицькому обряді литовські бояри обдаровувались королем рядом привілеїв, а саме правом розпорядження своїми маєтками і «видаванням заміж своїх дочок за власною волею». Також ним було акцентовано на звільненні литовської аристократії від «робіт та всіляких послуг, окрім рицарської служби на війні і до погоні» [102, с. 37]. Окрім дворянства королівські ласки розповсюджувались і на литовське міщанство, яке прийняло християнство – їх обдаровували магдебурзьким правом. Втім, вчений відзначав, що такі привілеї поширювались далеко не на усе християнське населення Великого князівства Литовського й перетворилися у справжню дискримінацію для православних. Зокрема русини, одружуючись із особою католицького віросповідання мусіли під загрозою смертної кари змінити обряд. Т. Корзон згадував факт страти за наказом Ягайла двох руських бояр, що відмовились перейти у католицтво [102, с. 37]. Такі утиски православних русинів, що до цього часу користувалися у Великому князівстві повнотою свобод і навіть відчували свою культурну домінацію, призвели до обурення у їх середовищі.

Л. Колянковський стверджував, що за декретом з 22 лютого 1387 р. усі родовиті литовці, у тому числі й православні, повинні були «увійти в шереди вірних Римської церкви». Він вважав, що таким чином «було раз і назавжди покладено край можливості опанування литовського народу руссю». Відгородивши литовців від можливої асиміляції у руському середовищі, їх було «організовано в окрему цілісність і що найважливіше – повернено їм центральну позицію в литовській державі, що була до того під великою загрозою» [87, с. 38]. Вчений погоджувався тут із висновками М. Грушевського, що таким чином було встановлено етнографічний поділ між литовською та руською Литвою. Втім, він оцінював цю

події як надзвичайно корисну, що забезпечила Велике князівство Литовське від перетворення у руську імперію.

Конфесійні аспекти Кревської унії відігравали ключову роль в оцінках польсько-литовського зв'язку, а особливо в роздумах над її цивілізаційним та моральним значенням. Так в образі подій Кревської унії, яку представив А. Левицький, центральну позицію займає хрещення Литви у 1387 р. Історик подавав повернення короля Ягайла на литовські землі, «оточеного чудовою процесією духовних і світських достойників», як «апостольську подорож» [111, с. 124]. Наголошуючи на видатній історичній ролі цього факту, вчений порівнював роль у християнізації регіону Тевтонського ордену та Королівства Польського. Він відзначав, що хрестоносці протягом століть не змогли досягнути того, що полякам вдалось за такий короткий час і таким легким способом. Причину цього він віднаходив у мирному способі християнізації, який Польща запропонувала Литві. Вчений наголошував, що литовці приймали хрещення добровільно, через братерське єднання й отримуючи від Польщі в дар її цивілізаційні здобутки. Натомість причина невдачі Ордену полягала, на думку історика, у насильницьких методах навернення, які вибрали тевтонські лицарі. Науковець показував процес християнізації литовців, як мирний, «майже без опору», обумовлюючи це покірністю населення, що звикло приймати волю володарів. Однак, А. Левицький зазначав, що католицький обряд прийняли лише литовці, а Жмудь залишалася язичницькою, так само як і руські землі зберігали своє православне віросповідання.

У піднесеній формі подавав акт хрещення литовців, як невіддільної частини Кревської унії і її видатну заслугу, Т. Корзон, якій у значній мірі повторював тези А. Левицького. Дії короля Ягайла по християнізації Литви він називав «апостольським походом». У поїздки монарха по литовських землях та запровадженні християнства він окрему вагому роль відводив «значнішим коронним достойникам» та польському католицькому духовенству, серед якого особливо відзначив монахів-францисканців. Однак все ж особливі акценти історик робив на діях новонаверненого правителя, який забезпечив мирне поширення католицизму через особистий приклад та проповідуючи народу вищість нової віри

над поганською. Описуючи тріумф християнства над язичництвом дослідник не оминув згадати про руйнування місць культу стародавньої литовської релігії – погашення священного вогню у Вільнюсі, вирубуванні святих гаїв та поваленню зображень богів, винищенні священних змій та ящірок. Ключову роль у такому швидкому прийнятті християнства вчений відводив специфіці самого литовського суспільства, що звикло безоглядно виконувати волю свого володаря – «сліпо слухаючись великого князя люд хрестився громадами, радуючись із білої сукняної одежі, яку їм для цього роздавали» [102, с. 37].

На різне сприйняття запровадження християнства серед мешканців Великого князівства Литовського вказував Б. Лімановський. Дослідник зазначав, що супротив хрещенню здійснювали мешканці Жмуді, натомість на землях Литви християнство поширювалося легко і «лише жінки жалібно плакали, кажучи, що на більше здатна велика кількість богів ніж один бог» [114, с. 19]. Серед жмудинів стара віра зберігалася ще понад тридцять років. Вчений вказував, що занепаду язичництва посприяла смерть останнього верховного жреця Гінтовта в 1414 р., якого не було ким замінити. Натомість активно розвивались структури католицької церкви й зростала кількість духовенства. Також історик навів свідчення джерел, що до 1418 р. було хрещено 5 635 тис. поган. Тут слід зазначити, що сучасні обрахунки демографічного становища у Великому князівстві Литовському вказують на чисельність усього населення цієї держави у кілька раз меншого, ніж наведена кількість хрещених [196, с. 238].

У інакшому дусі описував події хрещення Литви В. Смоленський. Вчений наголошував на насильному запровадженні християнства у його католицькому варіанті серед населення Великого князівства Литовського. Він вказував, що ці дії поширювалися не лише на язичників, але й на християн східного обряду. Тут дослідник не оминув згадати факти страти двох бояр, що противились зміні віри. Також він звертав увагу на заборону католикам одружуватись із православними, а «міщанам під загрозою кари бичування наказувалась єдність в латинському обряді» [132, с. 86]. Розповідаючи про такі форми тиску, історик одночасно стверджував, що «навернення на латинський обряд русинів грецької релігії, за

винятком тих, що перебували у змішаних шлюбах, залишав Ягайло на дію часу та церковної пропаганди». Для цього, як зазначав науковець, до Кракова було спроваджено орден монахів-бенедиктинців, що проводили обряди на слов'янській мові й мали за завдання проповідувати католицизм на Русі.

Також на насильницькому характері християнізації Литви робили наголос автори колективної монографії «Всесвітня історія» М. Сокольницький, Г. Мосціцький та Я. Цинарський. Вони вказували, що процес навернення відбувався «із великою енергією та безжальністю». Вчені зазначали про руйнування місць язичницького культу та переслідуванні жерців давньої віри. Відзначалося, що католиками мали стати усі литовці, включно із тими, що уже прийняли християнство, але у східному обряді. Їх також змушували перейти у Римську церкву. І лише щодо русинів, як вважали історики, не застосовувалось насилля для їх навернення у католицизм [117, с. 146].

У баченні М. Бобжинського акт Кревської унії був невіддільний від дій, які мали призвести до цивілізаційного поєднання польського та литовського народів. Історик стверджував, що союз міг бути міцним лише у випадку «прищеплення в цій країні [Литві. – М.Ю.] польського впливу та цивілізації». Основу цього він вбачав у запровадженні на литовських землях християнства у його католицькій версії. Окрім такого значного цивілізаційного перевороту у культурі литовців, вчений робив наголос на значенні цих подій для Польщі, називаючи їх «одними із найважливіших митей в історії» [54, с. 202]. Хрещення литовців, яке відбулося в 1387 р. Ягайлом, якого при цьому супроводжували польські духовні та світські ієрархи, він називав «апостольством» Польщі над Литвою. Процес християнізації М. Бобжинський показував як «лагідне переконання прикладом», коли єдиним проявом застосування сили було знищення усіх зовнішніх ознак язичництва [54, с. 207].

Як своєрідний апофеоз християнської благодаті показував процес християнізації Литви історик й римо-католицький священник Я. Фіялек. Дослідник у всіх деталях розглянув особливості хрещення литовців, дискутуючи із різноманітними свідченнями джерел (зокрема із критичними твердженнями

представників Тевтонського ордену) та історичної традиції, й доводячи канонічність усіх ритуалів, які частина сучасників ставила під сумнів. Зокрема, ряд цікавих спостережень з даної проблематики містяться у неопублікованих дослідженнях вченого [34]. Особливу роль у цьому вчений відводив королю Ягайлу, якого показував справжнім апостолом литовського народу, що особисто вдавався до різноманітних місіонерських вчинків. Зокрема він стверджував, що монарх навчав неофітів основ віри та молитов й «сам переклав з польської мови на литовську молитви» [63, с. 61]. Таким чином Я. Фіялек не лише формував образ служіння монарха своєму народу, але й слідував за церковною історіографічною традицією прославлення Ягайла як рівноапостольного [63, с. 45] й зображення його у іпостасі святості. Саме у такому дусі вчений використовував характеристику короля надану йому середньовічним польським хроністом Яном Длугошем, що називав його «апостолом литовського та жмудського народу», називаючи таке означення «повністю слухним» [63, с. 54].

Другим актом поширення католицтва на теренах Великого князівства Литовського Я. Фіялек називав зобов'язання короля Ягайла, складені ним в 1387 р. у Вільні при зібранні аристократів, «привести й схилити де прийняття католицької віри й послуху Римській церкві весь литовський народ в цілій своїй державі на Литві та Русі» [63, с. 55]. Згадуючи про це, науковець подавав процес поширення католицтва на руських землях як рятівний цивілізаційний вчинок, не звертаючи уваги на факти утисків та навіть репресій, щодо вірних східного обряду. При цьому він зосереджувався на висвітленні діяльності навчальних закладів, зокрема Краківського університету, духовенства та місіонерів, оминаючи увагою рестрикції щодо православних та події міжконфесійного конфлікту [34]. У контексті досліджень Я. Фіялка відзначимо, що його погляди є цікавим прикладом ідей та підходів до історії, що побутували у середовищах дослідників із кола представників католицької церкви й розглядали минуле крізь призму візій подиктованих конфесійними переконаннями. Навідемним елементом таких підходів є прославлення релігійних діянь й пошуку у них проявів Божої благодаті.

Дослідник історії церковного життя в польсько-литовській державі та єпископ римо-католицької церкви Е. Ліковський бачив невід'ємною частиною Кревської унії і спроби політичних еліт привести до релігійного об'єднання народів. Вчений стверджував, що після укладення Кревського акту Ягайло «почав дуже серйозно задумуватися над релігійною унією Корони із Руссю» [113, с. 14]. Причину цього він вбачав у політичних мотивах монарха вберегти руські землі від впливів Москви через київського митрополита, що дедалі більше часу проводив у цьому північно-східному закутку. Також Ягайла спонукало до такого кроку католицьке духовенство. Саме бажанням продовжити політичну унію церковною історик пояснює видання королем у 1387 р. документу у якому йшлося про його бажання поширити католицьку віру на руських землях й заборону православним русинам одружуватись із особами католицького віросповідання без «обітниць послуху перед Римською церквою».

Попри розгляд різних як політичних, суспільних, так і релігійних аспектів Кревського унійного договору, польські історики звертали увагу й на важливих елементах, які не були враховані творцями унії у їх домовленостях. Так М. Бобжинський вказував на певному частковому характері дій короля Ягайла, який, попри оголошене приєднання литовських та руських земель до Польщі, все ж зберіг багато елементів державності та незалежності Великого князівства Литовського. Зокрема він не брався змінювати внутрішній устрій удільних князівств, не усунув їх правителів із роду Гедиміновичів, якщо ті присягнули йому на вірність.

Розглядаючи процес об'єднання польської і литовської держав та роблячи наголос на актах єднання суспільства Т. Корзон здебільшого оминав увагою сам процес політичного злиття Великого князівства Литовського та Королівства Польського. Він не згадував про пункти унійного договору, що передбачали зникнення литовської державності та її включення у склад Польщі. У його викладі Литва, хоч і поєднана союзом із Польщею, зберігає свою державність і лише її монарх переїжджає «на стале проживання у Польщу, залишивши владу своєму брату Скиргайлу, як наміснику» [102, с. 38]. Встановлення ж влади Вітовта, що став

фактично незалежним від Ягайла правителем, історик пов'язував із недолугістю намісників – Ягайлових братів. Вчений згадував, що Скиргайло, як навернений із православ'я у католицтво, із усердям неофіта взявся запроваджувати нові порядки й цим викликав повсюдну до себе ворожість. Цим скористався Вітовт, який із допомогою тевтонських лицарів розв'язав війну за владу. Не виправило ситуацію і правління «генерального старости» поляка Яна Олесницького та іншого Ягайлового брата Вігунта. Ягайлові, за посередництвом Ядвіги, довелось укласти із Вітовтом угоду в Острові й надати йому довічно титул великого князя і правління над усіма землями Великого князівства, але обіцяв «по своїй смерті цілу державу до польської корони повернути» [102, с. 39].

Дещо по іншому бачив організацію верховної влади на литовсько-руських землях після Кревської унії О. Бальзер. Історик вважав, що попри акт інкорпорації Великого князівства Литовського у склад Польщі у ньому збереглась великокнязівська влада. Він наголошував, що на великокнязівській характер влади Ягайлового брата Скиргайла вказують усі історичні джерела періоду його панування 1386–1392 рр. При цьому, як зазначав дослідник, Ягайло не втрачав своїх прав правителя Литви й часто виконував обов'язки великого князя перебуваючи на литовських землях. О. Бальзер виводив таку форму заміщення правителя, а навіть своєрідне одночасне правління, із практики попередніх періодів й бачив приклад подібного у часах Ольгерда та Кейстута [51, с. 3-6]. Причину збереження цієї інституції влади науковець знаходив в об'єктивних труднощах об'єднання, коли до Польщі приєднували в два рази більшу за неї територію, яка мала особливий, з усталеними традиціями, устрій, яким не можна було нехтувати.

Таким чином слід відзначити значну увагу польських дослідників до різних елементів Кревського договору, який передбачав не лише політичну унію, але й ряд значних соціальних та релігійних перетворень. Для багатьох істориків процес укладення унії 1385 р. був свідченням значимості польського народу та держави, їх особливих позитивних рис, що несли прогрес іншим народам. Подіям минулого надавався значний виховний зміст для «зміцнення сердець» поляків у важкі бездержавні періоди історії та приклади поведінки у час активного державного

будівництва. Поруч із цим варто відзначити докладні дослідження сутності та форм об'єднання польської та литовської держав у яких поляки нерідко шукали моделей для відносин із іншими націями уже в XIX та XX ст., зразків для творення нових об'єднань під проводом Польщі.

2.3. Наслідки Кревської унії

Кревська унія відіграла визначальну роль в усій наступній долі більшості народів Східної та Центральної Європи, тому її наслідки, що мають таке важливе значення для історії регіону, безперечно знайшли своє вагоме відображення у працях польських істориків, що працювали з кінця XIX ст. й до 1939 р. Договір 1385 р. залишив помітний слід не лише на політичних процесах, що відбувалися на просторі між Балтійським та Чорним морями, але й у значній мірі призвів до трансформацій у етнічній, соціальній, культурній та релігійній сферах, вплинув й на сам процес цивілізаційного розвитку.

Так значну увагу польські дослідники приділяли еволюції етнічних процесів, що наступили внаслідок об'єднання кількох великих народів Східної та Центральної Європи в межах однієї польсько-литовської держави.

Слід звернути увагу, що одним із перших, хто серед польських науковців вдався до дослідження процесів етнічних перетворень, які охопили землі Великого князівства Литовського, був Й. Лелевель. Як представник демократичного суспільно-політичного напрямку серед польських інтелектуалів та політиків він розглядав історію як процес боротьби між громадами та аристократоборочними елітами. Вчений стверджував, що йдучи на об'єднання литовських та руських земель із Польщею місцеве боярство хотіло встановити своє панування над широкими суспільними верствами. Входячи в польський суспільно-політичний організм, зливаючись із ним, литовські та руські аристократи цуралися своєї етнічної приналежності, старих традицій та культури, задля здобуття привілеїв, які б закріплювали їх панування над громадами. Таким чином історик підкреслював, що процес асиміляції народу розпочинався із вищих суспільних прошарків, що задля різноманітних користей легко відмовлялися від своєї давньої етнічної

ідентичності [110, с. 129]. Прославляючи громади, Й. Лелевель бачив основу їх життєздатності у вірності народним традиціям, таким чином їх занепад, а також усе, що сприяло поневоленню широких суспільних мас він бачив як негативне та руйнівне для блага народу. Однак історик також бачив і позитивні сторони в об'єднанні народів Королівства Польського та Великого князівства Литовського, наголошуючи, що справжнє «братерське єднання» можливе було лише через залучення до цього процесу якнайширших суспільних прошарків, а тому мусліло зайняти тривалий час – аж 200 років.

Розглядаючи процеси інтеграції народів Східної та Центральної Європи, які проходили завдяки укладенню Кревської унії, А. Левицький робив наголос на їх двосторонньому і взаємовигідному характері. Вчений намагався показати своєрідну ієрархію народів польсько-литовської держави за їхнім цивілізаційним розвитком. Він вказував на доволі слабе становище литовців, над якими домінувало руське населення завдяки рівню своєї суспільної організації, християнській культурі та літературній мові, які поширювались і на вищі литовські стани. Однак історик все ж наголошував, що «найвище стояла католицька Польща» із високим рівнем державницької думки, «своїми свободами та західною цивілізацією» [112, с. 123]. Саме тому польському народу «природнім чином» належало стати проводирем у цьому об'єднанні. Втім, головні акценти історика зосереджувались на доведенні тези про плідне єднання на землях польсько-литовської держави Східної та Західної цивілізацій. Дослідник вказував, що не лише Польща, із своєю більш розвиненою культурою та організацією, впливала на своїх східних сусідів, але і литовці, а особливо руське населення, чинили значний вплив на поляків. А. Левицький обумовлював це добровільним характером об'єднання народів, які тепер, через братерське єднання, могли переймати одні в одних усі найкращі здобутки. Цей процес, на думку вченого, призвів до радикальних змін у цілій Східній Європі не лише зруйнувавши цивілізаційні бар'єри, але і перетворивши усе суспільство на нову інтегровану спільноту.

На зміни в етнічній картині польської держави, принесені актом Кревської унії, звертав увагу Л. Колянковський. Вчений зазначав, що з цієї миті Польща із

моноетнічної держави перетворювалася на поліетнічну, яку тепер заселяли «поляки, русини, білоруси, литовці, не рахуючи німців, татар, євреїв та вірмен». Таке переплетіння, на його думку, призвело до небачених у тогочасних суспільних відносинах середньовічної Європи соціально-політичних перетворень шляхом творення нового типу громадянства. Саме через культурні та соціально-політичні взаємовпливи різних етнічних спільнот «творився невідомий до того тип громадянина нової держави» [87, с. 35].

У баченні Ф. Конечного Кревська унія не стала на перешкоді процесу експансії Великого князівства Литовського на схід й навіть посприяла утвердженню його панування на інших руських землях. На думку вченого «Ягайло не відрікся від планів Ольгерда, щоб зайняти решту Русі» й домогся встановлення свого брата Лінгева на князівський престол у Новгороді [93, с. 48]. Втім, найбільш відчутним та яскравим прикладом користей польсько-литовської унії по розширенню панування на руських землях було, як вважав дослідник, повернення Польською Коронаю контролю над Галичиною, яку приєднала до себе Угорщина. Історик наголошував, що польсько-литовський союз став вирішальною силою у Східній Європі, якому уже ніяк не могла протистояти Угорщина. Свідченням такого очевидного регіонального лідерства було, на його думку, принесення васальних присяг із сторони молдавських та волоських господарів [92, с. 42].

Т. Корзон, хоча і змальовував у піднесених формах доленосний характер Кревського акту та його благочинний вплив на розвиток Великого князівства Литовського, зазначав про ворожнечу, яку він приніс у відносинах поляків та литовців католицького віросповідання із руським православним населенням. Історик вказував, що у час, коли навернені у католицизм литовські аристократи отримували різноманітні права та привілеї, русини східного обряду почали зазнавати утисків та обмежень. Це викликало обурення руських еліт та їх відсторонення від суспільно-політичного життя держави. Першим виявом цього, про який згадував Т. Корзон, був виїзд враженої несправедливістю до єдиновірців та єдиноплеменників матері Ягайла, православної руської княгині Юліани, що з

усім своїм двором демонстративно покинула опановане католиками Вільно та переїхала у Вітебськ [102, с. 37].

До доволі несподіваних висновків, щодо долі Литви, якби вона не об'єдналась із Польщею, дійшов С. Смолька. Історик стверджував, що литовські князі поступово переймали руські традиції та православну віру і таким чином були на шляху повного «зрушення». Цей процес у свою чергу мав перетворити їх на лідерів усієї Русі й дозволив приєднати до себе усі її землі. «Руська та схизматицька Литва легко могла вирости на державного гіганта, якому підкоритися мусів би увесь схід Європи» [138, с. 117]. Дослідник вважав, що прийнявши православ'я Литва могла б легко перемогти конкуренцію Москви, що оголошувала себе захисником руської церкви та усіх православних [138, с. 117]. Самого ж Ягайла чекала доля стати царем. Втім, такий шлях розвитку, на думку вченого «на багато віків відкинув би Східну Європу в Азію» [138, с. 118]. Цивілізаційна орієнтація на Схід могла б перетворити Литву на деспотичну варварську потугу, яка б, «утримуючи у страху мільйони людей», загрожувала цілій Європі. Підводячи підсумок щодо значення Кревської Унії в історії, С. Смолька наголошував, що події 1385–1386 років врятували Європу і цілий світ від експансії азіатської Русі та «омертвілого православ'я», які очолила б Литва.

Розглядаючи наслідки Кревської унії для Литви М. Бобжинський, як і С. Смолька, наголошував на її «рятівній ролі» для збереження національної та культурної ідентичності литовців. Науковець стверджував, що, поєднавшись за посередництвом поляків із Західною цивілізацією, литовці уникнули асиміляції у переважаючому за своєю чисельністю та більш розвиненому руському середовищі. У цьому контексті історик вказував, що таким чином руські політичні еліти втратили свій вплив на керівництво державою й уже не змогли перетворити Ягайла та його нащадків на осіб повністю занурених у руську релігію, культуру, традиції та відданих руським політичним ідеям.

Подібні спостереження робив і варшавський історик В. Собеські. Він стверджував, що Литва мала лише два шляхи – прийняття християнства від Русі або від Польщі. Вибравши християнізацію із рук поляків та прийнявши католицтво,

а не православ'я, вона «врятувала свою окремішність, збавила себе від суцільного зрушення, котре уже і так зайшло настільки далеко, що Литва і Русь здавалися одним і тим самим» [139, с. 47].

Також і Ф. Конечний вважав, що унія Польщі та Литви врятувала останню від ворожих зазіхань. Такими, окрім експансії Тевтонського ордену, він бачив й поступ асиміляції литовців у руському середовищі. Полякам, як вважав дослідник, вдалося врятувати литовців від «зрушення» та допомогти їм зберегти свою етнічну ідентичність. При цьому історик стверджував, що Русь у даному випадку не зазнала жодних утисків чи шкоди у своєму віросповіданні та звичаєвих правах. Від русинів не вимагали зміни конфесії й не нав'язували польського законодавства [93, с. 48].

Безпосередньо дотичним до проблеми цивілізаційних наслідків Кревської унії для розвитку народів, що увійшли в склад польсько-литовської держави, було питання векторів зовнішнього розвитку Польщі й Литви та їх міжнародної політики. Так С. Смолька розглядав перспективи протистояння Польщі і Тевтонського ордену у випадку нездійснення унії. Дослідник стверджував, що, відмовившись від західного вектору розвитку, Литва, після прийняття православ'я, перестала б бути для лицарів-хрестоносців об'єктом їх нападів. Тоді Орден, більше зацікавлений завоюванням багатих західних земель, об'єднався б із Великим князівством задля наступу на Польщі [138, с. 119]. Це у свою чергу дозволило б литовцям реалізувати їх бажання по завоюванню Волині та Галичини. Підтвердження для таких своїх висновків історик віднаходив у пропозиціях Ордену для Ягайла ще перед 1386 р. здійснити поділ Польщі.

Завдяки Унії, як стверджував С. Смолька, Литва стала світочем та ревним сповідником католицької віри. Вона із молодого енергією та завзяттям неофіта активно включилася у справу поширення західної цивілізації у Східній Європі. Натомість Русь, втративши можливість здобути «скіпетр зловорожого панування», завдяки унії отримала «посіви духовного воскресіння» [138, с. 120]. Кревський акт «вирвав Русь із кліщів запліснявілого Сходу й обернув до спільного із Заходом життя». Особливий цивілізаційний поступ та духовне відродження руського населення дослідник вбачав у церковній унії. Вона, на його думку, відвернула

українців та білорусів від «омертвілого» напівязичницького православ'я і стала своєрідним актом нової християнізації.

У баченні М. Бобжинського Кревська унія була чи не найважливішою подією в історії Польщі, яка, як жодна інша, повністю змінила її долю. Історик наголошував, що вона врятувала від наступу хрестоносців не лише Литву, але і Польщу, якій загрожувало повне знищення. Саме завдяки польсько-литовському союзу Королівство Польське перетворилося на потугу «довкола якої почала обертатися політика усіх сусідніх держав» [54, с. 213]. З іншого боку вчений робив акцент, що саме завдяки унії у польського народу з'явилася її головна історична місія – «здійснення великого посланництва щодо цивілізації Сходу, котре їй уже вказав Казимир Великий». Учений постійно наголошував на значних перспективах, які через акт унії відкривалися на українських землях не лише для польських можновладців, але і для самого цього краю. Такими, зокрема, були колонізація безлюдних земель, їх господарське освоєння та заселення, а також включення Польщі в їх оборону від татарської загрози. Так у контексті питання захисту від золотоординської загрози М. Бобжинський наголошував на ролі «польських панів» у поході князя Вітовта проти татар у 1399 р. У поданому істориком образі подій саме «польські дружини» були основною військовою опорою литовського володаря у цій кампанії. Показуючи наслідки битви на Ворсклі дослідник вказував, що у ній «загинув цвіт польського лицарства на чолі із Спитком Мельштинським, а береги Чорного моря були для Польщі втрачені» [54, с. 208]. Вчений пов'язував із поразкою на Ворсклі і значні наслідки для «цивілізаційного походу Польщі на схід». Так, не здолавши дійти до природніх кордонів Європи та Азії, якими М. Бобжинський бачив Чорне море та степи, Польща дозволила сформуватися у політичному вакуумі прикордонного регіону новим політичним утворенням – Московському князівству, Кримському ханству та Молдавії. Вони, не лише стали перешкодою для подальшого походу Польщі у союзі із руським населенням на схід, але й поступово виростають на потужну загрозу [54, с. 272]. Таким чином акт Кревської унії не лише поставив Польщу на нові цивілізаційні рубежі, але й заставив віч-на-віч зустрітися із новими, культурно чужими їй, ворогами.

Із критикою песимістичних поглядів на минуле Польщі, що були властиві представникам Краківської історичної школи, виступав В. Собеський. В акті експансії він вбачав не стільки жертовний чин польського народу, який тягнув за собою значні випробування та втрати, скільки благодатні перспективи. Історик вважав, що на сході Польщу не чекали якісь значні небезпеки чи труднощі – усі території та їх населення відразу піддавалися її цивілізаційно вищому впливу. Тому похід польської експансії на схід вчений бачив тріумфальним крокуванням. «Як колосся вітром чесане – казав В. Собеський – хилилися перед Польщею країни, що сягали аж до Чорного моря» [139, с. 48]. Окрім руських та литовських земель, що зараз попадали під панування поляків, вчений згадував про ленні присяги перед польськими королям, із якими відразу поспішили господарі Молдавії та Валахії. Однак в оцінках науковця устремління Польщі на сході не обмежувалися політичною експансією. Велике значення від надавав християнській місіонерській діяльності на руських та литовських землях, яку провадили католицькі священнослужителі. Успіх цих дій він пов'язував із розвитком освіти й вважав, що саме для підготовки місіонерів королевою Ядвігою було відновлено діяльність створеного Казимиром III Краківського університету. Цей навчальний заклад В. Собеський у піднесених висловах називає «величним пам'ятником, вічним світочем, запаленим рукою красивої королеви, котра усе що могла, і навіть своє молоде серце, принесла в жертву для того, щоб серед своїх народів поширювати світло знання й праведної цивілізації» [139, с. 48].

Інакше ніж М. Бобжинський, В. Собеський розглядав експансію князя Вітовта на сході. Її вчений бачив не ділом рук польських політичних еліт, що прикладалися до справи високої цивілізаційної місії, а наслідком особистих амбіцій та ворожих інтриг іноземців, які бажали знищити польсько-литовську унію. Історик бачив у князі Вітовті особу якою керували лицарі Тевтонського ордену та Москва. Його, як вважав науковець, вони підмовили до повстання та боротьби за владу, з ціллю відірвати Литву від Польщі. Після здобуття з їх допомогою влади, хрестоносці намовили литовського правителя переорієнтувати вектор своєї політики із корисного для Великого князівства Литовського та Королівства Польського

балтійського (боротьби за вихід до моря, а отже і відвоювання земель у Ордену), на чорноморській. Саме із допомогою німців Вітовт зайнявся місією, яка мала на меті «раз і назавжди виперти із Європи азіатську гідру – татар» [139, с. 49]. І лише тотальна поразка цієї авантюри заставила князя «прихилитися до Польщі» та укласти із нею нову унію.

Довкола проблеми наслідків Кревської унії для державності Великого князівства Литовського Л. Колянковський дискутував із українською та російською історіографією. Тут дослідник виступив із запереченням тези корифея української історичної науки М. Грушевського, який розглядав Велике князівство Литовське як «Литовсько-руську державу», де домінував руський суспільний устрій та культура, а унію – як акт, що поклав край цьому гармонійному об'єднанню й еволюції руської державності у нових формах, яка зростала у могутності. Польський вчений стверджував, що подібні погляди М. Грушевського та В. Антоновича належать до «руської перспективи, але ніяк не до литовського державного блага» [89, с. 36]. Л. Колянковський, як і багато інших польських дослідників, робив наголос на асиміляції литовців у переважаючому руському середовищі. Тут він наводив свідчення тевтонських джерел, які ще в 1409 р. зазначали, що на одного литовця, який приймав католицтво, припадало сто, що переходили у православ'я. Особливо це стосувалося правлячих еліт. Таким чином він робив висновок, що «завойована Русь завоювала Литву». Втім, вчений вважав, що «політичним, моральним та церковним осередком» Русі була Москва, до якої тяжіло усе руське населення Великого князівства Литовського, а її володарі, що титулували себе «государями всієї Русі», проповідували агресивну політику, зазіхаючи на литовські володіння. Іншу небезпеку, уже не тільки для статусу Литви, як регіонального лідера, становив Тевтонський орден, що «був загрозою для самих основ життя народу». Литовсько-польський союз дозволяв рішуче протидіяти наступу хрестоносців та захищати позицію Литви на Русі. Завдяки унії із Польщею «могутність великого князя литовського фактично не лише не зменшила, але й навпаки незмірно її піднесла» [87, с. 36]. Однак у своїх висновках вчений зробив акцент на користі, яку здобув сам Ягайло та його нащадки, провівши

централізацію влади та усунувши з княжінь своїх родичів, ліквідувавши колективне правління Гедиміновичів. Таким чином історик, показуючи здобутки великого князя отримані внаслідок об'єднання з Польщею, все ж розгорнуто висвітлив картину краху династії Гедиміновичів.

У даному випадку варто згадати й позицію сучасних українських вчених. Так зокрема С. Плохій, розвиваючи зокрема й погляди М. Грушевського, стверджує, що для руської еліти унія «не принесла нічого, крім неприємностей» [197, с. 99]. Серед таких він називає втрату впливу на великого князя, що став католиком, та руйнування надій православних ієрархів на перетворення Великого князівства Литовського у православну монархію.

Іншим особливо важливим результатом унії 1385 р. у баченні польських істориків було хрещення язичницького населення Великого князівства Литовського у католицькому обряді, яке вони також здебільшого розглядали у контексті цивілізаційних трансформацій. Т. Корзон вважав, що усі заходи короля Ягайла, здійснені ним щодо земель та населення Великого князівства Литовського після підписання акту Кревської унії, були спрямовані на їх впровадження у коло Західної цивілізації [102, с. 37]. Особливий цивілізаційний злам він вбачав у запровадженні християнства на землях останніх язичників у Європі – литовців.

Окрім ключової ролі Польщі у залученні земель Великого князівства Литовського до кола Західної цивілізації, Я. Фіялек, як представник римо-католицького духовенства, наголошував на винятковій вазі саме католицької церкви в усій наступній долі литовського народу. Вчений стверджував, що лише завдяки католицьким церковним інституціям та культурній діяльності церкви вдалося зберегти литовську мову. Він підсумовував: «Сам факт, що цей народ до сьогодні зберіг свою мову, є національною та історичною заслугою й діянням польської римо-католицької церкви в Литві» [63, с. 333]. Таким чином дослідник притримувався усталеної в польському інтелектуальному дискурсі ідеї про першочерговість Кревської унії, а отже й благочинної дії поляків, у збереженні національної ідентичності литовців.

На цивілізаційну зміну векторів розвитку Польщі звертав увагу А. Шельонговський. Вчений вважав, що вибираючи між династичними союзами своїх монархів краківські можновладці розірвали традицію об'єднань із родами Центральної Європи й тепер «переорієнтовувала свою політику на схід» [141, с. 480]. Це, на його думку, доленосне рішення визначило увесь подальший розвиток Польщі не лише у суспільно-політичному чи культурному плані, але і встановило для країни та її народу нову історичну місію. «Польська цивілізація», яка несла із собою найновіші здобутки Західної Європи, просунулась аж до Дніпра. Також, як зауважував історик, після Кревської унії для Польщі відкрилися нові цивілізаційні перспективи через можливість більш близьких стосунків із різноманітними східними країнами. Першими із ким поляки змогли нав'язати такі близькі, не лише економічні чи культурні, але й політичні, контакти були Молдова та Валахія. Він вказував, що для поглиблення міжкультурної взаємодії та поширення польських, а через них і західноєвропейських, впливів на схід було організовано структуру католицької церкви у Наддунайських князівствах [141, с. 457].

Цікаві зауваження зробив М. Бобжинський щодо наслідків Кревської унії для Тевтонського ордену. Вчений вказував, що окрім прямої дії об'єднання сил Литви і Польщі у боротьбі проти хрестоносців та перемоги над ними у Грюнвальдській битві, унійний процес підважив самі ідейні основи існування Ордену та хрестоносного руху в Балтійському регіоні. Історик наголошував, що через хрещення литовців відразу зникла і сама потреба у хрестових походах проти язичників, для чого і створювався Тевтонський орден. Від тепер усі війни тевтонських лицарів та їх територіальна експансія не мали жодного пояснення та навіть виступали порушенням принципів усталених у тогочасному християнському світі, адже несли війну на землі єдиновірних християн-католиків. Підсумовуючи він стверджував, що «здійснюючи апостольську місію на Литві, Польща несла моральну згубу Ордену, позбавляла його підтримки у християнському світі й прирікала на повільну смерть» [54, с. 226].

Подібно і варшавський історик Т. Корзон вказував, що через Кревську унію, а саме хрещення литовців, яке відбулося завдяки ній, Тевтонський орден втратив

ціль свого існування. Вчений наводив факти, що відразу негативно вплинули на хрестоносців та послаблювали його могутність, а саме заборона папою римським вести хрестові походи, видана у 1404 р. Удар по ідейних основах Ордену відразу, на думку історика, призвів до припинення поповнення рядів лицарів добровольцями, що приїжджали із європейських країв, присвятивши себе хрестоносному руху [102, с. 39]. Після цього тевтонці, «відкинули видимість побожних цілей», взялись за територіальні загарбання земель католиків-поляків.

Також і В. Собеський вказував, що «польсько-литовська унія руйнувала підвалини існування хрестоносців» через зведення нанівець мети їх існування. Це відбулося завдяки християнізації останніх язичників Європи, яких тепер не було потреби наvertати й вести проти них хрестовий похід. Дослідник стверджував, що тепер хрестоносці, «пінячись від злості», нападали на Литву, де винищували саме новонавернених християн й священників, палячи збудовані костьоли. При цьому вони залишали живими язичників [139, с. 49].

Із подібними висновками погоджувалися і автори колективної монографії «Всесвітня історія» М. Сокольницький, Г. Мосціцький та Я. Цинарський. Вони вказували, що унія та християнізація Литви «цілковито підтинали логіку існування Ордену, позбавляючи його матеріальної та моральної підтримки цілої Західної Європи» [117, с. 146]. Саме це, на думку вчених, заставило хрестоносців вдатися до всіляких кроків, щоб лише зруйнувати це об'єднання Польщі й Литви. Таким результатом інтриг хрестоносців вони бачили повстання Вітовта проти Ягайла.

Також А. Шельонговський вказував, що християнізація Литви «підважувала юридично-моральні основи існування Тевтонського ордену в Пруссії». Однак вчений зауважував, що такі дії насправді прямо не могли зашкодити йому, адже структури Ордену уже перетворились у справжню державу. Цей державний організм однією із наріжних цілей свого існування мав експансію на польські та литовські землі й від неї цілком не мав наміру відмовлятися. Унія дала можливість хрестоносцям внести розкол у саме суспільство Великого князівства Литовського, адже до того часу усі литовські правителі послідовно відстоювали ідею боротьби

за незалежність Литви від Польщі. Саме цю ідею й підніс, як гасло свого правління та протидії Ягайлу, Вітовт Кейстутович [141, с. 481].

У образі Кревської унії, яку намагався показати А. Левицький, акцент робився виключно на її позитивних для обох держав сторонах. Історик намагався підкреслити, що усі заходи як короля Ягайла, так і польських можновладців були спрямовані задля помноження «спільних користей» [111, с. 123]. Вчений упускав ряд фактів, які демонстрували бажання коронних аристократів розширити панування Польщі за рахунок Литви – зокрема на здобуття Волині, Поділля та інших руських земель, на яких планували отримати маєтності.

Велике значення А. Левицький надавав соціальним перетворенням, що відбулися, на його думку, внаслідок Кревської унії. Вчений вважав, що до 1385 р. у Великому князівстві Литовському, а особливо на його руських землях, панував феодалізм та принцип абсолютної влади великого князя. Місцева боярська аристократія користувалися землями лише за умови військової служби, у свою чергу роздаючи їх своїм лицарям, що панували над селянами. Таким чином навіть шляхта не мала справжнього права власності і «навіть не розпоряджалася у власних родах та своїм майном» [111, с. 122]. Усю цю неволю унія покликана була подолати, несучи населенню литовсько-руської держави свободи, які панували у Королівстві Польському. Історик наголошував, що Ягайло надав боярам «перші основи громадянського існування: свободу розпорядження майном та сім'єю, волю від повинностей й покращене за польським зразком судочинство» [111, с. 124]. З цього часу польський суспільний устрій та його ідеали стали не лише зразком для наслідування для громадян Великого князівства Литовського, але і ціллю, яку вони хотіли досягти. Однак, науковець зазначав, що дані свободи поширювались лише на хрещених в католицтві литовських бояр.

Цікаві спостереження, щодо розвитку руського суспільства після Кревської унії зробив Ф. Конечний. Вчений вважав, що після хрещення литовців й відсутності поширення на православну руську аристократію привілеїв, руське населення не зазнало обмежень. Він стверджував, що русини «здавна мали і спадкову власність, і певну суспільну організацію, котру ніхто не відбирав; навпаки – звільнені від

татарської неволі, вони могли тепер вільно розвиватись» [92, с. 47]. Дослідник робив наголосі на продовженні значних впливів руської цивілізації на Литву. Після ж укладення унії ці впливи почали поширюватися уже на Польщу. Так, як вказував історик, увесь двір короля Ягайла був руським за своїм устроєм та культурою, сам монарх на щодень спілкувався саме на руській мові й тому у цей час руська мова стала мовою польського королівського двору. Ще одним прикладом руського впливу, на який звертав увагу дослідник, було запрошення руських художників, що розмалювали у візантійському стилі увесь кафедральний собор у королівському замку на Вавелі. У даному контексті відзначимо, що Ф. Конечний розробив власну теорію про негативну історичну роль «візантинізму», що проникав через Русь та Німеччину на терени Європи й ніс із собою імперську ідеологію. Також такі впливи, серед яких він виділяв нібито рабську свідомість, через Русь проникали із Візантії у Польщу, населенню якої, від природи наділеному демократизмом та свободолюбством, вони були чужі й шкідливі.

Важливі зауваги щодо наслідків Кревської унії для статусу руських земель зробив О. Халецький. Вчений вказував, що руські землі до 1385 р. зберігали свою повну окремішність й поєднувались із Литвою лише особою великого князя. Таким чином у момент приєднання Ягайлом своєї держави до Польщі і перетворення його у польського короля зникав цей єдиний зв'язок руських земель із Литвою. Однак історик наголошував, що це все не означало переходу Русі під безпосередню владу Корони. «Навпаки, – як зазначав О. Халецький – в перші роки по Кревському договорі чітко зазначалась виразна немов би триалістична концепція держави Ягайла, короля Польщі, Литви та Русі» [68, с. 123].

У баченні Л. Колянковського польсько-литовська унія XIV ст. призвела до трансформації т.зв. «імперських фактів» Королівства Польського – «змінила її територіальні та етнічні умови існування, змінила кількість та якісь земель, що творили давнішу Польщу, змінила кількість та якість людей» [87, с. 35]. Велику роль тут вчений прив'язував до геополітичного та економічного значення виходу Польщі на нові рубежі й річкові системи (Дністра, Дніпра, Німану, Двіни), що

сприяло не лише значній активізації торгівлі, але й вказувало напрямки територіального розширення.

Розлогу загальну характеристику етичних принципів Кревської унії дав прихильник націонал-демократичного табору Ф. Конечний. Вчений вважав, що Унія стала виразником одного із двох політичних курсів, виразником якого була Польща. Вона спиралась на принцип «вирішення справ між народами через чесність та справедливість». Їй протистояла німецька, а зокрема орденська, політика, що «здобувала власні користи на чужій біді». Польський політичний курс докладного врахування як своїх, так і чужих потреб був, на його думку, зумовлений тісним переплетінням інтересів різних держав, народів та осіб, через що з'являлася їх велика взаємозалежність. Із цього всього можна було сформуванати як основу для співпраці, так і віднайти суперечності, «що штовхали або до зближення, або до щораз більшої ворожості». Таким чином історик стверджував, що «об'єднання держав Польщі та Литви є першим, та нажаль останнім, прикладом усунення суперечностей та пошуку чогось спільного» [92, с. 44]. Із цього історичного факту Ф. Конечний подав характеристику поняття «унія» – як «союз, що спирається на повну взаємність й рівність». Саме такою, заснованою на найвищих християнських цінностях, і бачив Кревську унію дослідник. Він також наголошував, що Польща несла свою шляхетну цивілізаційну місію на Литві через поширення «святої віри та поступу суспільного життя». Це все вона здійснювала із надзвичайною жертівністю, навіть за рахунок власних інтересів. Таким чином дослідник, у душі польського націоналізму, послідовно прославляв Польщу та її народ.

Подібно оцінював Кревську унію й провідний теоретик «Ягеллонської ідеї» про єднання народів Центральної та Східної Європи під керівництвом Польщі, О. Халецький. Її він називав поєднанням справді християнських ідеалів із реальними користями усіх сторін угоди. Перш за все вчений оцінював морально-етичну глибину Кревського акту, розглядаючи його в контексті християнської ідеології. Так, цитуючи джерело XVI ст., історик називав шлюб Ядвіги та Ягайла «святим» й неможливим до переоцінки актом, що приніс усьому християнському світу безліч «невимовних цінностей». Такими він називав «божу благодать» та

«спасіння душ». Серед реальних користей унії О. Халецький називав «помноження королівства», що усім було дуже вигідно, додатково ж литовці та русини отримали жертовну допомогу «кров'ю та майном» із сторони поляків [68, с. 114]. Уданих ідеях проявляються погляди теоретиків «Ягеллонської ідеї», що на історіософському рівні нерідко переходили до метафізичних категорій у прославленні цивілізаційної ролі польського народу у історії й експонування його як своєрідного «месії» для народів Східної та Центральної Європи.

Домінування у польській історіографії наративу про цивілізаційну та моральну благодійність польського народу на користь його східних сусідів, що були здійснені завдяки Кревській унії знайшли свою відповідь із боку сучасних їй українських істориків. Таким опонентом ідей про «польсько-месіаністичні плани розширення на Литву добродійства польського політичного устрою й західної цивілізації» був зокрема й М. Грушевський. Вчений наголошував, що такі історіографічні конструкції «є одним з проявів тої нещасливої традиційної фразеології, що досі ще особливим тягарем тяжить на деяких моментах польської історії та, як куля при нозі, спиняє успіхи польської історіографії у раціональному дослідженні фактів» [167, с. 136].

Тут, в контексті наслідків унійного акту 1385 р. для долі Великого князівства Литовського, варто відзначити думку українських вчених, що досліджували проблему Кревської унії. Так Д. Дорошенко вважав, що домовленості досягнуті у Креві були реалізовані лише частково, адже впровадити у життя вдалося лише встановлення на польському престолі Ягайла, здійснити хрещення литовців-язичників й привести до присяги на вірність Ягайлові литовських князів. Однак чи не найважливіший пункт про об'єднання литовської та польської держав «натрапив на великі перешкоди, перш за все на незадоволення як литовського, так і руського елементу, що дуже зручно використав Вітовт і змусив Ягайла визнати себе за великого князя Литви» [170, с. 105]. Таким чином Кревську унію Д. Дорошенко характеризував як виключно персональну, що таки не змогла призвести до справжнього міждержавного об'єднання. До аналогічних висновків приходять уже й сучасна українська дослідниця Н. Яковенко [218, с. 142].

Слід звернути увагу, що уже в другій половині ХХ ст. у польській історичній думці почали ставити під сумнів далекоглядність творців Кревської унії у їх нібито планах праці на користь цивілізаційних звершень і т.п. Так ще в 1963 р. Павел Ясеніца стверджував, що «договори уклали звичайні люди, а не Пресвята Трійця, для якої майбутнє не складає таємниці. Так звана «ягеллоніська ідея», наслідки проникнення польської культури на схід, полонізація частини населення Великого князівства та інше – це все бачимо ми, які дивимось із перспективи без малого шестиста років, а Ягайлові, Добиславу з Курозвек чи Дмитру з Горая про це не могло навіть снитися» [259, с. 73]. Таким чином польська історична наука почала відхід від ідейних перспектив розгляду унії, що в ХІХ та першій половині ХХ ст. були подиктовані політичною кон'юнктурою розвитку польського національного руху. Однак й до сьогодні ідеологічне навантаження та політичне використання тяжіють над образами Кревської унії й вони стають засобом пропаганди та творення національних міфів.

* * *

Для польських дослідників, що працювали з кінця ХІХ ст. й до початку Другої світової війни, історія укладення Кревської унії була однією із центральних у їх наукових зацікавленнях. Для поляків у бездержавний період їх існування до 1918 р. вона була свідоцтвом величчя їх народу, що створив за часів королеви Ядвіги та короля Владислава Ягайла одну з найбільших держав тогочасної Європи. Для громадян уже міжвоєнної польської держави події 1385 р. були прикладом масштабного державного будівництва, втілення у життя амбітних політичних проєктів у масштабах цілого регіону, моделлю для об'єднання довкола Польщі інших народів. В усі періоди польські мислителі намагались показати Ягеллонську унію як для своїх співвітчизників, так і для чужоземців, діянням великої моральної ваги – гуртування народів в єдиний політичний організм без застосування збройного примусу, поширення за посередництвом Польщі на інші краї кращих здобутків Західної цивілізації. Саме тому в образах змальованих істориками Кревська унія часто набувала ідеалізованих форм й перетворювалася на історичний міф, який би відповідав потребам уже сучасників у ХІХ та ХХ ст., відображав у

картинах минулого їх насущні проблеми. У свою чергу ідеалізувались й жертвна королева Ядвіґа, процес беатифікації якої Ватиканом завершився в 1979 р., прирівнюваний до апостолів Владислав Ягайло та багато інших політичних діячів, що своїм хистом призвели до укладення польсько-литовської унії кінця XIV ст. Таким чином увесь спектр полій, пов'язаних із Кревською унією 1385 р. зображених в працях дослідників, яскраво відображає особливості розвитку польської історичної думки та інтелектуального дискурсу з кінця XIX ст. й до 1939 р., зазнав значного впливу специфіки суспільно-політичного життя періоду в який працювали історики.

РОЗДІЛ 3.

УНІЙНІ ДОГОВОРИ XV – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVI СТОЛІТЬ У ВІЗІЯХ ПОЛЬСЬКИХ НАУКОВЦІВ

Після укладення Кревської унії динамічний розвиток політичних процесів у Великому князівстві Литовському, що у значній мірі був зумовлений специфікою прийняття та впровадження у життя постанов 1385 р., призвів до необхідності певних їх корегувань. Також Кревський унійний договір оминав своєю увагою ряд суспільно-політичних проблем, які вимагали їх уточнення та вирішення шляхом укладення нових домовленостей між польськими та литовськими політичними елітами. Життя показало, що Кревські домовленості стали лише першим етапом у вирішенні питання польсько-литовського унійного зв'язку, що постійно еволюціонував згідно із усім процесом історичного розвитку. Відповідаючи на все нові виклики часу політичні кола польської та литовсько-руської держав змушені були укладати цілий ряд нових унійних договорів, що відображали усю еволюцію зв'язків між ними. Усі вони були важливими та невід'ємними кроками на шляху остаточного вирішення проблеми польсько-литовської унії, укладеної аж в 1569 р. Зміни унійних домовленостей та їх вплив на еволюцію суспільно-політичних та культурних умов існування об'єднаного польсько-литовського соціуму й держави не оминули прискіпливої уваги польських істориків, що працювали з кінця XIX ст. й до початку Другої світової війни.

3.1. Унійні договори першої половини XV ст.

Незабаром після встановлення правителем Великого князівства Литовського князя Вітовта та ряду його заходів у внутрішній та зовнішній політиці, а також смерть королеви Ядвіги, що у певній мірі підважувала позиції Ягайла як короля Польщі, постала потреба укладення нового унійного договору між правителями обох держав, що уточнив би та закріпив їх взаємозв'язок. Такій договір отримав назву Віленсько-Радомської унії, що була здійснена Віленським актом князя Вітовта з січня 1401 р. та Радомським польської аристократії із березня 1401 р.

Обставини та причини його укладення й специфіка усіх закладених у новому унійному договорі умов привертала увагу багатьох польських дослідників.

Нові домовленості, укладені в 1401 р. між Ягайлом та Вітовтом, на підтвердження польсько-литовської унії, А. Левицький бачив наслідком поразки правителя Литви у битві проти татар над річкою Ворсклою у 1399 році. Таким чином цю криваву невдачу історик називав «корисною для об'єднаних держав». Вона, на його думку, «погамувала занадто поспішні та неприязні щодо унії поривання Вітовта і, як його, так і його народ, застала відчутти потребу опертися на Польщі» [111, с. 129]. Так згідно нового договору князь та литовські можновладці відновили присягу єдності із Короною, натомість поляки зобов'язалися допомагати Литві й склали обіцянки не обирати собі короля після смерті Ягайла без згоди литовців. Тут історик зауважив, що після укладення цього союзного договору Вітовт «притих», однак, завдяки своєму значному політичному розуму, впливав на слабшого за себе Ягайла й сформував серед польських магнатів власну «партію».

С. Смолька вважав, що насправді співправління Ягайла та Вітовта на землях Королівства Польського та Великого князівства Литовського «не спиралось на жодних записаних договорах, а лише на силі фактів, оживлених традицією, що була потужніша від пергаментів, на співпраці двоюрідних братів» [82, с. 483]. Однак найбільшу вагу в дотриманні польсько-литовського союзу історик вбачав у діяльності князя Вітовта, що розумів значні користі такого зв'язку для Великого князівства Литовського й, як більш талановитий політик та сильніша особистість, впливав на Ягайла, а через нього і на політику Польщі. Вчений наголошував на твердженні, що князь «свідомо намагався втримати зв'язок обох держав на принципах рівності та окремішності Великого князівства, всупереч програм польських магнатів». Таким чином в 1401 р. йому вдалось досягнути погоджених із польськими можновладцями домовленостей, за якими було «відстрочено включення литовських земель до королівства, із затвердженням принципу «інкорпорації», яка мала увійти у життя лише після смерті великого князя» [82, с. 483].

У баченні Т. Корзона унійний договір 1401 р. був наслідком поразки Вітовта у битві на Ворсклі. Його він оцінював як перший акт, що становив по суті об'єднання не монархів, а народів Польщі та Великого князівства Литовського. Вчений вказував, що тепер уже процедурально литовські бояри на зібранні у Вільні дали обіцянку повернути, у випадку смерті Вітовта, найвищу владу над литовсько-руською державою у руки Ягайла. Натомість польські пани на з'їзді у Радомі клялись, що у випадку смерті Ягайла не виберуть собі іншого монарха без порозуміння із Вітовтом. Також обидві сторони обіцяли допомагати собі навзаєм у війнах. Це все, на думку історика, було значним стимулом для подальших успіхів князя Вітовта у боротьбі проти тевтонських лицарів на землях Жмуді, а також у його політиці встановлення сюзеренітету над Новгородом та Псковом [102, с. 39].

Ф. Конечний вважав, що поновлення унійних домовленостей в 1401 р. було наслідком амбітної та агресивної зовнішньої політики Вітовта, що на зламі XIV–XV ст. зазнала поразки. Такими зокрема були: фактичне унезалежнення від Польщі; відмова за договором із Тевтонським орденом від Жмуді, що мало розв'язати князю руки у боротьбі проти Москви та Золотої Орди, яка зрештою завершилась поразкою. Таким чином, як зазначав вчений, «татари не були переможені, унія із Польщею зірвана, а Жмудь втрачена без користі» [92, с. 57]. Це все змусило правителя Великого князівства Литовського до відновлення унії із Польщею. Таким чином, як відзначив історик, у Вільні «Ягайло приймав Вітовта до участі в правлінні, за відома та дозволу польських панів, які обіцяли, що у випадку, коли б Вітовт пережив Ягайла, не виберуть собі нового короля без Вітовтової поради та згоди» [92, с. 58]. Підсумовуючи вчений стверджував, що цим унійним договором було запроваджено «співправління Ягайла та Вітовта над Польщею і Литвою», а сам литовський володар визнавав себе ленником Королівства Польського й отримував статус довічного, але не спадкового, великого князя литовського.

Віленський договір 1401 р. на думку О. Бальзера був лише документальним затвердженням домовленостей, досягнутих між Ягайлом та Вітовтом, а також між польськими та литовськими можновладцями в 1399 р. Принципи, закладені в цьому

документі, як вважав вчений, заклали основи цілком нових державно-правових відносин між Польщею та Литвою, ніж ці, що були задекларовані актом Кревської унії. Такі він бачив у характері та повноваженнях великого князя, яким на цей час був Вітовт. Він, як вказував історик, «зосередив у своїх руках усі функції монархічної влади: законодавчу, найвищу урядову владу, військове та судове керівництво, право вільного розпорядження державним майном» [51, с. 8]. Литовський правитель у всіх справах як внутрішнього життя, так і зовнішньої політики діяв повністю самостійно, у цей же час сам Ягайло цілковито відсторонився від будь-яких дій щодо управління Великим князівством Литовським. Таким чином, як вказував дослідник, владарювання Вітовта перетворилося із «замісничого правління» у повноцінне монархічне панування. У підсумку він наголошував, що з цього часу наступала нова фаза розвитку інституції великокнязівської влади, «в основі якої лежала не абсолютна воля монарха, але також і мандат, яким його наділяв литовський народ» [51, с. 10]. Саме тому інкорпораційна ідея польсько-литовської унії була повністю замінена на «співіснування двох окремих державних організмів», при чому за Великим князівством Литовським закріплювався статус «державної окремішності». Однак О. Бальзер наголошував, що все ж тісний зв'язок між обома державами зберігався, як і певна форма підпорядкування Вітовта Ягайлу та вищий статус Королівства Польського по відношенню до Великого князівства Литовського. Щоб охарактеризувати ці міждержавні стосунки науковець вдався до використання уже сучасного йому політологічного поняття «держави держав» й змальовував їх як відносини держави-сюзерена до держави-васала, що повністю відповідало середньовічній юридичній теорії та практиці [51, с. 9]. З іншого ж боку історик вказував на факт того, дані принципи за думкою їх творців впроваджувалися як тимчасовий захід, що мав діяти лише за життя князя Вітовта. Після ж його смерті, як вказувалося у Віленському акті 1401 р., усе мало повертатись до принципів закладених у Кревському договорі 1385 р. – ідеї інкорпорації Великого князівства у склад Корони при зникненні інституції великого князя, як монарха [6, арк. 131-132].

Окремо звертав увагу на унійний договір 1401 р. А. Прохаска. Вчений присвятив цій події окреме своє дослідження, яке впровадив у контекст наукової дискусії між українським істориком Миколою Максимейком та російським дослідником Матвієм Любавським. В центрі дебатів між істориками стояла проблема соціальної трансформації становища удільних князів та боярів у Великому князівстві Литовському у період між укладенням Кревського та Віленського актів. Польський дослідник підтримував тезу свого російського колеги, який заперечував будь яку участь боярства в укладенні унійних договорів, за що виступав М. Максимейко спираючись на свідчення литовських літописів [126, с. 405]. Також він заперечував тезу останнього про існування серед литовсько-руського боярства своєрідного парламентаризму у формі станових вічей та з'їздів. Поруч із цим А. Прохаска заперечував позицію як М. Любавського, так і М. Максимейка щодо здобуття боярством у 1401 р. права обирати великого князя литовського [126, с. 406].

Також А. Прохаска заперечував тезу й М. Грушевського, який вважав, що Віленським актом відбулася фактично відміна інкорпорації польсько-литовської держави й визнання за нею політичного суверенітету. Польський вчений вважав, що ніякої політичної незалежності в 1401 р. князь Вітовт не отримав, адже визнавав повернення Литви у склад Королівства Польського по своїй смерті, а у 1403 р. склав зобов'язання не підписувати домовленостей із Тевтонським орденом без дозволу Ягайла [126, с. 407]. Таким чином у подіях 1401 р. він бачив лише «утворення на Литві політичної інституції – найвищого литовського суспільного кола із литовською радою, сформованною на польський зразок, що і давала урочисті гарантії унії» [126, с. 407]. до цього політичного про шарку А. Прохаска зараховував лише литовських бояр-католиків. Що ж до «сепаратистських тенденцій», як називав польський вчений литовсько-руський рух за збереження суверенітету Великого князівства Литовського та прав його еліт, то їх він відносив не на рахунок постанов затверджених у Вільні в 1401 р., а на самовільні дії частини еліт. Саму ж унію 1401 р. науковець визначав як знаряддя у боротьбі проти такого «сепаратизму» й за збереження інкорпорації у склад Польщі.

Договір 1401 р. Л. Колянковський не вважав «унією», а лише політичними домовленостями правителів, які фактично були поступками на користь розширення владних повноважень Вітовта. Вчений вважав, що цей акт мав єдиною ціллю забезпечити правління останнього від зростаючих впливів наймолодшого брата Ягайла Свидригайла, який у цей час лише розширяв свої ленні володіння. У даному ключі історик розглядав і домовленості між Вітовтом та Ягайлом і коронними панами, як спрямовані на «значне територіальне розширення влади» литовського правителя через надання йому в довічне управління «королівський батьківський спадок, а саме Вільно з руськими володіннями» [90, с. 29]. Однак, усе це він бачив лише затвердженням існуючого уже довший час фактичного стану речей. В підсумку науковець стверджував, що дефініція «віленсько-радомських актів, що регулювали один із звичайних фактів життя в межах того самого однорідного організму, якоюсь унією двох, цілком тоді не існуючих окремих держав, є звичайним непорозумінням» [90, с. 30].

Віленсько-Радомську унію 1401 р. автори «Загальної історії» Г. Мосьціцький та Я. Цинарський називали «оборонним союзом і водночас особистою унією обох держав – на противагу домовленостям у Креві, що мали інкорпораційний характер» [117, с. 148]. У даному контексті вчені зауважили, що не створювалось жодних спільних державно-адміністративних інституцій, які б могли свідчити про утворення єдиної союзної держави у якійсь, хоч обмеженій, формі, й наголошували, що «лише особа Ягайла, який володів верховними правами над Литвою, об'єднувала обидві країни». При цьому Вітовт отримував довічну великокнязівську владу й складав ленну присягу Ягайлу. Що ж до характеру акту 1401 р., як оборонного союзу, історики бачили його у головних пунктах договору, що стосувалися військової взаємодопомоги сторін у боротьбі проти зовнішніх ворогів. Таким чином Велике князівство Литовське знову ставало рівноправною державою. Також дослідники звертали увагу і на новий характер політичної приналежності частини українських земель. Зокрема вказували, що повна суверенна влада литовської держави не поширювалася на Поділля, де панував Свидригайло, яке було в ленному щодо Корони статусі.

Унійний договір 1401 р. В. Кутжеба бачив актом спрямованим на збереження незалежності Великого князівства Литовського. Це у свою чергу, на його думку, стояло в суперечності до ідеї Кревського договору, що передбачала інкорпорацію Держави Гедиміновичів. Основу цієї суверенізації Литви історик бачив у новому здобутті власного правителя із титулом великого князя, який «хоч і підлеглий польському королеві, як верховному великому князю, все ж всередині мав повні права монарха». Ця форма правління, з існуванням великого князя литовського, котрого призначав король, але за порадою литовських панів, зберігалась ледь не протягом усієї першої половини XV ст. При цьому вчений зазначав, що можновладці Великого князівства Литовського нерідко вибирали свого правителя повністю самостійно, без огляду на позицію Польщі [106, с. 119].

У сучасній польській історичній науці здебільшого Віленсько-Радомська унія розглядається як така, що насправді укріпила зв'язки між Литвою та Польщею. Так, наприклад В. Щур вважає, що реальному покращенню відносин між Королівством Польським та Великим князівством Литовським, а також їх спільній політичній діяльності сприяло визнання литовської держави як суверенної й через залучення литовської аристократії до вирішення справ встановлення монархів на престол Королівства Польського [322, с. 485]. Натомість в сучасній українській історичній науці, зокрема у працях О. Русиної, підтримується теза про Віленсько-Радомську унію як «черговий крок на шляху автономізації Великого князівства Литовського» [202, с. 96].

Символічним для польської історичної свідомості і таким, що породив власний історичний міф був акт Городельської унії 1413 р. Для широкого загалу польського соціуму, завдяки випрацюваним ще історіографією XIX ст. образам, він до сьогодні часто розглядається як унія між народами. На противагу Кревській унії, що подається як така, що мала у своїй основі династичний принцип т.зв. «персональної унії», а отже здійснювалася між монархами, Городельську унію зображали як акт «братання» «шляхетських народів» Польщі та Литви, а отже, для вихованого на традиції ототожнення старопольського народу із шляхтою пересічного поляка, вона виступає образом єднання литовців та поляків.

Стимул до укладення нової унії між Польщею та Литвою А. Левицький бачив у триумфах та невдачах, які спільно переживали їх народи на початку XV ст.. Саме вони, на думку вченого, сприяли тісному поєднанню етносів й зв'язували їх спільною долею. Такими зокрема він бачив здобуту спільними зусиллями перемогу над Тевтонським орденом в битві під Грюнвальдом та наступні не вельми корисні для Ягайла та Вітовта умови мирних договорів із хрестоносцями 1411 р. й медіації імператора Сигізмунда у польсько-угорських територіальних суперечках. Так за Торунським миром монархи польсько-литовської держави повернули собі Жмудь, але лише у довічне, не спадкове, користування. Таке ж рішення імператор прийняв й щодо присутності у Королівстві Польському Червоної Русі. Наголошуючи на Городельській унії, як «наслідку погрому хрестоносців» й «братанні народів через спільно пролиту кров», історик вказував, що лише шляхом тіснішого об'єднання можна було відстояти здобутки отримані мечем на полі битви [111, с. 133].

Як особливість прийняття акту нової унії в 1413 р. А. Левицький називав участь у процесі її укладення не лише монархів та їх придворних, але й «великого числа магнатів та шляхти з обох держав». Таким чином усе зібрання еліт у Городлі він характеризував поняттям «вального сейму». При цьому історик звертав увагу, що у самих пунктах унійного договору важливе місце посідало рішення проводити за потреби спільні польсько-литовські з'їзди в Любліні або Парчеві, що мало слугувати «утриманню єдиного напрямку політики обох держав» [111, с. 133]. У підсумку історик бачив у Городельській унії доленосний акт історичного поступу, що проявився у єднанні саме народів (через значне представництво), а не лише династій чи правлячих кіл. Інший вияв такої єдності «шляхетських народів» Польщі та Литви зосереджувався, на думку науковця, у пункті договору за яким 47 литовські бояри-католики були прийняті таким же числом польської шляхти до своїх гербів, «через що зв'язалися із ними спільними родовими інтересами і при цьому отримали усі ці права, якими уже давно володіла польська шляхта» [111, с. 133].

Дещо інакше розглядав Городельську унію корифей Варшавської історичної школи Т. Корзон. Вчений вважав, що головним стимулом для укладення нового

союзного договору була не стільки спільна перемога, що призвела до братання її учасників, а політичні розрахунки князя Вітовта. У баченні дослідника литовський володар, «окрім гордині, яку підживлювало величезне самовладдя, в душі був сповнений бажання знайти своє місце між західноєвропейськими монархами, зблизитись із народами, що тоді перебували на вищому щаблі цивілізаційного розвитку» [102, с. 41]. Саме це все підштовхнуло правителя Великого князівства Литовського до нової унії, яка згідно із його задумом мала сприяти включенню литовців до грона народів-носіїв Західноєвропейської цивілізації.

А. Прохаска бачив Городельську унію результатом ентузіазму литовських еліт викликаного позитивними результатами польсько-литовської унії, що втілились у перемозі над Тевтонським орденом під Грюнвальдом та у поверненню до складу Великого князівства Литовського Жмуді. Це все, на думку вченого підштовхувало литовців до бажання більш тісного зв'язку із Польщею, «щораз активніше прагнення користати із плодів західної культури та християнської цивілізації» [126, с. 153]. Історик вважав, що тепер щораз ширші прошарки литовсько-руського суспільства бажали більш тісно поєднатись із поляками й так замінити доволі слабку основу Кревської унії, яку уклала лише вузька група найближчих до Ягайла князів із грона його родичів. Першим кроком до розширення такої «соціальної бази» унії А. Прохаска бачив постанови Віленського акту 1401 р. із залученням до грона поручителів унії й багатьох литовських бояр.

Багато уваги причинам та різноманітним стимулам до укладення Городельської унії присвятив інший львівський історик С. Закшевський. Вчений вказував, що до 1413 р. литовці уже не бажали продовжувати війну з ослабленим Тевтонським орденом, чого хотіла від них польська сторона. Таким чином історик припускав, що литовські можновладці, за ціну продовження бойових дій проти хрестоносців, вимагали від Польщі та Вітовта «заплати», яку вони отримали у вигляді привілеїв доданих до Городельських унійних домовленостей [152, с. 200]. Іншим фактором, який історик бачив більш вагомим, однак не до кінця відображеним у джерелах, він називав впливи на польсько-литовські відносини імператора Сигізмунда Люксембургського. С. Закшевський висував здогад, що

останній «хотів зміцнити Литву коштом Польщі» й підштовхував її до нового, більш вигідного, договору з Коронаю [152, с. 201]. Такими були його дії на користь повернення Поділля у склад Великого князівства Литовського й можливий початок розробки проєкту коронації Вітовта. Ще одним фактором науковець називав бажання Вітовта та Ягайла «зміцнити католицьке угруповання в Литві» у час, коли «православний елемент тратив для них свою політичну цінність». Саме цей підхід, на його думку, лежав в основі поширення привілеїв лише на литовських бояр-католиків й залишав без таких православну аристократію. Таким чином у Великому князівстві Литовському зміцнювався етнічно-литовський елемент, за рахунок руського. Це все відбувалося на тлі втрати Ягеллонами політичних впливів на теренах північно-східної Русі [152, с. 203].

О. Халецький вказував, що ідея підписання нового унійного договору, яким стала Городельська унія, походила від імператора Священної римської імперії Сигізмунда. Вчений вказував на свідчення літописця Яна Длугоша щодо цього. Однак, через відсутність більш детальних даних у джерелах, історик не міг визначити у чому вони полягали. Оцінюючи акт 1413 р., як такий, що посприяв консолідації польсько-литовського союзу, він все ж сумнівався про щирість намірів німецького монарха на користь унійних процесів. Натомість дослідник бачив Сигізмунда I серед «ворогів» Польщі, про небезпеку із боку яких згадують грамоти видані польським та литовським монархами. Історик вважав, що проєкт нового договору повстав ще в серпні 1412 р. на з'їзді Ягайла з Вітовтом та рядом литовських можновладців у Грубешові [68, с. 204]. Іншу причину укладення унії науковець бачив у військових та дипломатичних приготуваннях Тевтонського ордену до реваншу за поразку у битві під Грюнвальдом. Саме це, на його думку, підштовхувало польські та литовські еліти до тісної співпраці, про що і свідчили самі документи, укладені на переговорах між обома сторонами.

Відрізнялися у своєму баченні мотивів укладення Городельської унії Г. Мосціцький та Я. Цинарський. Автори «Загальної історії» вважали, що князь Вітовт був «чинником, що протидіяв повному підлягання Литви під польські впливи» [117, с. 151]. Саме це, на думку вчених, і підштовхнуло правителя

Великого князівства, що мав і великі особисті впливи на польських можновладців, до перезаключення унійного договору. Таким чином у нових домовленостях Литва гарантувала собі незалежність, а політичні еліти повністю відходили від ідей її інкорпорації. В договорі, як наголошували історики, за литовським правителем закріплювався титул великого князя (*magnus dux*) й затверджувалася уся подальша практика його обов'язкового існування, хоч й обраного за згодою поляків. Окрім затвердження уже існуючих рішень із 1401 р., визначалась практика спільних польсько-литовських з'їздів можновладців, а військова взаємодопомога розширювалась не лише на оборонні війни, але й на наступальні закордонні акції. Науковці наголошували, що Городельська унія формувала більш «вільний» зв'язок між обома державами, ніж Віленсько-Радомський акт. Однак, вона ж заклала основи для більш тісної співпраці та взаємозалежності між литовським та польським суспільствами через зрівняння у правах та обов'язках аристократів із обох країн.

Городельську унію 1413 р. М. Бобжинський розглядав як захід спрямований на врегулювання актуальних суперечностей між Литвою та Польщею, які накопичились із моменту приходу до влади у Великому князівстві Вітовта. Вчений наголошував, що таких складних моментів у стосунках між обома державами було чимало, у наслідок чого необхідним був компроміс. Історик стверджував, що унійний договір знову провів приєднання «на вічні часи» усіх земель Великого князівства Литовського до Королівства Польського. Розглядаючи юридичну термінологію цього акту він звертав увагу на використання у тогочасних документах терміну «інкорпорація», яка здійснювалась правителями обох держав «за згодою достойників, шляхти та бояр» [54, с. 213]. Однак, науковець зауважував, що попри такі твердження сторін, що домовлялись, реальність розходилась із юридичними визначеннями уже в самих пунктах договору. Таким було збереження посади великого князя литовського, якого після смерті Вітовта мав визначити король Ягайло, хоча й за порадою польських та литовських панів. Подібно, після можливої смерті Ягайла без нащадків чоловічої статі, коронні можновладці теж не мали права обрати собі монарха без відома та порад князя Вітовта та литовських

бояр. Збереження посади великого князя литовського М. Бобжинський називав основою для збереження «сепаратизму Литви» [54, с. 213].

У акті Городельської унії А. Левицький бачив надзвичайно важливу подію, що «становила наріжний законодавчий документ у відносинах обох держав [Королівства Польського та Великого князівства Литовського. – Ю.М.] аж до Люблінської унії 1569 р.». Сам характер нової унії історик визначав як вираз «шляхетності мотивів», що супроводжувалися глибоким «державницьким розумом». Однак вчений все ж зауважив, що в пунктах нових домовленостей були й певні негативні сторони, якими він називав виключення некатоліків із доступу до політичних свобод. При цьому дослідник все ж відзначив історичну закономірність такого стану справ, коли подібний підхід був «тоді повсюдним гріхом» у середньовічному світі [111, с. 134]. У підсумку, як вважав А. Левицький, Городельська унія дозволила Польщі та Литві зміцнити свої сили перед початком наступного етапу боротьби проти Тевтонського ордену. Таким чином можемо охарактеризувати підхід історика до висвітлення сутності Городельської унії як яскравий та повний пієтету, однак позбавлений фактографічної сторони й заглиблення у його умови. Даний підхід пояснюється самим характером праці А. Левицького, що були спрямовані на широку аудиторію й мали нести скоріше виховне послання, ніж наукову деталізацію.

У дусі позитивізму, притаманному для молодшого покоління Краківської історичної школи, розглядав юридичні основи Городельської унії С. Смолька. Він наголошував на особливостях її структури, яка складалася з трьох окремих актів: 1) затвердженого Ягайлом та Вітовтом; 2) коронними панами; 3) литовськими боярами. Вчений наголошував, що у новому документі знову йшлося саме про втілення усіх земель Великого князівства Литовського до складу Королівства вищого порядку, у яке мали увійти обидві держави – польська та литовська – як рівноправні суб'єкти. Саме це було відмінністю умов Городельської унії від Кревської, де литовсько-руська держава входила у склад польської. Принцип інкорпорації, як акцентував історик, у тексті договору чітко прописувався через аж три рівнозначні поняття і в оригіналі звучав, як «*praefato regno nostro Poloniae de*

novo incorporamus, invisceramus, appropriamus, coniungimus, adiungimus, confoederamus et perpetuo annectimus» [82, с. 484]. У баченні дослідника Велике князівство Литовське зберігало у складі єдиної польсько-литовської держави увесь свій державний та політичний статус. Так він вказував, що «в межах королівства Литва набула право до тривалої державності, яке фактично втратила при вступі Ягайла на престол Польщі». Таку нову структуру польсько-литовської держави С. Смолька пояснював ідеологією середньовічного європейського державотворення. Так, як вказував науковець, тільки визнані Папою Римським королівства могли посісти місце у гроні християнських держав. Саме шляхом входження у таке визнане в світі Королівство Польське Литва могла стати частиною європейського політичного простору.

О. Бальзер звертав увагу на відмінності Городельської унії від Віленського акту 1401 р. Спільними елементами обох договорів він називав визнання за Великим князівством Литовським державного суверенітету на чолі із окремим монархом Вітовтом, який правда визнавав верховенство над собою Ягайла. Значимою відмінністю історик бачив відсутність згадок про повернення Литви у склад Корони після смерті Вітовта, натомість вказано спосіб вступу на престол нового великого князя. Таким чином інститут великокнязівської влади встановлювався як «сталій, незмінний чинник політичного життя Литви й польсько-литовських стосунків» [51, с. 11]. Якщо, згідно бачення історика, після 1401 р. настала друга фаза еволюції великокнязівської влади, то з Городельським актом розпочався третій етап розвитку литовської монархії. Саме у постійному характері князівського панування, через що зміцнювалась і литовська державність, він бачив особливість цієї нової фази. При цьому уже остаточно було відкинуто інкорпораційний принцип польсько-литовського об'єднання, а Литва назавжди мала залишатися окремою державою. Водночас новий акт поклав край принципам спадкування великокнязівського престолу, які, на думку науковця, були загрозою унії обох держав. У підсумку О. Бальзер стверджував, що «характеризуючи все в сучасних поняттях, можна сказати, що Городельська унія здійснила конституційне затвердження державної окремішності Литви» [51, с. 12]. Прямо апелюючи до

даної тези сучасний дослідник унійних процесів Р. Фрост наголошував, що висловлені О. Бальзером в 1913 р. формулювання, що у наступному були запозичені чи не усіма дослідниками Городельської унії, є анахронізмом й відповідають реаліям ХХ, а не XV ст. [258, с. 190]. Тому вчений не бачить у договорі 1413 р. якоїсь революційної зміни вектору політичного розвитку уже закладеного в унійний процес, а скоріше вважає новим його оформленням, із більш чітким осмисленням згідно з уже набутим досвідом співжиття Польщі та Литви.

У баченні О. Халецького Городельська унія повністю повторювала усі пункти уже затверджені Віленським договором 1401 р. Так, зазначаючи про «збереження державної окремішності» Великого князівства Литовського, він наголошував, що «було повністю збережено принцип його приналежності до Королівства Польського, у склад якого воно залишається втілене на вічні часи, як вирішив це Ягайло, коли отримував корону [в 1385 р. – М. Ю.]» [68, с. 208]. Однак при цьому вчений зазначав, що новацією було використання Вітовтом «титулу його давніх незалежних володарів», тобто великокнязівського титулу. У даному контексті науковець звертав увагу на нововведення, що полягало у зміні тимчасового статусу існування інституції великокнязівської влади (до кінця життя Вітовта) на постійний. Такий висновок історик робив на основі згадки в унійному документі положення про принципи вибору нового великого князя після смерті Вітовта. Таким чином на stále закріплювалось суверенне існування Литви під правлінням власного монарха, особа якого мала становити зв'язуючу ланку союзу із Польщею через його підпорядкований статус щодо польського короля [68, с. 209].

Протилежної думки, щодо сутності Городельської унії, дотримувався Л. Колянковський. Якщо більшість польських дослідників бачили у ній відхід від принципу інкорпорації, то він наголошував, що тоді «відбулася нова, цього разу dokonana за згодою литовських представників, інкорпорація» [90, с. 48]. У своєму твердженні історик посилався на існування в документі Городельського акту згадок про вдруге здійснене «привласнене», «приєднане», «на вічні віки віддане» Велике князівство Литовське, що мало бути «з Коронаю Польською з'єднане». У даному ключі він пояснював і надання литовським боярам польських лицарських гербів,

зрівняння їх у правах та привілеях із поляками, як елементи політики по інкорпорації, інтеграції та асиміляції через поширення на Велике князівство Литовське польського суспільно-політичного устрою. «У єдиній державі – як звертав увагу науковець – литовські пани мали отримати зрівняння із польськими, із повних їх одночасним пристосуванням через родові поєднання» [90, с. 48].

Слід зазначити, що першим на розбіжності у текстах трьох актів Городельської унії – договорах монархів, польських можновладців та литовських аристократів – звернув увагу С. Кутжеба. Так умова про інкорпорацію Великого князівства Литовського у склад Корони Польської знаходились лише у тексті договору укладеного між Ягайлом та Вітовтом. Вчений пояснював це дразливим характером цієї умови, яку литовці не терпіли б в поширеному серед них тексті. Також цього не внесли у текст договору виставленого для польських можновладців, щоб останні не могли посилатися на нього у своїх претензіях до земель Великого князівства Литовського. Натомість, як наголосив дослідник, у тексті польських панів немає згадок про вибори нового великого князя після смерті Вітовта, а також про участь литовців у виборах польського короля після смерті Ягайла. Таким чином уникали розголошення умов, які викликали незадоволення й серед польської шляхти [108, с. 496].

Також на такі відмінності в польському та литовському документах звертав увагу і О. Халецький. Вчений, хоч і згадує про відсутність у акті виданому для польських можновладців згадки про участь литовців та Вітовта у виборі короля Польщі після можливої бездітної смерті Ягайла, однак це не достатньо пояснив. Натомість у даному контексті історик обмежився твердженням, що «це не було скеровано проти литовців» [68, с. 210]. При цьому зазначив, що «це було їм [литовцям. – Ю. М.] винагороджено іншими зобов'язаннями».

Юридичну форму документу Городельської унії розглядав С. Закшевський. Вчений вважав, що він носив кодифікаційний характер й був спробою оформлення у правових поняттях та у законодавчій формі попередніх, уже досягнутих між Ягайлом та Вітовтом, домовленостей. Іншою стороною акту, на яку робив акценти історик, було те, що він «був першим загальним привілеєм суспільних свобод», які

оформились у середовищі населення Великого князівства Литовського [152, с. 200]. Дослідник віднаходив у тексті елементи документів, які Ягайло видавав під ще час коронації 1386 р., у Віленських актах 1387 та 1401 рр., постановах 1405 р. Поруч із цим С. Закшевський наголошував на «католицькому характері акту», в основі якого було закладено католицькі світоглядно-політичні принципи, випрацювані політичними елітами Західної Європи.

Особливо багато уваги польських дослідників привертала привілеї надані актом Городельської унії для частини литовського боярства, що вони намагались розглядати як із боку суспільно-політичних трансформацій, так і надавати їм видатного цивілізаційного та морального виміру.

Пункти документу Городельської унії, які стосувалися литовських аристократів, М. Бобжинський уважав такими, що найбільше із усіх умов спричинились до процесу об'єднання поляків та литовців. Вчений розглядав це наслідком активного розвитку литовського боярства як соціальної групи. Причину значної динаміки у піднесенні суспільної ролі аристократів Великого князівства Литовського він бачив у привілеї короля Ягайла, виданому у 1387 році. Це, на його думку, дало поштовх до перетворення бояр у самостійну, політично сильну, верству, яка мала значний потенціал до державотворчої діяльності. Окрім зрівняння у правах литовських бояр-католиків із польськими можновладцями, історик наголошував на братерстві, що зав'язалося між конкретними польськими та литовськими родами через прийняття коронними аристократами литовських до своїх гербів. Актом унії уже не лише монархів, але і обох народів М. Бобжинський бачив Городельські домовленості у тому, що «до неї приступили пани литовські та польські і через постанову проведення спільних їх з'їздів у Любліні або Парчеві» [54, с. 213]. Також вчений вказував на реформи державного управління Великого князівства, які здійснювалися по ходу укладення Городельської унії згідно із польськими зразками. Таким, зокрема, було запровадження у Вільні та Троках воєводства та каштелянії, у структурах яких литовське дворянство могло приймати участь у державному управлінні. Це, як вважав науковець, через поширення

польського устрою, давало «основу для зближення до себе обох народів як з політичного, так і суспільного боку» [54, с. 213].

А. Прохаска, на відміну від М. Бобжинського, заперечував здобуття литовсько-руським боярством привілейованого становища в актах 1380-х рр. [1, арк.83]. Натомість львівський історик вважав, що у 1406 р. Вітов дав усний привілей боярству, чим він пояснював відсутність такого документу у зібраннях юридичних актів свого часу, але наявність згодок про попереднє надання прав, які містилися у тексті Городельського акту. Таким чином «набілітацію» боярства, що мала місце у привілеях з 1413 р. вчений бачив формальним юридичним оформленням та новим затвердженням попередніх надань [126, с. 156].

Ф. Конечни характеризував Городельську унію як «перше велике діяння польської справедливості» і таким чином вбачав у ній цілеспрямовану політику польських еліт на користь цивілізаційного поступу Литви. Дослідник вважав, що політичними елітами було «обдуманно прискорити вільну організацію литовського суспільства через надання польського шляхетства певній кількості значніших литовських родів» [92, с. 84]. Це було здійснено шляхом «нібито усиновлення, визнанням синами та братами» 47 литовських родів представниками стількох ж польських сімей. У таких твердженнях чітко проявлялися ідеї цивілізаційної теорії Ф. Конечного, у якій він глорифікував польський народ та риси його культури, тоді як багато інших народів, зокрема східних сусідів поляків, розглядав як цивілізаційно відсталі носії багатьох варварських ознак. Так у даному випадку боярським та князівським родам литовсько-руської держави він відмовляв у шляхетському походженні, вбачаючи справжніх аристократів лише у поляках. У текстах своїх досліджень литовську та руську еліту він називав «старшиною» чи «боярами», натомість поняття «шляхта» використовував тільки до литовських аристократів, які прийняли католицтво й дістали польські герби та були «усиновлені» польським дворянством. Згідно його поглядів усе населення Великого князівства Литовського, в тому числі й усі аристократи, були лише рабами верховного правителя і тільки поширення польських суспільно-політичних традицій принесло їм свободу. Таким чином, як стверджував історик,

Городельською унією польські можновладці започаткували втілювати свій довгостроковий план цивілізаторської місії на теренах Великого князівства Литовського в ім'я «любові та братерства», яке із цього часу стає провідним гаслом польського політичного курсу. Одним із головних елементів цього великого задуму було, на думку дослідника, «встановлення підвалин державності на громадянському суспільстві» через надання литовським елітам «права впливати на хід публічних справ» [92, с. 84]. У підсумку, як вважав історик, у 1413 р. довершилися взяті на себе польським народом у 1385 р. зобов'язання проводити на сході Європи «нову, до того незнану в Європі, християнську політику». Щодо виключення із надання доступу до нових політичних прав та посад руської аристократії Великого князівства Литовського Ф. Конечний пояснював їх приналежністю до «схизми». Вчений вважав, що виправити цю ситуацію мала церковна унія, запровадити яку планував Вітовт.

Актом нобілітації литовського боярства, тобто піднесення до рівня аристократії, бачив Городельський акт В. Семкович. Вчений, посилаючись на пізнішу згадку польського хроніста Яна Длугоша, вважав, що литовські бояри до 1413 р. шляхетства не знали. Як додатковий доказ своєї тези він наводив твердження про відкритість литовської аристократії для прийому нових осіб із нижчих станів та відсутність у них офіційних документів-привілеїв оформлених за західноєвропейським зразком [131, с. 418-419]. Таким чином вчений заперечував аристократичність усіх шляхетних родів, що існували поза межами Західної та Центральної Європи, на підставі відсутності у них знаків підтвердження своєї благородності поширених серед народів, які дотримувались латинських культурних зразків та символів. Саме у наданні для аристократів Великого князівства Литовського гербів західноєвропейського зразка, замість гербів, якими вони користувались давніше (які вчений вважав лише «знаками печатей»), В. Семкович бачив їх піднесення до рівня європейського дворянства, якого вони, на його думку, не посідали.

Протилежну позицію у цьому питанні займав О. Халецький. На його думку «городельське усиновлення не було нобілітацією, тому що не кожна шляхта мусіла

бути організована в гербові роди, як польська». Таким чином він вказував на те, що відмінні традиції існування аристократії у різних народів не применшують їх суспільного значення. Історик відійшов від принципу ідеалізації західноєвропейського середньовічного станового устрою, як єдиноможливого. Додатково науковець зазначав, що литовські бояри здобували увесь комплекс прав еліти, рівний із польським лицарством, не через їх усиновлення, а шляхом наділення їх монаршими привілеями. Що ж до геральдичної сторони Городельського акту О. Халецький стверджував, що литовські можновладці, які не дістали гербів від поляків, творили собі їх із давніших власних знаків на печатях. Такі «ставали шляхетськими гербами, власними та рівнозначними до польських» [68, с. 260]. Таким чином в «усиновленні» та наданні гербів дослідник бачив лише один із «засобів, що були покликані уподібнити литовський шляхетський устрій до польського».

Як продуманий та розрахований на багато років, а то й століття, вперед проєкт цивілізаційної асиміляції народів Великого князівства Литовського розглядав Городельську унію С. Смолька. Окрім асиміляції політичного устрою Литви згідно із польськими зразками, через поширення на її території воєводської та каштелянської адміністрації, «найдієвішим методом асиміляції» вчений називав прийняття литовських можновладців до гербів польської шляхти. Такий процес він називав «гербовим братанням». Попри усі складнощі цього процесу, що проходив через багато сторінок взаємних конфліктів, литовська шляхта, на думку науковця, таки перетворилася на європейське лицарство оформлене по польському зразку. Однак, історик відзначив, що подібне «усиновлення» інших родів до грона польської шляхти все ж не було для них новинкою. Незвичайною для тогочасної практики, як стверджував історик, був «факт такого масового прийняття [до гербів. – Ю.М.], що простягалася на усю верхівку іншого народу» [82, с. 486]. Окрім символічного підняття статусу аристократів Великого князівства Литовського через надання гербів, В. Смолька робив акценти на «першому на законодавчому рівні визнанні їх права до участі в керуванні державою на сеймах, і то спільних для Польщі та Литви, які скликав король». Саме такі зібрання шляхти дослідник бачив

інструментом, що був покликаний чувати над утриманням унії між Польщею та Литвою.

Пункти про «збратання та зрівнянню литовських бояр із польським лицарством» О. Бальзер вважав другорядними по відношенню до основи Городельської унії, яку він вбачав у «конституційному визнанні державної самобутності Литви». У ньому вчений бачив один із засобів, з допомогою яких «внутрішнє життя литовців мало бути перетворене на польську моду» [51, с. 22]. Через «адопцію» («усиновлення») литовських боярських родів до гербів польської шляхти вони отримували право вільного розпорядження та передачі у спадок земельних маєтків, право вільно видавати своїх дочок та інших жінок із їхніх родини заміж (що до того проводилось за згодою великого князя), право участі у великокнязівській раді та «Люблінсько-Парчевському парламенті», а також право вибирати великого князя.

В оцінках О. Халецького «усиновлення» литовських аристократичних родів польськими мало велике суспільно-політичне значення тому, що ця подія «припала на період найбільшого політичного значення родової організації шляхти в Польщі» [68, с. 215]. У родових зв'язках та солідарності, що таким шляхом постали між польською та литовською елітами, історик вбачав вагомий елемент зміцнення унії на випадок можливого послаблення династичного чиннику чи якихось інших суб'єктивних факторів у діях правителів Польщі або Литви. Однак, для справжньої дієвості родових чинників необхідним було піднесення суспільно-політичної ваги литовського боярства у Великому князівстві. Саме це, на думку науковця, було досягнуто через запровадження практики польсько-литовських шляхетських з'їздів, які стали зародком парламентаризму у їх спільній державі.

Дослідник історії церковного життя Е. Ліковський вважав, що особливості привілею шляхти, виданому при укладенні Городельської унії, були обумовлені релігійними мотивами. Вчений вважав, що Ягайло, надаючи права лише литовській католицькій аристократії, «думав, що не одна руська родина, щоб не втратити доступу до привілеїв, покине православ'я та поєднається із Латинською церквою» [113, с. 15]. Він вважав, що таким чином король бажав реалізувати свої

плани релігійного поєднання населення польсько-литовської держави після поразки його контактів із Константинопольським патріархом, якого закликав укласти унію із Римом. Таким чином пункти, які закривали перед православними доступ до шляхетських привілеїв, дослідник називав спробами «привабити русинів до католицизму шляхом державного законодавства».

Виключення із доступу до привілеїв православної аристократії О. Бальзер пояснював цілеспрямованим далекосяжним планом творців Городельської унії. Вчений вважав, що увесь акт 1413 р. був спрямований на поширення західноєвропейської культури на населення Великого князівства Литовського. Таким чином, як думав історик, не приймаючи православних до гербів та прав, якими були наділені католики, їх заохочували перейти у католицьку віру. Адже «ідея братання та зрівняння могла бути застосована лише до тих, хто цілісність своїх життєвих відносин помістив у встановлені західним світом рамки, до осіб, котрі піддалися дії чинників, що творили ці стосунки за західним зразком» [51, с. 20]. Саме у католицькій церкві історик бачив «скарбницю та виразник елементів Західної цивілізації», до якої повинні були прилучитися усі мешканці об'єднаної польсько-литовської держави.

Слід зазначити, що подібно розглядав привілеї та їх конфесійну зумовленість й український історик Д. Дорошенко, однак із протилежними, негативними, оцінками їх наслідків для руського суспільства. Вчений вказував, що актом Городельської унії поляки «навмисне піддержували антагонізм» між литовським та руським елементом у Великому князівстві Литовському. «Між українсько-білоруськими князями й боярами з одного боку – як вважав науковець – й литовськими з другого, було вбито клин – римо-католицьку віру й зв'язані з нею привілеї» [170, с. 107]. Подібні акценти на небезпеці Городельської унії зробив й уже сучасний дослідник С. Плохій., який називає її «першим випадком дискримінації щодо еліт Русі на державному рівні» [197, с. 99].

Особливо для нас цікавими є загальні оцінки Городельської унії зроблені польськими науковцями, які шукали у подіях початку XV ст. етичних прикладів для поколінь XIX та XX ст. через факти єднання між конкретними представниками

польського та литовського народів. Так у баченні В. Собеського Городельська унія була наслідком «крові пролитої на грюнвальдських полях; крові, поляків та литовців, що міцно зв'язала обидва народу» [139, с. 51]. Саме це братерство зброї литовських та польських лицарів вимагало нового юридичного поєднання обох народів уже на інакшому рівні – спільнот та конкретних осіб. На його думку, сам документ ґрунтувався на ідеях та гаслах «любові», які мали тут значення юридичних основ. Саме «під гаслом любові було втягнуто литовців у коло польської шляхти». Дослідник наголошував, що текст унійного договору починався твердженням, що «любов творить закони, керує державами, править містами». Вчений вказував, що унійний акт 1413 р. «здійснювався під гаслом братерської єдності» й проявився в «усиновленні» польськими аристократичними родами литовських, що надали їм свої герби. Окрім цього, як зазначав історик, на корінних литовських землях запроваджувались «польські воєводства, установи, вирішено проводити спільні з'їзди, контактувати під час виборів монархів» [139, с. 51]. Усі ж подальші зовнішньополітичні виклики, що постали перед польсько-литовською державою у наступні роки й вилились у різноманітні збройні конфлікти, були охарактеризовані В. Собеським як «боротьба за ідеї» любові та братерства.

Також А. Прохаска прославляв Городельську унію як «добру волю польського лицарства» від якого, на його думку, виходила ініціатива «усиновлення» литовських бояр, яку він називав «символом братської любові», «символом західної цивілізації» й «найціннішим дарунком, який поляки могли дати литовцям» [126, с. 157]. Львівський історик, що часто намагався підкреслити видатну «цивілізаційну роль» Польщі на українських теренах, також і у подіях 1413 р. бачив польські «доброчинні діяння задля піднесення усього суспільства [Литви і Русі. – авт.] до високого становища західних народів» [126, с. 164]. Таким чином він вказував на власне бачення литовців та русинів як цивілізаціо відсталих на політично нерозвинених народів, що перебували у становищі рабства. Відзначимо, що дані тези були доволі характерними особливо для польських істориків, що мешкали на українських чи білоруських землях й намагались проповідувати ідею

про «вищість» поляків над народами, серед яких вони мешкали, а отже пояснювали цим своє «право» до панування в регіоні.

Подібно розглядав Городельську унію і Б. Лімановський. Унійний процес він бачив, цитуючи документ 1413 р., як єдиний засіб забезпечити польський та литовський народи від тевтонської агресії та зазіхань інших сусідів. Основне значення акту вчений віднаходив у наданні литовській шляхті як цивільних, так і політичних прав. При цьому він наголошував, що усе це здійснювалося у пориві любові та братерського єднання [114, с. 23].

У баченні В. Семковича Городельська унія із її «братанням польської та литовської шляхти» мала на меті зміцнення впливів Польщі на населення Великого князівства Литовського. Вчений вважав, що через гербове «усиновлення» формувалися міцні родові зв'язки між польськими та литовськими аристократичними сімействами, які не лише створювали міжособистісні вузи, але й дозволяли полякам «здійснювати дієвий вплив на культурно та політично молодше литовське суспільство». Також він припускав, що поєднання родів дозволяло сформувати із них чинник «котрий міг протистояти сепаратистським устремлінням великого князя» [131, с. 440].

Надання литовській аристократії гербів та її «усиновлення» польською шляхтою О. Халецький розглядав у контексті їх участі в управлінні державою та спільних з'їздах. При цьому вчений зазначав, що литовці згідно акту 1413 р. все ж зберігали своє підпорядковане щодо Польщі та її монарха становище. Це передбачалось шляхом зобов'язань у вірності та послуху не лише перед великим князем, але й перед сучасним та майбутніми королями Польщі. Однак при цьому здійснювалося «зближення» литовського боярства до польського лицарства через зазначені геральдичні акти та надання нових привілеїв [68, с. 212].

Варто навести й доволі особливі оцінки Городельської унії подані сучасним британським полоністом Н. Дейвісом, що відображають певні стереотипні уявлення про дані події, що зберігаються у популярних викладах. Так вчений, щоб охарактеризувати унію 1413 р., наводить розлогу цитату із преамбули документу, де йдеться про любов, яка править королівствами, й зазначає, що «згодом, коли

об'єднана Польсько-Литовська держава стала посміховиськом і здобиччю сильніших сусідів, ці слова правили за розраду й нагадування про високі принципи на яких був заснований союз» [169, с. 135]. Попри факти наділення правами лише католиків й дискримінації величезних мас руських еліт, історик стверджує, що всі «стали одним народом, об'єднаними спільними цілями й задумами. Навіть та велика частина населення, яка не поділяла ані політичних прав панівної еліти, ані її польської культури чи мови, могла пишатися досягненнями нової держави» [169, с. 135]. Таким чином вчений у своїй спрямованій на західного читача праці поширює ідеалізований образ польсько-литовської держави.

Звертали польські дослідники увагу й на розвиток унійного процесу та укладення нових союзних договорів між Великим князівством Литовським та Королівством Польським й уже після смерті князя Вітовта й згодом, після смерті Владислава Ягайла, уже в 1430-х роках. Особливо вчені звертались до вивчення зміни суспільно-політичних обставин, що наступили після кількох десятиліть унійного зв'язку, які робили необхідним укладення оновленої угоди. Так М. Бобжинський вказував на тісне переплетіння процесу боротьби руських еліт Великого князівства Литовського за свої політичні впливи у Державі Гедиміновичів із укладенням нового польсько-литовського договору в 1432 р. Історик вважав, що після смерті князя Вітовта новий володар Литви князь Свидригайло вступив на шлях повернення повної незалежності Великого князівства однак не зустрів підтримки своїм планам із боку литовських можновладців, що прийняли католицтво та встигли поєднати свої інтереси із правлячими колами Польщі. Це змусило князя шукати підтримки серед руських еліт, що бажали повернути свої впливи на управління державою, якими вони володіли за перших Гедиміновичів і тепер втратили їх на користь католиків через юридичні акти польсько-литовської унії. Таким чином розрив унії Великого князівства Литовського та Королівства Польського ніс для руських еліт перспективи їх повернення на провідні позиції у державі. Приводом до прямого військового зіткнення із поляками стало питання приєднання до Корони Польської Волині та Поділля, що ставали об'єктом щораз інтенсивнішої польської

колонізації. Під час війни полякам вдалось зайняти Поділля, але Свидригайлові таки вдалося втримати у своїх руках волинські землі. Однак проти такого союзу Свидригайла та русинів склалася коаліція Вітовтового брата Сигізмунда, литовців-католиків та Ягайла, що скинули його із великокнязівського престолу [54, с. 232].

Акт 1432 р. М. Бобжинський бачив одним із документів, які обумовлювали вступ на трон Великого князівства Литовського Сигізмунда Кейстutowича і підтримку його персони із боку Королівства Польського. Історик вважав, що новий договір остаточно вирішував долю суперечок довкола питання існування великокнязівської влади у литовській державі, визнаючи Сигізмунда великим князем лише довічно і лише під верховною владою польського короля. Після його смерті усе Велике князівство мало перейти «на короля, його нащадків і корону польську» [54, с. 233]. Також актом нової унії вирішувалась доля Поділля та Волині, які мали перейти до Корони відповідно відразу в 1432 р. та після смерті Сигізмунда Кейстutowича.

Іншою невід'ємною частиною союзного договору 1432 р., як наголошував М. Бобжинський, був документ, який видали польські уповноважені на переговорах на чолі із впливовим краківським єпископом Збігнєвом Олесницьким, для руських князів та бояр. Згідно нього православна аристократія зрівнювалась у правах із литовською католицькою й отримувала польські лицарські герби. На основі цього документу великий князь Сигізмунд уже в 1434 р. зрівняв у правах православних русинів із католиками, однак не допускав їх до управління державою. У своїх дослідженнях М. Бобжинський полемізував із інтерпретаціями цих актів польськими істориками Левицьким (який вважав, що його дія поширювалася на ціле Велике князівство Литовське), Кутжебою (стверджував, що діяв лише на теренах корінних литовських земель) та Ходиніцьким (вказував, що документи не здійснили рівноуправнення русинів, яке провів лише Сигізмунд II Август). Балансуючи між цими позиціями вчений вважав, що документ про зрівняння у правах ніс у собі широкий задум, однак «оцінювати його треба як програму спрямовану на здобуття прихильності русинів, яке не настало» [54, с. 233]. Половинчастість поступок на користь руських еліт, як наголошував історик, не

припинила кривавої війни, що завершилась лише із розгромом військ Свидригайла у битві над рікою Святою в 1435 р. Ця перемога, як стверджував дослідник, «поклала край руському сепаратизму» [54, с. 233]. При цьому історик вважав, що у цих війнах склався «небезпечний для Польщі союз між руською стихією та Орденем хрестоносців». Таким чином М. Бобжинський розглядав політичні устремління українського та білоруського народів у складі Великого князівства Литовського як загрозу політичному курсу польської держави, рівним із таким давнім ворогом поляків, як тевтонці.

Союзні договори та привілеї 1432 року Ф. Конечний бачив одним із знарядь у боротьбі проти німецької експансії. Ці акти вчений розглядав у комплексі із союзними домовленостями польсько-литовських еліт із Гуситською Чехією, яку поляки хотіли вирвати із орбіти німецьких впливів. Історик вказував, що через оголошення зрівняння у правах католицької та православної аристократії Великого князівства Литовського й Польщі, краківські можновладці хотіли відвернути руські еліти від їх підтримки Свидригайлу. Сам же союз русинів та Свидригайла дослідник бачив знаряддя політики Тевтонського ордену по руйнуванню унії обох держав. Ф. Конечний зазначав, що після повалення панування Свидригайла й оголошення великим князем Сигізмунда Кейстutowича, польське дворянство на чолі із З. Олесніцким видало, у порозумінні із новим монархом, привілеї для православних. Так в акті від 15 жовтня 1432 р. їм надавалися усі права та свободи, якими уже були наділені литовці-католики, дозволено приймати польські герби й руські бояри отримували «громадянські права в публічному житті» [92, с. 124], а документом 30 жовтня було гарантовано свободу віросповідання, заборонено перетворювати церкви в католицькі костели й змушувати когось до зміни конфесії. Це все, як наголошував науковець, «відразу дало якнайкращі результати» через перехід багатьох дворянських родів і цілих регіонів із табору Свидригайла у пропольський на чолі із Сигізмундом. Зокрема такою була Волинь, що «добровільно піддалась й просила про своє включення у склад Корони» [92, с. 125].

Домовленості між польськими можновладцями та новообраним великим князем литовським Сигізмундом Кейстutowичем, досягнуті у Гродні 15 жовтня

1432 р., С. Смолька прямо називав «актом унії». Вчений вказував, що у ньому перемогу здобула ідея інкорпорації литовсько-руської держави у склад Корони. Основу для цього він вбачав у правлінні Сигізмунда лише як довічного монарха, після смерті якого усі його володіння «як спадщина, мали перейти до короля та його нащадків, тобто до Корони Польської». Також великий князь повинен був мати над собою «найвищого князя Литви» в особі польського короля, «як свого пана та старшого брата й завжди йому усіма силами допомагати» [82, с. 511]. Додатково скасовувались усі «договори укладені на шкоду Польщі», при цьому зазначалось і про остаточну відмову від ідеї утвердження власного литовського королівства. Як окремий елемент унійних домовленостей історик називав й передачу Польщі Поділля, Олеська та Ратна відразу, а Волині – після смерті Сигізмунда. Таким чином, як вважав вчений, польській стороні вдалося досягнути найбільш корисних для неї умов об'єднання, у такому вигляді, як їх бачили краківські еліти із самого початку.

Розглядаючи особливості юридичного оформлення польсько-литовських унійних домовленостей за правління Сигізмунда Кейстutowича С. Смолька вказував на документи, які засвідчували ці умови. Серед таких науковець називав акт виданий великим князем у Троках 20 січня 1433 р., що повторював усі пункти гродненських домовленостей, але був засвідчений печатями значно більшої кількості литовських можновладців. Подібні документи були виставлені і у Кракові 3 січня 1433 р. – один засвідчений лише королівською печаткою, інший – чисельними печатками польських прелатів та баронів. Це дало можливість істориком розглядати їх, як затверджених литовським та польських суспільствами [82, с. 511].

Багато уваги С. Смолька присвятив актам 1432 та 1434 рр., виданих у Гродні відповідно повноваженими представниками польського короля та великим князем Сигізмундом Кейстutowичем, щодо прав православної руської аристократії. Історик вказував, що цими документами на руських князів та бояр поширювались «ці самі ласки, вольності, привілеї та пільги, які посідали литовські, й що мають бути прийняті до польсько-литовських гербів» [82, с. 512]. Однак, як наголошував вчений, «привілей цілком не згадував про допуск руської шляхти до найвищих

державних привілеїв». Тому, як підсумовував науковець, у цей час не настало зрівняння руського населення із католиками-литовцями, хоч воно й отримало «значні поступки». Що ж до переходу частини руських прихильників князя Свидригайла на бік Сигізмунда, історик зазначав, що «не в'яснено остаточно, наскільки це можна бачити наслідком цих актів, чи спричиненого діями інших чинників».

О. Халецький вказував, що гродненські домовленості були досягнуті шляхом переговорів лише із литовськими правлячими елітами, натомість «не були враховані партикулярні інтереси руських земель» [68, с. 324]. Таким чином, як вважав історик, польська сторона бачила у литовцях ключовий для забезпечення унійного зв'язку елемент. Вчений вказував, що новий договір фактично був наслідком уступок Сигізмунда Кейстутовича на користь полякам, в обмін на визнання його правителем Великого князівства Литовського й обіцянок збройної допомоги у боротьбі проти Свидригайла та його руських прихильників. Він наголошував, що «коронні представники вважали, що коли через Свидригайла відречуться від усієї південної Русі, то гарантують собі, краще ніж до того, вільно розпоряджатися цілою литовською державою після смерті Сигізмунда» [68, с. 325]. Також науковець відзначив появу нового, до того часу незнаного в унійних договорах, пункту за яким не лише сам правитель Великого князівства Литовського, але й усі посадовці й держателі міст та земель польсько-литовської держави після смерті Сигізмунда передадуть усі свої володіння під руку польського короля.

Домовленості Сигізмунда Кейстутовича із представниками Королівства Польського досягнуті у Гродні в 1432 р. Л. Колянковський вважав повторенням усіх давніших позицій, усталених у попередніх договорах. Вчений наголошував, що «Гродненський акт не був ніякою новою «унією» двох держав й не запроваджував нічого нового до давніх, нормальних, правових стосунків, становив одномоментну, дорого викуплену, перемогу коронних панів-ради у їх змаганнях із династією за власність над усіма Ягеллонськими володіннями» [90, с. 69-70]. Також «подиктованим вимогами миті» історик бачив і акт про зрівняння у правах

православної руської шляхти із католицькою. Його він вважав лише знаряддям для зміцнення позиції Сигізмунда на руських землях, що зберігали вірність Свидригайлу. Дослідник вважав, що цей документ ніколи формально не вступив у дію, адже мав бути затвердженим королем Ягайлом, який цього не бажав робити.

Гродненський унійний акт 1432 р. автори «Загальної історії» Г. Мосціцький та Я. Цинарський бачили наслідком боротьби за прихильність руського населення Великого князівства Литовського. Вчені стверджували, що таким чином Сигізмунд Кейстutowич та Ягайло бажали переманити на свій бік прихильників Свидригайла. Саме тому основним елементом нового унійного договору було зрівняння руського православного боярства у правах із католиками й надання їм права користуватися гербами [117, с. 154]. Також під час переговорів в Гродні було вирішено долю спірних українських земель – Поділля та Луцьк було признано за Польщею.

Вивчаючи унійні процеси першої половини XV ст. польські історики намагалися показати їх спробами продовжити та вдосконалити домовленості 1385 р. Вчені зазначали, що домовленості зламу XIV та XV ст. свідчили про неможливість миттєвої ліквідації суверенного існування Великого князівства литовського, доказом чого був увесь наступний процес відходу від ідей безумовної інкорпорації литовсько-руської держави у склад Польщі. Дослідники розглядали угоди даного періоду, як спроби відвернути можливий розпад польсько-литовського об'єднання й сприяти зміцненню унійного зв'язку через його доповнення «унією народів», якою зокрема бачили Городельський договір 1413 р., через «братання» польської та литовської шляхти й поширення на останню привілеїв, якими користувалися польські аристократи.

3.2. Особливості унійних процесів середини XV – початку XVI ст.

Новий етап розвитку польсько-литовського унійного зв'язку польські історики вбачали у періоді, який був започаткований вступом Казимира Ягеллончика на престол Королівства Польського. Саме з його правлінням та володарюванням його синів багато вчених пов'язували певний поворот у стосунках між Королівством Польським та Великим князівством Литовським, що

характеризувався утвердженням суверенного існування литовсько-руської держави у межах унійного зв'язку. Вивченню причин такої еволюції унійного процесу та особливості оформлення союзу у нових договорах за нових політичних обставин й присвячували польські дослідники основну свою увагу.

Початок значного унезалежнення литовсько-руських еліт й суверенізації самого Великого князівства Литовського М. Бобжинський віднаходив ще у подіях пов'язаних із загибеллю великого князя Сигізмунда Кейстутовича в 1440 р. й із встановленням на литовському престолі Казимира Ягеллончика. Так вбивство князя він розглядав як значний удар по унійному процесу. Початок цьому, як вказував історик, поклали ворожі польсько-литовському об'єднанню та поширенню західної католицької культури руські пани, що здійснили замах на Сигізмунда, який був головною опорою пропольської політики Литви й лише за допомогою Польщі тримався на престолі [54, с. 243]. Наступною руйнівною для унії подією був вибір литовськими можновладцями на трон Великого князівства Казимира Ягеллончика, молодшого брата польського короля Владислава. На думку вченого сам факт самостійної інтронізації литовськими та руськими можновладцями власного кандидата «розривав вузол, що поєднував Польщу з Литвою» [54, с. 243]. Це зумовлювалось тим, що великим князем не лише не обрали польського короля, але і зробили це без дозволу та консультацій із поляками. Таким чином порушувався головний пункт унійного договору – встановлення правителя Литви польським королем, який мав правити від імені володаря Польщі. Єдиним, на чому ще тримався зв'язок обох держав була спільна династія та союз проти спільних зовнішніх ворогів.

Також М. Бобжинський вказував на значному збереженні серед литовсько-руських еліт ідей власної державної незалежності. Вчений вказував, що після вибору Казимира Ягеллончика на великого князя, можновладці відразу вступили на шлях боротьби за від'єднання від Польщі й були готові навіть до збройного протистояння. Факти цього він віднаходив у розриві Свидригайлом васального зв'язку із польським королем Владиславом і його присязі на вірність Казимиру, що повертало Волинь у склад Великого князівства. Також під загрозою литовського

наступу опинилось і Поділля. Саме перманентний конфлікт за волинські та подільські землі був, на думку історика, одним із ключових питань, що ставало каменем спотикання на шляху до згоди між литовцями та поляками й постійною загрозою унійному процесу від його початків й до остаточного врегулювання в XVI ст. Науковець бачив Поділля продовженням приєднаної майже сто років тому Галичини і вважав, що Корона таким чином мала до нього природне право. Поляки, як зазначав краківський вчений, підкріплювали свої територіальні бажання і активною колонізацією Поділля, яку вели від його приєднання після смерті Вітовта в 1430 р., і тому уже розглядали його як свою невід'ємну територію. Також амбіції польських еліт, як наголошував М. Бобжинський, поширювалися й на Волинь, здобуття якої хоч і було давньою мрією володарів Польщі, однак ніколи їм посправжньому не належала й була важливою частиною цілої конструкції Великого князівства, як сполучна ланка корінних литовських земель із рештою України, а зокрема Київщиною. «Поляки не розуміли, – вказував історик – що їх претензії на Волинь є образливим закидом у бік литовців й відлякують останніх від поєднання із ними» [54, с. 244].

Вибір польськими можновладцями Казимира Ягеллончика на короля Польщі у 1447 р. М. Бобжинський розглядав під двома ракурсами. Першим із них, на його думку, було бажання зберегти унію із Литвою. Адже лише через особу єдиного повноправного представника династії Ягеллонів можна було зберегти цю персональну унію, а через неї й домагатися політичного приєднання литовсько-руських земель [54, с. 244]. Натомість, із іншого боку краківські можновладці, уже не вперше, бажали через надання корони новому претенденту отримати від нього як певні особисті преференції, так і домогтися формального переходу Волині та Поділля до Корони Польської. Однак в особі нового короля краківські можновладці отримали гідного суперника. Казимир Ягеллончик мав власні амбітні проекти реформи об'єднаної польсько-литовської держави, де розвиток Польщі не відбувався б за рахунок Великого князівства Литовського.

Ф. Папе у своїх дослідженнях звернув увагу на конфліктну ситуацію між польським та литовсько-руським політикумом, що настала після самостійного

вибору можновладцями Великого князівства Литовського юного Казимира собі на володаря. Вчений зазначав, що польська сторона вислала його у Вільно, як намісника від імені його старшого брата, короля Польщі Владислава IV, й Польща не визнала його великим князем й у кореспонденції до нього писали лише титул «князь Великого князівства Литовського». Таким чином, як вважав історик, «Литва відчувала, що таким кроком розірвала Городенську унію[Городенський договір Сигізмунда Кейстутовича з польськими можновладцями 1432 р. – Ю.М.]». Він наголошував, що відтоді еліти Великого князівства Литовського «усіма своїми силами старались відстояти самостійність та цілісність краю» [82, с. 547].

М. Бобжинський підкреслював значимість діяльності короля Казимира IV в справі польсько-литовської унії, називаючи його політичні проєкти «рятівними» для держави та її народів. Вчений підкреслював, що король не йшов на жодні поступки малопольським елітам у задоволенні їх бажань, які полягали у реалізації давніх планів Казимира III Великого по приєднанню Волині та Поділля. Монарх відмовлявся передати їх від Литви до Польщі й висував, на протипагу амбіціям краківських панів, вимоги литовських аристократів, граючи таким чином на протиріччях. Казимир Ягеллончик, на думку історика, заохочував обидва народи до здорової конкуренції у спільній колонізації та економічній розбудові українських земель. З іншого боку монарх намагався підняти суспільно-політичний рівень розвитку литовсько-руської держави через прищеплення у її устрій західноєвропейських зразків, перейнятих із Польщі [54, с. 244-245].

Натомість С. Кутжеба вважав, що в середині XV ст. настав новий етап розвитку унійного об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського. На думку вченого від 1447 р. і до початку XVI ст. відбувся відхід від інкорпораційних принципів поєднання обох держав, що проявилось в існуванні у Великому князівстві Литовському власного монарха. Так великий князь литовський, який від 1401 р. підлягав владі польського короля, що зберігав за собою статус верховного князя, тепер обирався уже і без погодження із польською стороною. Період же 1492–1501 рр., коли встановилось окреме великокнязівське панування, із окремими рівноправними монархами для польської та литовської

держав Яном Ольбрахтом та Олександром Ягеллончиком, дослідник бачив часом *de facto* незалежного існування Великого князівства Литовського [106, с. 119]. Історик також стверджував, що увесь процес формування польсько-литовських стосунків та відносин між королівською династією Ягеллонів та польськими політичними елітами у цей період доводив невід'ємність права нащадків Владислава Ягайла до спадкового володіння Литвою. Таким чином польські можновладці змушені були визнати, що Велике князівство Литовське може відділитися від Польщі, якщо у ній королем буде обрано представника якогось іншого роду ніж представника династії Ягеллонів.

Проекти нового унійного договору, який розробляли у час елекції на польський трон Казимира IV Ягеллончика, вивчав О. Халецький. Історик вказував, що згідно нього змінювався юридичний статус Великого князівства Литовського по відношенню до Королівства Польського, який тепер мав обмежитись до форми «вічного союзу двох незалежних держав» [68, с. 360]. При цьому передбачалась можливість вибору окремих монархів для обох країн після смерті Казимира, однак при участі іншої сторони. В плані спірних між Польщею та Литвою територій планувалось, як вказував дослідник, повернення Великому князівству цілої Волині та Поділля.

Однак, як зауважив О. Халецький, усі ці положення не були прийняті польськими можновладцями, що зібрались на з'їзди в Парчеві, а після нього – у Бересті у вересні 1446 р., хоча й обіцяли майбутньому королеві вирішити усіх проблем згідно із його волею. Лише в документах спільних польсько-литовських нарад з 17 вересня «повністю перемогла литовська позиція щодо державної окремішності Великого князівства». Науковець зазначав, що дані документи «формально дуже наближались до акту унії», хоча польська сторона «вважала їх лише за акт прийняття корони» Казимиром [68, с. 361]. У них йшлося про «братній зв'язок» двох окремих держав із спільним монархом та спільною обороною від ворогів, але з окремими привілеями затвердженими правителем. Також історик звертав увагу, що в акті виставленому для польських можновладців «виразно Королівству Польському протиставляється Велике князівство Литви та Русі».

Підсумком цих переделекційних переговорів щодо питань унійного зв'язку Польщі та Литви, як зауважив дослідник, було випередження литовцями поляків у отриманні від монарха зобов'язань та обітниць. Таким чином, «коли Казимир 25 червня коронувався на Вавелі, то він уже був зобов'язаний вирішувати спірні між своїми державами питання на користь Литви» [68, с. 363]. Згідно цього уже на сеймі в Пйотркові король відкинув усі вимоги поляків, натомість литовці добивались реалізації своїх вимог щодо закріплення за Великим князівством усіх подільських та волинських земель.

Парчевсько-Берестейські домовленості 1446 р. Л. Колянковський називав «перекресленням усіх Ягайлових записів про інкорпорацію та втілення Литви у склад Королівства Польського, взамін чого ставали поруч себе дві рівноправні держави, два суспільства, поєднані цілком іншими, ніж до того, вузами» [90, с. 96]. Такими чинниками, що тепер мали об'єднати два народи, замість «втілення, спаяння, з'єднання», мали стати «братерство» за «одностайною волею та згодою». Таку форму унії він характеризував, як персональну. Вчений із скепсисом відносився до нових принципів польсько-литовських відносин й старався зробити наголос на бажанні литовців повернути усі втрачені Великим князівством на користь Польщі землі.

Ф. Папе змалював особливості оформлення польсько-литовської унії за правління у Польща та Великому князівстві Литовському Казимира IV. Вчений зазначав, що через тривалу відсутність, після загибелі Владислава III, у Польщі короля, прихильність до його брата значної частини польського лицарства та тверду позицію самого молодого монарха, який не бажав йти на поступки краківському дворянству, Казимир, вступаючи на престол, затвердив нові умови об'єднання обох держав [32]. Так у актах 1447 р. відбувся відхід від принципу інкорпорації Великого князівства Литовського у склад Королівства Польського, яке зберігало свою державність. Таким чином був утверджений саме унійний принцип об'єднання країн. При цьому зі вступом Казимира IV на польський престол зникла окрема персону великого князя литовського. Однак історик наголошував, що такими були умови польсько-литовського об'єднання лише в

загальних рисах, натомість у деталях крилося безліч неприємних для поляків елементів. Зокрема литовські аристократи отримали першість у затвердженні монархом своїх прав й, ще перед утвердженням Казимира на престолі у Кракові, здобули «великий земський привілей від 2 травня 1447 р., за яким Литва гарантувала собі рівність із Польщею, окремішність та цілісність своїх територій» [82, с. 551]. Правитель затвердив непорушність кордонів Великого князівства із часів Вітовта, що підважувало можливість поляків приєднати до Корони Волинь й зберегти за собою Поділля. Вчений вказував, що на користь литовців діяв «факт першості» й тепер монарх не міг піти на поступки польським можновладцям не порушивши свої попередні обітниці. Сам правитель не був схильний йти на поступки польським панам-раді й задля вирішення польсько-литовських територіальних суперечок скликав в 1448, 1451 та 1452 рр. з'їзди шляхти обох держав, на яких не було досягнуто консенсусу. Саме на цих зібраннях, як зазначав науковець, литовці представили «проект перетворення інкорпорації у вічну лігу». У підсумку вчений стверджував, що король же ніяк не міг допустити громадянської війни й розколу задля задоволення територіальних претензій однієї сторони союзу за рахунок іншої.

В своїх узагальнюючих оцінках Ф. Папе стверджував, що ідея рівноправної унії насправді була єдино можливою. «Інкорпораційна позиція Олесніцького – як наголошував вчений – не була справедливою й на практиці завжди була хисткою, а у ці часи взагалі неможливою до реалізації» [82, с. 552]. Поглинання Польщею Литви було анахронізмом, а сам акт Кревської унії 1385 р., як він вважав, був «дією самовільною або щонайбільше династичною, однак з цього часу Литва уже перетворилася в парламентський край». Після усіх здобутих прав та привілеїв литовсько-руське населення уже не могло прийняти вирішення своєї долі без їх же на це згоди. Таким чином історик високо оцінював діяльність Казимира IV, який не допустив до розколу литовсько-польської держави через взаємні претензії сторін, не дозволив Литві відділитися шляхом утвердження нового монарха, але поглибив зв'язки між країнами на підставі принципів рівноправності.

А. Яблоновський багато уваги присвячував питанню статусу окремих українських земель в польсько-литовській державі і процесам їх інтеграції. Розглядаючи історію Волині вчений акцентував на її перманентному статусі «спірної території» між Польщею та Литвою, за володіння якою постійно виникали конфлікти, знівелювати які не вдавалось навіть унійними актами між обома державами. Так історик вказував, що шляхта Малопольщі та Червоної Русі бачила порушення прав Корони на володіння Волинською землею у переданні її Свидригайлом до складу Великого князівства Литовського за його заповітом в 1452 р. Це навіть викликало серед коронних можновладців хвилю приготування до збройного розв'язання цього питання, які королю ледве вдалося зупинити [83, с. 118]. Щодо ж внутрішніх процесів в краю історик наголошував на значному впливі польського устрою на суспільство Волині, зазначаючи при цьому, що широкі автономні права, якими земля користувалася у Великому князівстві, сприяли становленню князівсько-аристократичного панування місцевих династій, статус та значення яких значно зростало [83, с. 119]. Відзначимо, що О. Яблоновський, як представник давнього польського аристократичного роду й завдяки своєму вихованню в традиціях польської шляхти, звертав багато уваги саме на історію шляхетського стану в польсько-литовській державі.

О. Халецький стверджував, що в 1470 р. настав перелом у ставленні польських можновладців до Великого князівства Литовського у питанні його юридичного та державного статусу щодо Королівства Польського. Вчений вважав, що коронна шляхта, яка довго боролася за затвердження Казимиром IV своїх станових привілеїв, висунутих перед монархом ще в 1453 р., тепер уже отримала їх закріплення. Взамін за це вона погодилась на відсутність у нових унійних документах пунктів про приналежність Литви до Корони. «Це було – як вказував історик – мовчазним визнанням її незалежності й державної рівноправності» [68, с. 412]. Таким шляхом, як наголошував науковець, було закладено підґрунтя для укладення нової унії, яка б відповідала фактичному стану речей, без нанесення якоїсь кривди Великому князівству Литовському. Також у цей період остаточно було покладено край взаємній ворожнечі між поляками та литовцями.

Новий етап укладення унійних договорів настав на зламі XIV та XV ст., що був пов'язаний, як із зміною зовнішньо- та внутрішньополітичних умов існування польської та литовської держав, так і зі зміною поколінь правителів. Польські дослідники, що вивчали даний період, намагались прослідкувати увесь спектр подій, що вплинув на укладення нових домовленостей, так і їх вплив на взаємовідносини Королівства Польського й Великого князівства Литовського.

Причину укладення на зламі XIV та XV ст. нових унійних домовленостей А. Левицький бачив в успіхах наступу Москви на володіння Великого князівства Литовського, яка у війнах 1490-х рр. захоплювала щораз нові території. Це, як вказував вчений, «заставило литовців знову відчутти потребу тісного зв'язку із Польщею» [111, с. 161]. Через це «в 1499 р. було відновлено Городельську унію й відтоді зупинено сепаратистські устремління» литовців на шляху від'єднання від Королівства Польського. Вчений наголошував на рішучості литовської аристократії у підтримці політичного курсу, який мав слугувати лише благу їх вітчизни. Так магнати, які недавно, без врахування позиції поляків, вибирали собі правителів, тепер оголосили, що із зброєю в руках будуть боротися за право великого князя Олександра посісти польський престол. Після його вибору на трон Польщі на елекційному сеймі 1501 р. в Пйотркові було підтверджено пункти акту Городельської унії. Таким чином, як вказував історик, «Литва мала із Польщею творити єдине нероздільне тіло, спільними мали бути вибори короля, спільними союзи, привілеї та монета» [111, с. 162]. Таким чином Пйотрковський унійний договір А. Левицький оцінював як вагомий крок на шляху поєднання польського, литовського та руського народів.

Розглядаючи акт Мельницької унії А. Левицький вказував, що Олександр Ягеллончик не дотримувався у внутрішній політиці централізаторської політики свого батька Казимира та брата Яна Ольбрахта. Натомість монарх перебував під впливом руського князя Михайла Глинського у Литві, а у Польщі – канцлера Яна Лаского. Саме цим історик пояснював надання монархом значних привілеїв як для литовських, так і для польських магнатів. У цьому контексті він оцінював Мельницький акт, як вимушений тиском із боку можновладців. Таким чином

науковець зазначав, що король обмежив свою владу ледь не до права лише очолювати сенат [111, с. 162].

Причину укладення унії 1499 р. О. Халецький бачив у важкому становищі Королівства Польського, у яке воно потрапило після поразки Яна Ольбрахта у поході проти турків в Молдову. Щоб отримати допомогу в обороні перед турецьким наступом, у Литву в 1498 р. було вислано посольство й «литовці вирішили скористатись важким становищем у яке попала інша сторона, щоб нарешті досягнути здійснення своїх вимог у справі унії» [68, с. 450]. Однак і самі литовці, як зауважував історик, мали причину шукати допомоги у Польщі – їм було необхідно забезпечити Київщину від можливої експансії, як турок й татар, так і Москви. Таким чином вчений показував складність та неоднозначність історичної долі народів, які входили у польсько-литовський союз, що заставляла їх поглиблювати співпрацю, виховувала розуміння спільних інтересів, потреби компромісів та поступок заради вищої мети. З іншого боку такі приклади були науковцю наочним свідомством тісної взаємозалежності народів Королівства Польського та Великого князівства Литовського.

Унійні договори 1499 р. між королем Польщі Яном Ольбрахтом та великим князем литовським Олександром Ф. Конечний бачив спробою мобілізувати сили Корони на боротьбу проти наступу великого князя московського Івана III, що на той час становив екзистенційну небезпеку для Великого князівства Литовського. Вчений вказував, що нові домовленості призвели до відновлення Городельської унії 1413 р. й визначали, що «відтоді ні Польща, ні Литва не будуть вибирати собі окремого монарха й через це вирішено, якщо котрий із братів переживе іншого, Ольбрахт чи Олександр, той після цього буде сам панувати над Польщею та Литвою». Також планувалося, що польські війська будуть вислані на війну проти Москви. Таким чином історик наголошував: «це все означало, що тепер оборону Литви від Москви та схизми доручалося полякам» [92, с. 241]. Відзначимо, що у своїх теоріях Ф. Конечний багато уваги приділяв цивілізаційній боротьбі між різними народами й одним із ключових таких конфліктів бачив протистояння Польщі та Московії.

О. Халецький докладно аналізував обставини укладення унійних домовленостей 1499 р. Він наголошував, що литовські посланці, які прибули на переговори до Яна Ольбрахта та польських можновладців, планували вести розмови про «відновлення конфедерації та ліги» із Польщею. Головними їх вимогами було отримання повного зрівняння у правах із поляками й литовці, «хоча охочі допомогти своїм братам проти поган, але утримують їх від цього давніші неслухні, бо нерівні записи» у привілеях [68, с. 451]. Вдало вибраний момент, пов'язаний із складним зовнішньополітичним становищем Польщі, дозволив литовським посланцям досягнути своєї мети. В тексті нового унійного акту зазначалося, що він є «урочистим відновленням унії, за допомогою положень давніх актів, але лише таких, які визнавались за рівнозначно справедливими для обох сторін». Таким чином було уневажнено усі документи, які передбачали включення (інкорпорацію) Великого князівства Литовського у склад Королівства Польського. Однак, як наголошував історик, полякам вдалося «здобути перемогу, але не над литовцями, а над династією» Ягеллонів. Таку історик вбачав у встановленні порядку виборів короля та великого князя, які не могли відбуватися «без знання та ради» панів кожної із держав, минаючи усі спадкові права династії Ягеллонів до престолів. Саме це науковець називав ключовою відмінністю акту 1499 р. від попередніх унійних договорів. У підсумку вчений характеризував унійний договір як «лише союз двох незалежних держав», де «не створювалося між ними жодного спільного чинника» [68, с. 453]. Цікаво теж О. Халецький зауважив, що ні король Ян Ольбрахт, ні великий князь Олександр видавали документи для своїх підданих і цілком не звертались у них до іншої сторони, адже вони «були від них цілком незалежні».

Не погоджувався із думкою більшості своїх колег, які бачили в договорі 1499 р. лише своєрідний союз Королівства Польського та Великого князівства Литовського, Ф. Папе. Вчений вважав, що «пункт про взаємну участь обох сторін у справі спадкоємства трону є тим, що виходить поза межі союзів» [120, с. 121]. Він змалював складний процес переговорів між польською та литовською сторонами й звертав увагу на факт відмови поляків від випрацюваного у Вільні проєкту. І лише

після поразки Яна Ольбрахта у поході на Молдову та в наслідок важкого становища Олександра Ягеллончика у війні проти Москви обидві сторони більш серйозно взялися за справу нового об'єднання держав [25]. Так у новому унійному договорі уже йшлося про необхідність погодження із радою панів та шляхтою Великого князівства Литовського не буде здійснено вибору «польського короля» і навпаки – у таких же формулюваннях зазначалося про участь поляків у виборі великого князя. При цьому уже не обумовлювалось вибору монарха саме із династії Ягеллонів, який би правив у сусідній союзній державі. Таким чином обидва краї об'єднувались в обхід династичного принципу. Тут Ф. Папе, слідуючи за тезою сформульованою своїм колегою Л. Колянковським, наголошував, що цим актом «Ягеллони програли свій найважливіший постулат: намагання створити із Польщі та Литви уніфіковану спадкову монархію» [120, с. 122]. При цьому історик із сумом зауважив, що реалії майбутнього все ж вказували на потребу міцної спадкової влади, що як така могла дозволити Польщі уникнути багатьох внутрішніх конфліктів та інтриг зовнішніх ворогів. Іншою важливою проблемою, яку у наріжний кут унійної політики ставили можновладці обох держав, була, як вказував дослідник, потреба спільної організації відсічі зовнішнім загрозам, а зокрема експансії московського князя Івана III та татарським набігам.

Пйотрковсько-Мельницькі унійні домовленості 1501 р. Ф. Конечний розглядав у контексті боротьби за становлення громадянського суспільства у формі шляхетської демократії та протидії спробам встановлення магнатської олігархії. Втім, сам документ вчений вважав проявом перемоги великих можновладців, яким вдалося зупинити розвиток шляхетських сеймиків та підпорядкувати собі королівських чиновників у воєводствах. Таким чином «Польща ніби ставала поділена на кілька держав, з власним для кожної землі урядом, яким керували воєводи та каштеляни, що походили із найбагатших родів й діяли там за своїм спадковим правом» [92, с. 246]. Це у свою чергу, як вважав історик, призводило до поділу країни «на ряд удільних державок, кинутих на ласку місцевої олігархії; замість одного короля мало з'явитися кількадесят королев'ята». Ці «королев'ята» мали в своїх уділах як законну владу, так і економічну перевагу, а «з'їзд цих

королів'ят мав становити владу для цілої держави, де король отримував лише привілей засідати на чолі цих нарад». Вчений вважав, що зміцнення панування можновладців за рахунок монарха, що було запроваджено Олександром Ягеллоном на теренах Великого князівства Литовського ще в 1492 р., могло сприяти суспільному поступу, адже таким чином на литовських землях це був крок у напрямку розвитку громадянського суспільства. Однак, на думку історика, для Королівства Польського це був крок назад, адже там громадянське суспільство уже давно існувало, а магнати, яким тепер передавали владу, «уже виконали своє історичне завдання, а здійснивши його – уже почали вироджуватися» [92, с. 245]. Таку політику короля та великого князя Олександра Ф. Конечний, як і багато інших дослідників, пояснював значним впливом, який чинили на доволі слабого характером монарха польські та литовські можновладці. У даному контексті науковець порівнював Олександра із Владиславом Ягайлом, який також знаходився під впливом могутніх дворян й збільшив їх роль в управлінні державою. Тут слід вказати, що Ф. Конечний, як симпатик націонал-демократичного руху, доволі негативно ставився як до монаршого абсолютизму, так й до олігархічного правління магнатів, ставлячи за ідеал шляхетську демократію. Саме таку, скептичну до авторитаризму (хоча й праву, націоналістичну та консервативну), ідеологію сповідували націонал-демократи й щодо реалій міжвоєнного періоду.

С. Кутжеба бачив Віленську унію 1499 р. та Мельницьку унію 1501 р. спробами скріпити єдність Королівства Польського та Великого князівства Литовського, що перебувала під постійною загрозою, через утвердження там панування окремих монархів. Це здійснювалось шляхом затвердження принципу спільного вибору короля, як ознаки об'єднання обох держав. Розглядаючи Віленську унію 1499 р. історик оцінював її як «акт свого роду лише союзу», що дуже ослабив зв'язок обох держав. виправити становище мав акт Мельницької унії 1501 р., яка намагалася відновити тісну унію. Однак вона, на думку вченого, все ж не мала справжнього успіху [106, с. 120].

Аналізуючи постулати Мельницької унії О. Бальзер вважав їх логічним продовженням великого проєкту поетапного поглинання Королівством Польським

Великого князівства Литовського. Однією із основних перешкод на цьому шляху вчений вбачав існування інституції великокнязівської монаршої влади. Саме у акті 1501 р. історик віднаходив доленосний крок по «формальному та інституційному» скасуванню державної незалежності Литви. Він стверджував, що існування великих князів після цього року фактично «суперечило діючому закону», їх влада не мала характеру самостійного правління й була своєрідною «владою заступництва», як за часів князя Скиргайла, що фактично виступав заступником Ягайла у Великому князівстві [51, с. 30]. Усі етапи поступового зникнення литовської державності історик характеризував, як «найкраще мірило руйнівної дії Городельської унії та її програми – внутрішнього перетворення та асиміляції Литви на зразок Польщі». Цікаво, що уже в сучасності Р. Фрост, посилаючись на конкретні 5-й та 11-й пункти документу, наголошував на збереженні усіх державних органів та посад у їх незмінному стані, а також непорушність попередніх законодавчих норм та суверенних вольностей Великого князівства. Це дало підстави британському історикові прямо вказати на помилковість тез О. Бальзера [258, с. 535].

О. Халецький вказував, що Олександр Ягеллончик у переделекційних переговорах, як головний аргумент на свою користь, називав потребу збереження польсько-литовської унії і навіть її більш тісного оформлення. Зокрема великий князь наділив своїх делегатів на Пйотрковському елекційному сеймі та на переговорах із у Бельську не лише повноваженнями до вибору, але й для укладення нової унії. Передбачалося, що такий союзний договір вони мають право укласти не лише на умовах державної рівноправності Великого князівства Литовського із Королівством Польським, але й з «можливістю дописати артикули і постанови, корисні для обох держав» [69, с. 6]. Однак уже в пізніших своїх листах до польських можновладців литовський правитель вказував, що нова унія має бути укладена на принципах інкорпорації [69, с. 7].

У баченні Ф. Папе, як і у О. Халецького, вибір Олександра Ягеллончика на польський престол був в очах польських еліт обумовлений потребами забезпечення унії між Великим князівством Литовським та Королівством Польським. Саме це,

як вказував історик, було аргументом краківських можновладців, щоб відмовити у елекції іншим кандидатам на трон [31]. Також польська сторона відчувала потребу допомогти литовцям у важкій війні проти Москви й «не могла наразити себе на звинувачення щодо погорди литовцями, які могло б їх підштовхнути до відчайдушних дій, а навіть до пошуку допомоги серед ворогів» [119, с. 48]. Таким чином елекційний сейм, після вибору Олександра королем Польщі, перетворився на наради по укладенню нового унійного договору.

Описуючи проєкти та переговори кінця 1500 р. довкола тексту нового унійного договору, О. Халецький вказував, що як польська, так і литовська сторони почали активно вживати поняття «втілення», яке ледь не століття обережно замовчувалося. Таким чином здійснювався задум, за яким вибір Олександра на короля Польщі обумовлювався «унією та інкорпорацією» Великого князівства у склад Корони. Однак історик наголошував на специфіці використання даних термінів обома сторонами – так польські можновладці висвітлювали його згідно із традиціями інкорпорації Литви у склад Польщі, як це було здійснено за Владислава Ягайла, натомість литовці казали про «втіленню і з'єднанню королівства із князівством». У підсумку «якщо перша формула робила із Великого князівства частину Корони, підпорядковану їй, то друга поєднувала Корону і князівство як рівнозначні складові частини у єдиному спільному тілі» [69, с. 10]. Саме цей останній варіант дозволив вирішити конфліктні ситуації й увійшов в усі наступні польсько-литовські унійні договори. Таким способом вдалося вирішити тривалу політичну та юридичну суперечку про взаємний статус Литви та Польщі й випрацювати компромісну формулу.

У баченні О. Халецького Пйотрковсько-Мельницька унія стала справжньою новацією в унійних польсько-литовських актах і започаткувала цілком новий період у стосунках між державами та народами. У ній йшлося про утворення «єдиного і неподільного тіла, де б був один народ, одна нація, одно братерство і спільні наради» [69, с. 12]. Передбачалося встановлення практики спільних нарад з питань вибору спільного володаря з повністю рівною у них участю представників Польщі та Литви. Втім, детально розглядаючи реальні наміри сторін, які

відповідали їх тогочасним інтересам, науковець вказував, що на практиці ніхто не планував створювати, за пунктом про «спільну раду», єдиного сейму, адже в обох країнах вони значно відрізнялися від себе. Форму, згідно якої мали відбуватися згадані наради, в документах не було окреслено, тому поступово склалася практика участі делегатів від Литви у засіданнях коронного сейму та навпаки. Таким чином, характеризуючи унію 1500–1501 рр. О. Халецький використовував юридичне поняття «реальної унії», яка мала надійти на зміну персональній унії. Пізніше усі ці положення були повторені і у акті Люблінської унії 1569 р. й виявились настільки вдалимими, що проіснували без змін та потреби якихось відновлень унійних договорів аж до кінця існування Польсько-Литовської Речі Посполитої в кінці XVIII ст.

Ф. Папе наголошував, що наріжним елементом, який був новацією в подібних польсько-литовських домовленостях, став пункт про спільний вибір єдиного монарха для обох держав, скасовуючи таким чином існування окремого правителя для Литви. Попри це науковець вказував, що Корона «не багато цим актом здобула», адже в документі не йшлося про парламентську унію – зібрання спільних сеймів – а лише про скликання польсько-литовських зібрань для вирішення якихось окремих важливих справ [119, с. 48]. Подібно і самі Ягеллони послаблювали своє становище через втрату суверенного права розпоряджатися землями Великого князівства й тепер їх присутність на престолі польсько-литовської держави повністю залежала від волі можновладців, а саме польських панів, що мали більшість на таких елекційних сеймах. Окремими елементами нового унійного акту були обітниці взаємної військової допомоги та навіть проєкти запровадження єдиної монети.

На відмінностях між Пйотрковською та всіма попередніми уніями угодами звертав увагу Л. Колянковський. Історик вказував, що загалом вона повторювала давніші домовленості 1446 р. із відмовою від інкорпорації та із збереженням принципу рівноправного зв'язку двох незалежних держав. Відмінністю, на яку акцентував вчений, було позбавлення Ягеллонів їх спадкових прав на Велике князівство Литовське – відтепер спільною польсько-литовською державою мав

правити єдиний виборний монарх [90, с. 174]. Також сенат забрав собі усю виконавчу владу в Польщі, залишивши короля «безсилим очільником коронної ради».

У загальній оцінці Пйотрковсько-Мельницької унії Ф. Папе вказував, що навіть багатьма її сучасниками вони сприймалася як «безпрецедентно безсоромний» акт, що не лише був важкий для монарха, але й ображав його гідність. Такими його елементами було фактичне головування магнатів у сеймових судах, обмеження на короля у його вільному розпорядженні державними посадами. Однак найбільш дражливим був пункт, згідно якого аристократи могли «відмовити королеві у послуху у випадку, якщо б він відмовив комусь із достойних осіб у справедливості або щось проти станові речіпосполитої [аристократії. – Ю.М.] вчинив» [119, с. 50]. Вчений вважав, що це ідея була прописана канцлером Кшеславом Курозвенцьким, що почерпнув її із угорської «Золотої булли» Андраша II. Також і сам вступ Олександра Ягеллончика на польський престол мав своєю умовою його присягу на укладеному унійному договорі й зобов'язання включити Велике князівство Литовське до складу Корони [31].

Причини розколу, який настав незабаром після укладення Пйотрковсько-Мельницької унії, О. Халецький віднаходив у відкладенні втілення у життя методів, якими можна було забезпечити її реалізацію. Історик зазначав, що прописані в унійних документах заходи, щодо складення присяги на вірності союзу загалом шляхти та посадовців, насправді не були обов'язкові. Таким чином присягу склали лише трохи більше двадцяти литовських аристократів, що були на переговорах у Мельнику. Від решти ж цього наразі не вимагали. Наступні ж історичні події були для литовців, які спочатку і стали ініціаторами договору 1501 р., певним розчаруванням й підштовхнули до відходу від домовленостей [69, с. 19]. Зокрема збройна допомога Польщі у війні проти Москви виявилась недостатня й тимчасово не така необхідна. Литовці, після підписання миру з Іваном III в 1503 р., зрозуміли, що союз із Польщею не забезпечує їх від поразки, натомість цей же договір із Москвою зменшував необхідність пошуків допомоги з боку поляків. Ці всі обставини посприяли розколу литовських можновладців на

угруповання. Опозицію до правлячих кіл, які показали свою неспроможність у захисті руських земель від московської небезпеки, очолив князь Михайло Глинський. Вони ж і виступили проти усіх творінь великокнязівського двору, головним із яких і була Піотрковсько-Мельницька унія.

Іншим ж фактором, що послаблював унію, на який вказував О. Халецький, була «нехить династії Ягеллонів до засадничого пункту про спільну елекцію» [69, с. 18]. Так брати короля Олександра Владислав та Сигізмунд намагались переконати його уневажнити унійний договір, який порушував спадкові права їх роду до Великого князівства Литовського. Вчений змалював події та ідеї, які використовувалися угорським королем Владиславом II Ягеллончиком у дискусіях довкола династичних прав та їх заперечень послами, які представляли Королівство Польське. Історик погоджувався із аргументами краківських дворян, які стверджували, що члени роду Гедиміна втратили свої права до батьківського спадку через акт Ягайла, складений ним у Крєві. З іншого ж боку науковець вказував на слухність Владислава, який посилався на акти 1440 та 1499 рр., за якими Велике князівство Литовське було виділено в окреме князівство, первинна його інкорпорація у склад Корони перестала бути чинною, на що погодилася сама польська сторона [69, с. 28]. Однак він відмовляв монарху у слухності у твердженнях, що польська шляхта має право вибирати собі короля лише у випадку повного вигасання династії Ягеллонів.

У виборі литовськими можновладцями молодшого Олександрового брата, Сигізмунда, на великокнязівський престол у Вільні О. Халецький бачив акт розриву Піотрковсько-Мельницької унії 1501 р. Вчений вважав, що ця подія була наслідком порушення головного пункту унійного договору, що передбачав лише спільні вибори єдиного для Польщі та Литви монарха. Втім, вчений зауважив, що попри формальний розрив унії, литовська сторона бажала лише забезпечити собі вибір Сигізмунда і на польський королівський престол. Можновладці, що вдалися до такого вчинку, намагались виправдати його посиленням на умови унії 1499 р. й формально повідомили польську сторону про вибори та запросили на них її представників [69, с. 39].

У піднесених виразах характеризував унійні домовленості 1499–1501 рр. Б. Лімановський. Вчений вважав, що на сеймі в Пйотркові та з'їзді у Бресті було відновлено постанови Городельської унії 1413 р. Натомість при обранні королем Олександра Ягеллончика литовське посольство просило у поляків згоди бути із ними «одним братським суспільством», що і мало наслідком укладення нового унійного договору. Його та увесь унійний процес, як вважав дослідник, обидва народи тоді визначали «корисним та потрібним» [114, с. 26]. Слід звернути увагу, що акценти на рівноправному єднанні народів були доволі характерні для Б. Лімановського як соціаліста. Відзначимо, що й щодо політичних реалій першої третини ХХ ст. ППС відстоювала ідею співпраці з національними меншинами.

Таким чином для польських дослідників унійні домовленості середини ХV та початку ХVІ ст. були новим етапом розвитку унійного процесу, започаткованого ще за правління Ягайла та Вітовта. Історики погоджувалися в оцінках еволюції унійного процесу у цей період як періоду переходу від проєктів інкорпорації Великого князівства Литовського до ідей союзу рівноправних суверенних польської та литовсько-руської держав. Прослідковуючи загрози для самого польсько-литовського об'єднання вчені все ж намагалися показати такі зміни сприятливими для взаємовідносин народів обох держав, що через справедливість у взаєминах породжували між ними справжнє братерство.

* * *

Для більшості польських істориків, які працювали в кінці ХІХ та першій третині ХХ ст., унійний процес між Королівством Польським та Великим князівством Литовським не обмежувався ключовими Кревським та Люблінським договорами, що започаткували та завершили оформлення об'єднання двох держав. Це у свою чергу породило значний пласт досліджень, у яких вивчались події пов'язані з укладенням різноманітних унійних договорів з початку ХV й до середини ХVІ ст.. Дослідники у своїх працях демонстрували, що історія укладення польсько-литовської унії переживала багато етапів своєї трансформації, доповнення та удосконалення. Таким чином польські науковці намагались показати унійний процес живим й таким, що намагався відповідати потребам часу,

активно реагувати на виклики історії, а отже й постійно зміцнюватись. Це у свою чергу мало слугувати й формуванню позитивного образу самої польсько-литовської держави та поляків, яких часто зображали ініціаторами різноманітних позитивних змін, носіями здобутків Західної цивілізації та моральних чеснот, які вони поширювали на інші народи Східної Європи. Багато істориків намагались прославити окремі унійні договори, як «братерство народів» чи триумф справедливої співпраці. Разом із історіографічними образами Кревської та Люблінської уній, подібні описи подій XV та початку XVI ст. формували у польській історичній свідомості історичний міф Ягеллонської унії, що у свою чергу породжував й різноманітні політичні та інтелектуальні концепції, як, наприклад, «ягеллонської ідеї».

РОЗДІЛ 4

ІСТОРІЯ ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ В ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ КІНЦЯ ХІХ СТ. – 1939 Р.

Події пов'язані з укладенням Люблінської унії 1569 р. стали завершальним етапом процесу об'єднання польської та литовсько-руської держав у єдиний державний організм, що розтягнувся майже на два століття. Довершення цього процесу відбувалося за складних зовнішньо- та внутрішньополітичних обставин, при існуванні багатьох перешкод та сил, що протидіяли йому, а сам завершальний акт укладення нового унійного договору тоді ще не гарантував тривалості об'єднання, що зрештою проіснувало ще понад двісті наступних років. Люблінська унія, як фінал польсько-литовського унійного процесу, що завжди перебував у центрі зацікавлень польських дослідників, звичайно ж викликала поглиблений інтерес істориків, які працювали в кінці ХІХ й до початку Другої світової війни. Нові зовнішньополітичні та внутрішні, здебільшого соціально-політичні, виклики, перед якими повстали творці унії 1569 р., пробуджували прискіпливий інтерес дослідників. Під впливом різноманітних політичних та цивілізаційних теорій, історіософських ідей та історичних міфів й стереотипів, польські вчені розглядали роль у цих подіях окремих політичних діячів та суспільних груп, вивчали вплив на них фактору оборони від зовнішніх небезпек, займались співставленням унійного процесу з розвитком суспільства та громадянської свідомості населення. Результати ж своїх досліджень та оцінки минулого історики нерідко намагались використати задля зміцнення патріотизму польського народу, виховання його на часто ідеалізованих прикладах минулого. Поруч із цим події пов'язані з укладенням Люблінської унії та її наслідків для народів Центральної та Східної Європи викликали жваві дискусії із представниками інших національних історіографій, зокрема з українським та литовськими істориками, що мали часто протилежні погляди. Таким чином Люблінська унія перебувала у центрі інтелектуального та політичного дискурсу кінця ХІХ та у першій третині ХХ ст. й

породила значну кількість праць, що належали перу знакових мислителів свого часу.

4.1. Причини унії

У польському науковому дискурсі з кінця ХІХ ст. й до початку Другої світової війни важливим було вивчення обставин, що привели до остаточного врегулювання унійного зв'язку Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Саме завдяки визначенню причин та усього суспільно-політичного тла, що дозволили укласти Люблінську унію 1569 р., історики закономірно намагались відшукати й особливості нового унійного договору, які забезпечили його довговічність.

Однією із ключових проблем, до якою у своїх дослідженнях унійного процесу середини ХVІ ст. звертались науковці, була роль у цих подіях монархів із династії Ягеллонів, а саме короля Сигізмунда ІІ Августа. Для польських істориків важливим було з'ясування причин, які спонукали монарха до активної діяльності на користь укладення нової унії. Зокрема науковців цікавили як особисті причини (проблеми спадкоємства, погіршення здоров'я й можлива смерть без наступників) чи ідейні переконання короля, так і зовнішні впливи на нього окремих осіб чи обставин. Так А. Яблоновський наголошував, що ключову роль в творенні самої ідеї нової поглибленої унії між Польською та Литовською державами відіграв король Сигізмунд ІІ Август, який «поклав собі за головне завдання життя - допровадити до унії» [83, с. 168]. При цьому вчений не вдавався у подробиці висвітлення причин такої уваги правителя до цього питання. Відзначимо, що для історика характерним було підкреслення ролі польських монархів у привнесенні Польщею «цивілізаційних благ» на терени Великого князівства Литовського й зокрема України. Дослідження А. Яблоновського над історією українських земель у значній мірі зосереджувались саме на історії польської присутності в регіоні, діяльності різноманітних представників польського народу з підкресленими акцентами на їх, у баченні дослідника, видатній позитивній ролі. Такі підходи історика піддав критиці український дослідник М. Залізняк, що у своїй рецензії на його «Історію

Південної Русі» наголошував, що вона «не є викладом української історії, а історії польськості на українських землях, угрунтованих, нібито на науковій підставі, прав польського елемента на українські землі» [171, с. 199].

Ю. Шуйський обумовлював зосередження короля Сигізмунда II Августа на проблемі укладення унії погіршенням стану його здоров'я й бажанням якнайшвидше довершити ексекуційні реформи. Вчений вважав, що монарх почав будувати плани нової унії з грудня 1562 р. Також історик вважав, що мотивом короля до поглиблення унійного зв'язку було сприйняття ним унії, як «головної умови дієвого опору східному ворогу – Москві» [144, с. 199].

Зацікавлення короля Сигізмунда II Августа проєктами унії С. Смолька бачив частиною його значно ширших реформаторських задумів. Зокрема історик пов'язував їх із заходами щодо ексекусії прав та створення незалежної від Риму польської церкви. Недовершеність правово-соціальних перетворень та взагалі відсутності їх реалізації у релігійній сфері, бачились вченим такими, що підштовхували монарха здійснити хоч якесь значне звершення і таку можливість правитель вбачав саме в унійних реформах польсько-литовської держави. Також на короля впливало розчарування у можливостях отримати потомство, яке б успадкувало його престол. Через це він намагався повністю врегулювати справу передачі влади, для чого вважав за необхідне уніфікувати та злити воєдино адміністрування та суспільний устрій Корони та Великого князівства [136, с. 72]. Таким чином у баченні вченого унія 1569 р. виростала, як із об'єктивних внутрішньополітичних процесів, так і з особистих мотивів та амбіцій правителя.

Також і інший представник краківської школи М. Бобжинський бачив в Люблінській унії елементом більших реформаторських планів королів із династії Ягеллонів, а зокрема й ідей самого Сигізмунда II Августа. На думку вченого «другим пунктом реформ» короля, після ексекуційних планів, була «унія усіх країв, що належали до великого тіла Речі Посполитої» [53, с. 89], серед яких, окрім Польщі та Литви, були й Лівонія та Пруссія. Також науковець значну роль у просуванні ідеї нового унійного договору відводив особистим мотивам монарха. Він стверджував, що події литовсько-московської війни сильно вплинули на

короля, «відкрили йому очі на небезпеки, які загрожували Польщі із цього боку» й таким чином він «взяв собі справу унії близько до серця». Сигізмунд II Август все розглядав через призму відсутності у нього спадкоємців й «жахався думки, що кожна із обох держав піде своєю дорогою» [55, с. 79]. Оцінюючи обставини розвитку унійного процесу історик стверджував, що увесь попередній час основною перешкодою для запровадження унії були спадкові права династії Ягеллонів на володіння Великим князівством Литовським, яких вони ніяк не бажали втрачати. Однак «для бездітного Сигізмунда ці причини не мали значення й він рішуче присвятив себе справі унії». Тому монарх кілька раз (у 1559, 1564, 1565 та 1566 рр.) проводив у Литві зїзди, на яких запровадив багато новацій державного та суспільного устрою, почерпнутих з польських зразків. Серед них науковець виділяв запровадження принципу виборності монарха на трон Великого князівства Литовського [55, с. 79].

Акцент на ролі Сигізмунда II Августа робив і варшавський історик Т. Корзон. Вчений розглядав прихильність монарха до ідеї тісного об'єднання польської та литовської держав крізь призму його глибокої полонізації, коли правитель «повністю перейнявся польським духом, оточив себе польським двором та полюбив польську мову». Це підштовхувало його і до полонізації Литви, яку він вбачав у наданні литовській шляхті права обирати земських суддів, збиратися на сейми, а також «поширюючи свободи польської шляхти на русинів грецького віросповідання, котрі не мали польських гербів» [102, с. 95]. Бажанням усунути відмінності у формах правління в обох державах історик пояснював і зречення Сигізмундом II своїх прав до спадкування Литви, характеризуючи цей акт як «сердечний та гарячий». Таким чином вчений вважав, що саме любов до усього польського й бажання поширити його на інші частини своєї держави, підштовхнула короля до унії, яка мала слугувати інструментом у полонізації цих країв. Такі акценти були доволі характерні для Т. Корзона, що розглядав минуле Польщі крізь призму ідеї «історичного оптимізму», в основі якої було інструментальне бачення історії, як засобу виховання патріотизму поляків. Самому ж історикові властивим був

польський націоналістичний підхід до оцінок польсько-литовських чи польсько-руських (українських) відноси.

Інший варшавський історик – В. Смоленський – вважав, що король Сигізмунд II Август був змушений до всіляких реформ, у тому числі й до нового унійного союзу. Вчений зараховував унію у перелік заходів щодо екзекуції прав у Короні, яка була умовою коронації майбутнього короля ще за життя його батька у 1530 р. Шляхта вимагала від монарха реформ й включала до них навіть свою спробу змусити його розірвати шлюб із Барбарою Радзівіл. Однак королю «вдалося перемогти у суперечці за Барбару й настояти на своєму, однак в інших справах він змушений був піти за бажаннями шляхетського руху» [132, с. 118]. Погодившись із коронною аристократією, якій король спочатку намагався протистояти, він «з часу сейму в Пйотркові в 1562–1563 рр, на якому з'явився у старому шляхетському каптані, розірвав із не популярною в країні політикою можновладців й разом із посольською палатою взяв під своє керівництво налагодження державних справ» [132, с. 118].

У центрі усього унійного процесу середини XVI ст. ставив Сигізмунда II Августа Ф. Конечний, що вбачав у ньому справжнього творця нового польсько-литовського об'єднання. У даному питанні вчений розглядав усі ці події крізь призму цивілізаційних теорій, прихильником та розробником яких був сам Ф. Конечний. Історик стверджував, що провідною ідеєю короля було «щоб Литва на подальші століття залишилась в унії з Польщею, а завдяки цьому й у зв'язку із Західною цивілізацією» [92, с. 354]. Причиною цього були нібито побоювання монарха, що Велике князівство Литовське може бути, як колись напередодні Кревської унії, полонене православною руською стихією й таким чином відірветься від католицької церкви та західноєвропейських суспільних й культурних традицій. Ще більш реальною була можливість опанування литовсько-руської держави московськими царями, що принесли б взагалі азіатські цивілізаційні традиції. Поруч із цим, як стверджував науковець, останній Ягеллон намагався не допустити включення литовської держави у коло німецьких суспільно-політичних та культурних впливів. Підтвердження такої тези він віднаходив у намаганнях

Сигізмунда II Августа відмежувати своїх родичів – чоловіків та синів його сестер – від можливості успадкування трону Великого князівства після його безпотомної смерті. Так в 1563 р. король, у ролі відкупу за Литву, передав чоловіку своєї сестри Ядвіги бранденбургському електорові Іоахіму II право на спадкування Пруссії. З іншого ж боку Сигізмунд II відрікся усіх своїх спадкових прав на Литву й оголосив Велике князівство елекційною монархією, за польським зразком.

Слід відзначити, що Ф. Конечний взагалі вважав династичне питання ключовим у справі Люблінської унії. Вчений вказував, що увесь період правління династії Ягеллонів основною зв'язуючою ланкою між польською та литовсько-руською державами фактично був правлячий рід нащадків Владислава Ягайла, адже в Литві вони мали усю абсолютну владу й спадкові права, натомість в Польщі з певністю вибирали «нащадків такої благородної та заслуженої Ягеллонської династії».

Значну увагу до ролі монархів із династії Ягеллонів, в усьому історичному процесі часів їх правління, приділяв Л. Колянковський. Однією із центральних таких історичних постатей, що була головним рушієм усіх реформаторських подій, а зокрема поступу, свого у свій час він вважав Сигізмунда II Августа. Вчений робив наголос на рішучості його характеру та далекоглядності у плануванні, що забезпечували значну суспільно-політичну еволюцію литовсько-польської держави у XVI ст. Головною ж характеристикою монарха, як вказував історик, була його повна самопосягата праці на благо держави та народу. Осьовим же елементом, довкола якого групувалися інші бажання, плани та заходи короля, він бачив справу унії Королівства Польського та Великого князівства Литовського [90, с. 331]. За усе діло «завершення будівлі унії» науковець охарактеризував останнього Ягеллона як справжнього «батька вітчизни». У цьому проявлялась тенденція високо оцінювати роль особистості-лідера, як провідника народних мас до поступу, що спостерігалася у чи не усіх мислителів які симпатизували табору Ю. Пілсудського, одним із яких був і Л. Колянковський.

Із позиції теоретика «Ягеллонської ідеї» О. Халецький стверджував, що перехід Сигізмунда II Августа на проунійні позиції не слід пояснювати його

розчаруванням у спробах отримати спадкоємця власної крові. Вчений намагався пояснити такий поворот у політиці монарха його високими ідейними переконаннями. Він стверджував, що з 1562 р. король почав «краще від більшості сучасників усвідомлювати загрозу із боку Москви» [79, с. 15]. З іншого боку, як вважав історик, увесь час, із моменту свого вступу на престол, він «виконував виховну роль», готуючи мешканців Великого князівства до часу, коли вони «дозріють до унії» й «зрозуміють усі її користі, здобудуть досить сил, щоб її співтворити наперекір ворожим до неї групам» [79, с. 16]. Сигізмунда Августа О. Халецький вважав беззаперечним «батьком» унії, у мотивах якого «не можна дошукатися нічого іншого, окрім турботи про добро своїх народів». Як уже зазначалося, О.Халецький, як один із ключових ідеологів «Ягеллонської ідеї» робив акценти на високій моральній стороні унії й дії її творців, в тому числі представників династії Ягеллонів, показував як жертвних борців задля блага як поляків, так і інших народів, за їх цивілізаційний поступ.

У баченні С. Закшевського ключовою перешкодою на шляху до унії, яку вдалося здолати Сигізмунду II Августу, було існування принципу спадкової влади у Великому князівстві Литовському. Вчений вважав, що розбіжність у порядку вступу монарха на престол між Польщею та Литвою була такою, що загрожувала усій конструкції єдиної держави. Тому історик підкреслював роль монарха в процесі укладення нової унії через його акт щодо відмови від спадкових прав на великокнязівський престол і у їх передачі на користь Корони [152, с. 212]. Відзначимо, що С. Закшевський, як активний діяч політичного табору «санації» часто проповідував ключову позитивну роль лідера, «батька народу», в історії, що повинно було відкликатись до реалій міжвоєнного періоду із пануванням маршала Ю. Пілсудського, якого конструювали такого ж «батька народу» як і польські монархи минулого.

Дещо більш обережним у оцінках планування королем Сигізмундом II Августом унії був В. Конопчинський. На відміну від багатьох своїх колег, що бачили наміри монарха об'єднати польську та литовську держави ледь не від початку його правління, історик ставив під сумнів таку тезу. На його думку задум

укласти новий унійний договір сформувався у правителя лише в часи Лівонської війни, «до того ж часу великий князь більш впевнено себе почував у свої спадкових, окремих литовських володіннях» [98, с. 118]. Натомість на користь майбутньої унії у цей же період працювали інші, незалежні від короля, чинники, а саме католицтво, ідеї гуманізму та реформації, котрі «несли польськість за Буг та Німан» й сприяли зближення народів.

Подібних поглядів дотримувався і В. Собеський. Історик вважав, що початково король Сигізмунд II Август не був особливо зацікавлений проєктами нової унії, а особливо такими, що поглиблювали б інтеграцію Великого князівства Литовського у склад Корони. Провідним стримуючим фактором для монарха було небажання зрікатися спадкових прав на литовський престол на користь «польської елекції» [139, с. 92]. Такі погляди вченого відображали його скептичне ставлення до влади лідерського характеру й різних форм авторитарного чи абсолютистського панування володаря держави, що було властиве для істориків прихильних до ідей політичного табору націонал-демократів, що протистояв руху «санації» на чолі із «начальником держави» Ю. Пілсудським.

Іншою силою, яка, на думку польських вчених, мала вагомий вплив на процеси укладення унії між польською та литовською державами й яка могла як сприяти її налагодженню, так і перекреслити будь-які старання на її шляху, була аристократія Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Тому історики багато уваги присвячували ролі шляхти обох держав у цих процесах. Вони вивчали як загальні процеси перетворень, що відбувалися у середовищі правлячих станів, а зокрема еволюцію литовсько-руської шляхти та зростання її громадсько-політичної свідомості та активності, так і мотивацію окремих персоналій чи аристократичних родів. Науковці заглиблювались у дослідження дій прихильників унії та аналіз мотивації й контрзаходів противників остаточного вирішення питання об'єднання та його поглиблення.

Так справжніми творцями унії В. Собеський бачив представників польської середньої шляхти, що, завдяки своїй освіті та високій політичній свідомості, стали справжнім рушієм усіх реформ у Королівстві Польському ще з часів Сигізмунда I

Старого. Головними представниками цієї т.зв. «екзекуційної партії», що виступали за покращення законодавства та громадянських прав шляхти, були послы сейму Рафал Лещинський, Ієронім Оссолінський та Миколай Сенніцький, які нерідко займали й посади сеймових маршалків. Своїм реформаторським ідеям вони часто надавали образ «виконання давніх законів», які нібито були призабуті. Однак, як вказував історик, «під цим покровом нібито консерватизму впроваджувались цілком нові проекти» [139, с. 94]. Подібно й у проектах унії вони висловлювались нібито за виконанням старих постанов ще із часів Ягайла, але насправді намагались впровадити у життя цілком нові плани інтеграції Литви у склад Польщі. Акценти на такій ролі «трибунів шляхетського народу» відповідали ідеям В. Собеського, як представника політичного руху націонал-демократів, що ставили у центр своїх концепцій демократизм (на протипагу авторитарності режимів лідерського типу) та водночас опору на націоналістичний елемент, що втілював би у життя справжній «духу народу». Подібно й реформаторські кола із середовища шляхетських мас В. Собеський характеризував як представників «національного руху».

Цікаві спостереження щодо проєктів нового унійного договору зробив В. Конопчинський. Історик зазначав, що частина польських діячів, а зокрема Сенніцький чи Лещинський, яких він називає «націоналістами» («narodowcy»), вже на сеймах 1548 та 1550 років висували пряму вимогу приєднати до Королівства Польського Освенцім, Затор, Пруссію та Литву. Ці політики бажали безумовної інкорпорації цих територій у склад Польщі із повною її інтеграцією у її суспільно-політичну структуру, без збереження жодних форм автономії чи якоїсь національно-регіональної ідентичності. Такі домагання вони мотивували «давними «записами», тобто зобов'язанням короля перед народом, ніби Ягеллон однаково вільно міг включати в склад Польщі усі свої держави та країни» [98, с. 117]. Однак, як наголошував вчений, «це свідчило лише про те, що ці особи цілком не розуміли сутності сілезьких, поморських та литовських справ із їх етнічного, суспільного та юридично-політичного боку». Зокрема, як вважав науковець, змінилася сама сутність панування монарха у Великому князівстві Литовському, коли Сигізмунд

II Август уже не міг розпоряджатися його долею без згоди великокнязівської ради [98, с. 118].

Дещо в інакшому ключі оцінював роль шляхти в унійному процесі Б. Лімановський. Вчений, який був представником польського соціалістичного руху й активним творцем польської соціологічної науки, звертав значну увагу на процеси соціальної трансформації у Великому князівстві Литовському та в Королівстві Польському. Історик вважав, що внаслідок воєн, які вело Велике князівство Литовське в XVI ст., значно зросло значення широких мас литовсько-руської шляхти. Це не оминуло уваги Сигізмунда II Августа, що бажав заручитися її підтримкою у всіх цих конфліктах, у які «сам він і вплутався» [114, с. 30]. Взамін за підтримку середньої та дрібної шляхти, монарх «ліквідував різні тягарі та надавав їй нові права», а зокрема надав їй права вибирати послів та суддів, фактично перетворив литовський сейм із органу, що був під повним контролем магнатів, у нову структуру із сенатом та виборною посольською палатою. Це все, а також утворення земських шляхетських судів, було закріплено в Литовському статуті 1568 р. Усі ці проблеми вчений пов'язував і з самими планами впровадження нового унійного об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Так король бажав різними наданнями схилити литовську шляхту до своїх проєктів унії, у цей же час самі литовсько-руські аристократи уже вбачали в унії спосіб збереження усіх цих своїх нових прав через поширення на князівство польського законодавства.

Цікаві спостереження зробив А. Яблоновський щодо причин, які штовхали шляхту відстоювати ідею поглиблення унії між Королівством Польським та Великим князівством Литовським. Акценти історик зробив на позицію волинської аристократії, що відстоювала інтереси своєї окремої землі, без огляду на благо цілого Великого князівства Литовського. У цьому він бачив відгомін міцних автономічних устремлінь місцевого населення, які увесь час свято плекала місцева шляхта. Основною потребою, яку ставила на перше місце волинська шляхта і яку не могла задовільнити Литва, була оборона від татарських нападів. Саме вона, як вказував історик, солідаризувала волинян із мешканцями руських земель

Королівства Польського, що також потерпали від набігів із Криму. Ця боротьба проти спільного ворога заставляла волинян тісно співпрацювати саме із лицарством Корони [83, с. 168].

М. Бобжинський наголошував, що у період правління Сигізмунда Августа Велике князівство Литовське «остаточно дозріло» до унії, а його суспільство само потребувало такого зв'язку із Короною Польською. Історик виділяв три основні чинники, які зближували обидва державні організми. Першим із них він називав економічний інтерес, що полягав у «спроможності лише із допомогою Польщі повернути собі основи свого економічного розвитку: на півночі – гирла Німану та Двіни у Інфлантах та Пруссії, на півдні – гирла Дніпра та Дністра» [53, с. 91]. Таким чином робились акценти на потребі спільної боротьби за територіальне розширення, яке б слугувало здобуттю нових перспектив у сфері торгівлі. Наступним чинником дослідник називав «цивілізаційний інтерес», адже, на його думку, «тільки через Польщу литовські та руські землі могли користати і присвоювати собі доброчинства західної цивілізації». І остаточно, як третій чинник зближення народів Великого князівства та Корони, М. Бобжинський називав «інтерес свободи». Він наголошував, що лише через тісний союз із Польщею та переймання її устрою «могло литовське та руське суспільство звільнитися від гнітючих їх тягарів та здобути собі повноту політичних та громадянських прав та вольностей» [53, с. 91]. Науковець стверджував, що уже майже два століття відбувалася повільна, але невідворотня, асиміляція вищих литовських та руських суспільних прошарків у «польській стихії». Окремо історик виділяв причини, які підштовхували українські землі до поєднання із Короною. Їх він вбачав у польській колонізації, що значно змінила етнічний склад Волині та Наддніпрянщини. Саме такі полонізаційні зміни науковець спостерігав в утворенні окремих Київського та Брацлавського воєводств, де поширювався польський суспільний та громадсько-політичний устрій.

Як наріжний чинник в унійному процесі XVI ст. розглядав феодальні відносини Т. Корзон, які він характеризував як «військово-феодальні». Історик вважав, що литовсько-руське суспільство перебувало на більш низькій стадії

соціально-політичного розвитку й продовжувало зберігати свою ієрархічну неволю станів, коли «челядь була у рабстві в бояр, бояри у князів, а останні натомість у господаря» [102, с. 94]. Для доволі тенденційного підкреслення гостроти цього явища абсолютного рабського послуху литовської шляхти перед своїм володарем дослідник наводив курйоз із часів князя Вітовта зазначаючи, що «не зникла ще пам'ять про те, що литвин сам вішався за наказом князя» [102, с. 94]. Причину цього він віднаходив у самому процесі появи Великого князівства Литовського, що, на його думку, з'явилося шляхом завоювання руських князівств литовцями. Така мілітарна суть держави визначала й велику участь представників цілого ряду соціальних груп у ведених великим князем війнах. Однак, як вважав історик, ці явища абсолютної залежності в XVI ст. уже вироджувалися та поступово зникали. Через лагідний характер Сигізмунда I та Сигізмунда II Августа найвищі можновладці починали здобувати ледь не абсолютну владу над своїми підданими, при чому нерідко відмовляли у послуху монарху й займалися різноманітним зловживанням та збагачувались за рахунок монарших володінь. Таким чином наймогутніші шляхетські роди не бажали змінювати щось в усталених суспільних відносинах й противились унії, яка могла принести зміну їх становища. Натомість дрібна шляхта навпаки вбачала в унії можливість поширити на себе польський устрій, а отже й звільнитися від такої обтяжливої залежності від своїх безпосередніх феодалських зверхників. Проти усіх феодалських обмежень, що стояли на перепоні колонізації та запровадження унії, виступив, як вважав дослідник, і король. Він вказував, що Сигізмунд II Август на Берестейському сеймі 1566 р. зрікся усіх своїх прав, щодо шляхетських маєтків й «таким чином литовська та руська шляхта остаточно звільнилася від пут феодалізму й усі ленні повинності зникли» [102, с. 95].

У питаннях ролі шляхти та магнатів при виробленні унійного договору Ф. Конечний бачив його як частину міжстанової боротьби у польсько-литовській державі. Так унійний процес XVI ст. розглядався істориком як частина ексикюційного процесу й боротьби широких мас середньої та дрібної шляхти за свої права й протидії цьому із боку магнатів Великого князівства Литовського. Тому

науковець стверджував, що «реформа унії була спрямована проти литовських можновладців» [92, с. 356]. У баченні дослідника увесь нижчий прошарок шляхти згуртовано виступав за унію, вбачаючи у ній поширення на них польського суспільно-політичного устрою, а особливо можливості проведення сеймів, а отже й управління через них державними справами. Також «шляхта розраховувала на те, щоб вальні сейми були спільні, щоб з допомогою послів від польської шляхти легше було зламати потугу можновладців й довершити демократичні перетворення держави» [92, с. 355]. У відповідь на це олігархи рішуче протистояли такому процесу й вбачали можливість зберегти своє панівне становище у державі через продовження існування унійного зв'язку згідно із пунктами договору підписаного за часів короля Олександра Ягеллона. Відзначимо, що Ф. Конечний негативно оцінював роль магнатів в історії Польщі й вважав їх існування наслідком шкідливих цивілізаційних впливів із Русі, що руйнували традиційний «демократизм» польського суспільства.

Вагомим фактором, що сприяв унійному процесу, на думку В. Конопчинського, була боротьба шляхетських мас за екзекуючі власних станових прав. Вчений стверджував, що «литовську дрібну шляхту-бояр у цей час оживляв у боротьбі із панами той самий процес самозвільнення, котрий раніше переживала демократія у Короні» [98, с. 118]. Литовсько-руська шляхта, на його думку, тим швидше могла усвідомити свою суспільно-політичну вагу у державі, чим у ближчі стосунки вступить із польською й навчиться від неї «проводити віча у таборах». Однак їм у цьому перешкоджали магнати, які не лише зберігали свої феодалські впливи на шляхтичів-ленників, але й занедбали свої податкові обов'язки щодо держави. Протидіяти такій силі панів могла лише згуртована шляхетська маса. Однак, як відзначив історик, цей шляхетський загал був «безіменний», адже не мав якихось загальноновизнаних лідерів, що могли б рішуче протиставитись магнатам. Втім, навіть у такому становищі вони могли вступити на шлях здобуття прав, якими користувалися аристократи в Польщі. Дослідник звернув увагу на те, що саме литовська шляхта виступала за уніфікацію суспільно-політичного устрою в Короні та Великому князівстві, тоді як правитель та великокнязівська рада утверджували

саме окремий устрій Литви (наприклад через перегляд Литовського статуту 1544 р., підтвердження литовських привілеїв здобутих з часів Городельського акту) [98, с. 119].

Автори колективної монографії «Всесвітня історія» М. Сокольницький, Г. Мосціцький та Я. Цинарський звертали увагу на роль шляхетських родів в унійному процесі XVI ст. Вчені зазначали, що за правління Сигізмунда II Августа усі важелі влади у Великому князівстві Литовському зосередив у своїх руках магнатський рід Радзівілів, а зокрема Миколай «Чорний» та Миколай «Рудий». Щоб не втратити владу, вони всіляко протидіяли т.зв. «екзекуційному руху» серед литовсько-руської шляхти, що поширювався із Польщі. Таким чином вони, щоб уникнути розповсюдження на землі Великого князівства польського устрою, що передбачав ширші демократичні права для усього аристократичного загалу, всіляко протидіяли й спробам тісніше об'єднати обидві держави [117, с. 675-676]. Однак перелом у даній справі відбувся у момент, коли шляхті з екзекуційного табору вдалося перетягнути на свою сторону короля. Після цього монарх взявся до ґрунтовних реформ суспільно-політичного устрою Великого князівства Литовського. Зокрема на сеймі 1551 р. було затверджено велику кількість привілеїв та розпочались праці над редакцією Литовського статуту, який був прийнятий на віленському сеймі в 1566 р. На його основі було запроваджено шляхетське судівництво.

Важливі висновки щодо ролі роду Радзівілів у процесі оновлення унійного зв'язку Польщі та Литви зробив О. Халецький. Історик вказував на переплетіння їх позиції із розвитком відносин князівського сімейства з королем Сигізмундом II Августом. Спершу Миколай Радзівіл «Чорний» з насторогою ставився до унії, адже бачив перспективи зміцнення його сім'ї через шлюб своєї сестри Барбари із королем. Унія становила загрозою для спадкових прав королівських нащадків, що ще не народилися, а отже і племінників самого Радзівіла. До такої ж позиції схилився тоді і монарх, який ще надіявся на народження у нього спадкоємців. Проти таких спадкових прав нащадків Сигізмунда Августа на корону Литви та об'єднаної держави виступала коронна шляхта. Це у свою чергу тягнуло за собою

ворожість польських аристократів до шлюбу короля із Барбарою Радзівіл та до усього роду Радзівілів, впливу яких на державні справи вони побоювались. При вступі Сигізмунда II Августа на трон у 1548 р. польські політичні кола вимагали від монарха «об'єднання усіх країв в складі Корони» та розірвання шлюбу із Барбарою Радзівіл. Тому новий правитель відразу був різко негативно налаштований щодо польських політичних кіл та усіх їх проєктів. Король подібно вбачав у незалежному існуванні Великого князівства (а отже і у своїх правах до нього) гарантію спадкоємства його роду в обох державах. Таким чином вчений робив висновок, що «справа збереження спадкоємної влади загрожувала остаточному вирішенню справи унії» [69, с. 116]. Також і ворожі до Радзівілів магнатські роди Литви вступали в порозуміння із поляками й вимагали «проведення спільного польсько-литовського сейму щодо справи унії, плануючи таким чином знищити шлюб Барбари та впливи Радзівілів» [69, с. 117].

В. Собеський дещо звужував коло головних ворогів унії до роду Радзівілів. Це він пояснював фактами того, що князівський рід за часів Сигізмунда II Августа фактично правив Литвою й будь-які суспільно-політичні зміни, особливо на користь запозичення з Польщі більших прав для шляхетського загалу, міг лише підважити таку їх позицію у державі. «Вони боялися, – як наголошував історик. – що таким чином у Литві, як і в Короні, розцвіте свобода нижчої шляхти і тоді кермо влади вони втратять із своїх рук» [139, с. 92]. Також роль Радзівілів у цих процесах вчений показав через вплив смерті М. Радзівіла «Чорного» на події, що розгортались довкола унійних переговорів. Історик стверджував, що тільки після його смерті в 1566 р. «справа унії почала рішуче розвиватися» [139, с. 93]. Лише після цього можна було влаштувати сейм в Любліні й закласти у його програмі остаточне вирішення питання нової польсько-литовської унії.

Подібно вважав противниками унії лише кілька осіб, а найбільше Радзівілів, й О. Халецький. Дослідник стверджував, що «на Литві було лише троє противників унії: два Радзівіли та без застережень відданий їх роду Волович» й «опір проти унії – це була в першу чергу акція Радзівілів» [79, с. 20]. При цьому, щоб поставити під сумнів свідчення джерел, які вказують на небажання населення литовсько-руської

держави поглиблювати зв'язок із Польщею, історик зазначав: «якщо часом створюється враження, що за ними стояла уся Литва, то це виникає лише з цієї обставини, що рід Радзівілів якраз був на вершині своєї могутності так, що виступаючи на чолі Литви, міг у разі потреби змусити замовкнути інших її представників» [79, с. 21]. Таким чином О. Халецький намагався довести, що приєднання до Польщі було для усіх у Великому князівстві Литовському очевидним та бажаним благом, а увесь супротив їй – лише особистою корисливою справою купки інтриганів. Дослідник наголошував, що «подібні справи цілком не впливали із якогось національного литовського патріотизму», й мотивом їх була сповнена зависті боротьба проти «поширюваної Польщею свободи». Самих же противників тісного об'єднання чи інкорпорації Литви у склад Польщі науковець називав «сепаратистами» [69, с. 319].

Відходив від підкреслення ролі персоналій в історії Б. Лімановський, як видатний соціолог, що робив акценти на значенні мас в історії. Так вчений намагався відсунути на другий план індивідуальні інтереси конкретних осіб та родів, натомість пояснював усе становими інтересами. Так він узагальнював цілі та інтереси литовсько-руських магнатів, як цілісності, у їх протидії спробам запровадити новий унійний зв'язок Литви та Польщі. Як основний елемент, який був особливо невігідний для можновладців у поглибленні унії та запровадженні єдиного законодавства у литовсько-польській державі, він бачив принцип формування сенату [114, с. 30]. Саме запровадження у литовському сенаті коронного принципу пожиттєвого обіймання посади, замість спадкового, що побутував у Великому князівстві Литовському, викликав повне несприйняття можновладців. Адже таким чином вони втрачали закріплену за своїми родами владу у державі.

Подібно і варшавський історик В. Смоленський, який намагався підкреслювати роль масштабних суспільних трансформацій, як безпосередньої причини тих чи інших подій, звертав більше уваги на станові інтереси цілих соціальних груп, а ніж на мотивацію окремих персоналій. Усі дії великої литовсько-руської аристократії, спрямовані проти спроб польських політиків повністю

інкорпорувати Велике князівство Литовське, він називав «сепаратизмом». Мотиви таких дій він вбачав у побоюванні литовських аристократів «втратити власні привілеї, та зрівнятися із шляхтою, через поширення польських порядків на Литву» [132, с. 125]

Важливі зауваги щодо осіб у середовищі шляхти Великого князівства Литовського, які найбільш рішуче виступали за поглиблення унії, зробив В. Собеський. Вчений зазначив, що такими була шляхта із Підляського воєводства, що виводилась із польських колоністів, особливо із земель Мазовша. Вони, на думку вченого, як етнічні поляки та ще недавні мешканці Корони, були найбільш зацікавлені у приєднанні до Польщі та бажали повернення до життя у звичних для них польських суспільно-політичних умовах. Саме під впливом цих «поляків-колоністів» «литовська шляхта під час війни з Іваном Грозним влаштувала наради у військовому таборі й вимагала скликання сейму, розширення свобод, укладення нової унії, впливала на внесення редакцій до Литовського статуту, впровадження на Литві судівництва на польський зразок, спільного з Польщею сейму, спільної елекції, спільної оборони перед ворогом» [139, с. 93]. Подібні акценти В.Собеського відображають його ідеї про видатну роль польського національного чинника й демократизму шляхти, як рушіїв історичного прогресу в регіоні, противагою яким він бачив космополітичний монархічний абсолютизм та олігархію, що, у його баченні, гальмували розвиток.

Дещо інакше оцінював ставлення шляхти Великого князівства Литовського до питання унії О. Халецький. Історик наголошував, що попри активну боротьбу широких мас литовсько-руської аристократії за свої права у середині XVI ст., справами зав'язків із Польщею та взагалі стосунків із нею цікавились дуже мало. Вчений наголошував, що дії шляхти, а зокрема мешканців прикордоння із Коронаю, зводились до скарг на сеймах щодо порушення кордонів, «прохаючи, щоб король на найближчому сеймі встановив «вічні кордони» між обома державами» [69, с. 123]. Попри такі факти, що свідчили скоріше про небажання об'єднуватись та навіть про певну долю ворожості, науковець стверджував, що відсутність інтересу до питання унії була наслідком слабого суспільно-

політичного розвитку литовсько-руської шляхти, «загал справ якої спочивав у руках наймогутніших панів-ради». Натомість магнати рішуче відстоювали привілеї своєї держави, а отже і своє ексклюзивне становище у ній. Таким чином «синтез привілеїв Великого князівства залишався у тісному зв'язку із відкиданням ідеї унії».

Польські дослідники багато уваги зосереджували на вивченні розвитку політичного життя у період перед остаточним вирішенням унійного питання на Люблінському сеймі 1569 р. Також докладно вивчали заходи прихильників та противників унії на її користь або протидіючи їй. Історики часто намагалися відтворити цілу схему розвитку подій із їх етапами, які б показували поступовість еволюції процесу наближення нової унії чи ціленаправленої свідомої реалізації такого плану певними політиками.

Попередні заходи Сигізмунда II Августа щодо укладення нового унійного договору розглядав Т. Корзон. Науковець вказував, що таким першим кроком монарха було скликання сейму у Варшаві в 1563 р., на який було запрошено делегатів від Великого князівства Литовського. Туди прибули представники найважливіших магнатських родів, зокрема Миколай Радзівіл «Чорний». Попри те, що останній був близьким товаришем короля та від давна зазнавав його щедрих ласк, саме він й стояв у центрі усієї опозиції щодо укладення нової унії згідно із проєктами монарха та поляків. Можновладець рішуче опирався ідеї «повного поєднання держав, погоджуючись лише на особисту унію з єдиним королем, однак із окремими урядами» [102, с. 93].

Доволі відмінної позиції, щодо суб'єкту ініціативи в попередніх заходах по укладенню нової унії, дотримувався В. Конопчинський. Вчений стверджував, що саме коронна шляхта наполягала на укладенні нової унії й усе для цього робила. Особливо ж вона намагалася досягнути інкорпорації шляхом тиску на монарха, який би мав її і провести. Першим кроком на цьому шляху польські аристократи бачили включення литовської шляхти до спільних сеймів. Так уже в 1562 р. вони вимагали від короля Сигізмунда I Старого «спровадити литовських панів-раду та послів на коронний сейм» [98, с. 120]. Самі ж вони намагалися переносити місця

сеймових нарад поближче до литовського кордону. Саме тому такі часто відбувалися у Любліні та Варшаві.

М. Сокольницький, Г. Мосціцький та Я. Цинарський стверджували, що нові переговори про об'єднання Литви та Польщі розпочались ще на віленському сеймі 1551 р., де Сигізмунд II Август висунув на розгляд депутатів проект нової унії вироблений польською стороною. Історики, критично оцінюючи історичні події, наголошували, що тоді ці плани не були реалізовані через «занадто великі вимоги Корони та безцеремонні формулювання у їх викладенні» [117, с. 676].

Л. Колянковський вважав, що усі головні реформи, які б уніфікували суспільно-політичні та економічні відносини у Короні та Великому князівстві були поступово впроваджені ще до затвердження самої Люблінської унії 1569 р. Головним таким нововведенням він бачив запровадження Литовського статуту 1566 р., який «давав Литві нові основи адміністративного поділу, парламентаризму та судівництва, впроваджував, засновані на польських зразках, повітові сеймики, виборних сеймових послів, земські та гродські суди, поділ країни на нові воєводства та каштелянства, що творило новий литовський сенат». Це все історик називав «вирішальним кроком до унії». Натомість вступом до усіх цих змін він вбачав дії самого короля Сигізмунда II Августа, а саме передачу ним своїх спадкових прав на Литву «польському народу». Це дало вченому підстави зробити висновок, що саме ці заходи «перетворили Польщу і Литву у спільну Річ Посполиту, через завершення майже двохсотлітнього протиборства двох принципів – ягеллонської державної однорідності із спадковою монархією та коронної виборності» [90, с. 324].

Серед подій політичного життя досліджуваної епохи важливим для польських науковців було визначення ролі зовнішньополітичних факторів впливу на унійний процес XVI ст. Особливо багато уваги історики приділяли оцінкам значимості литовсько-московської війни, як фактору вагомої загрози самому існуванню Великого князівства Литовського, що у значній мірі тяжів над усім процесом укладення нового унійного договору.

Критичний у своїх оцінках прихильник ідей «історичного песимізму» М. Бобжинський звертав увагу на кризові явища у зовнішньополітичному житті польської та литовської держав та на загрозу їх повної сепарації. Такі він спостерігав у передбачуваній безпотомній кончині останнього монарха із династії Ягеллонів та небезпеках важкої війни із Москвою, що могла призвести до загарбання литовських земель Іваном Грозним. Усе це підштовхувало обидві сторони до переговорів про форму нового унійного договору, що розпочались уже в 1562 р. [53, с. 92].

Саме військові проблеми, на думку В. Смоленського, були ключовими у справі унії в XVI ст. Вчений, що як прибічник «історичного оптимізму» намагався робити акценти на зовнішніх факторах як ключових у проблемах польського народу, вказував, що лише поразки завдані Великому князівству Литовському із боку Москви та Швеції, які окупували відповідно Полоцьк та Парнаву, підштовхнули Сигізмунда II Августа взятися за справу унії. Історик стверджував, що нова унія була зумовлена потребою отримати військову допомогу із сторони Польщі. Ці події стали причиною скликання першого сейму, який мав розглянути проєкти нової унії, у Варшаві в 1563 р. [132, с. 124]. Однак перемога литовських військ на чолі із Миколаєм Радзівілом «Рудим» над московитами під Улею, а пізніше й Романа Сангушка під Часніком зробили литовсько-руську аристократію ще більш непоступливою. Саме намаганням протидіяти такому новому сплеску антиунійних настроїв історик пояснював дії короля по зреченню своїх спадкових прав на Велике князівство Литовське. Цим, на його думку, правитель «схилив опозицію до поступок» [132, с. 125].

Подібно у баченні В. Собеського зовнішньополітичний фактор, а саме «війна з Москвою та небезпека з боку грізного тирана [Івана Грозного. – Ю.М.]», був ключовим стимулом для усвідомлення потреби оновлення унійного зв'язку між польською та литовською державами та його поглиблення. Вчений стверджував, що саме загроза московської експансії «штовхала Литву в обійми Польщі» [139, с. 92]. Особливо переломною у сприйнятті литовськими політиками та суспільством потреби унії була мить падіння Полоцька, захопленого московським

царем. «Від цієї хвилини – як наголошував історик. – і король, і навіть певна частина литовських вельмож перейшла на бік унії».

Як наріжну обставину, що призвела до укладення нового унійного договору, розглядав боротьбу за Інфланти (Лівонію) С. Закшевський. Вчений вважав, що Сигізмунд II Август був змушений вступити у боротьбу за володіння цими надбалтійськими землями, щоб не дозволити їх загарбання Іваном Грозним, у випадку чого Москва б значно зміцнилася й тоді становила б для польсько-литовської держави ще більшу небезпеку [152, с. 209]. натомість усі заходи спрямовані на укладення унії стали уже наслідком бажань литовських шляхетських мас отримати у винагороду за участь у війні різноманітні привілеї, які б звільняли їх від залежності на користь можновладців й були рівними з правами польської шляхти.

М. Сокольницький, Г. Мосціцький та Я. Цинарський вказували на роль московсько-литовської війни в унійному процесі. Історики зазначали, що початок нового збройного протистояння змусив польську та литовську сторони піти на поступки одне-одному. Так литовське лицарство, що зібралося у військовому таборі під Вітебськом у вересні 1562 р. виступило із петицією про укладення нового унійного договору. Пунктами цього документу були: 1. Уніфікація устрою обох держав; 2. Спільна елекція короля шляхтою Великого князівства та Корони; 3. Спільні сейми та оборона від зовнішніх загроз; 4. Суворе збереження державної окремішності обох політичних організмів із власними установами та військом [117, с. 676].

Слід звернути увагу й на певні дискусійні моменти у польсько-українській полеміці щодо історії унійного процесу в XVI ст. Так Л. Колянковський стверджував, що М. Грушевський вважав буцімто поляки бажали «зменшити свої військові тягарі й перекласти їх на Литву, на вбогу Литву, котрій Корона до того часу неоднораз поспішала з допомогою, Литві, що втратила Смоленськ та Полоцьк, і на неї польська шляхта хотіла ще перекласти тягар оборони Корони» [89, с. 18].

Виходячи із властивих прибічникам націонал-демократії ідей польського шляхетського демократизму, В. Конопчинський вважав 1562 р. переломним у

справі майбутньої унії. Це, на його думку, відбулося через раптовий рішучий виступ мас литовської шляхти за їх права, а фактично за зрівняння їх у правах із польською шляхтою. «У вересні 1562 р. відбулося – як відзначив історик – нещастя яке передбачували Радзівіли: «давніше спокійний, терпеливий, який стійко переносив тягарі війни, шляхетський загаль якесь шаленство охопило!» [98, с. 120]. На таборовому сеймі під Вітебськом панам почали погрожувати фізичною розправою й висунули до короля петицію, що містила у собі усю наступну програму унії: спільні вибори монарха, спільний сейм, уніфіковане управління, спільна оборона, але при збереженні державної окремішності Литви. Сам же король, як наголошував історик на протигагу позиції багатьох інших вчених, був здивований таким розвитком подій й навіть не допустив на сейм посланців від шляхти із Вітебська. І лише падіння Полоцька в результаті московського наступу знову підштовхнуло обидві сторони до рішучих дій на користь укладення унійного договору. Тоді із Великого князівства Литовського на варшавський сейм виїхала делегація представників різних станів із пропозиціями щодо проведення переговорів. Натомість Сигізмунд II Август погодився із позицією польської сторони і «через своїх емісарів почав агітувати по повітах за унію» [98, с. 120].

Подібно і О. Халецький вважав події 1562 р. ключовими для поступу справи нової унії. Причину цього він вбачав у тягарях, які були покладені на шляхту Великого князівства Литовського, пов'язаних із веденням війни проти Царства Московського. Шляхетська маса була обтяжена новими податками та військовою повинністю, натомість правлячі у великокнязівській раді магнати не переймалися їх проблемами. Тому звичайні шляхтичі ще гостріше відчували потребу боротьби за свої права й «допомога, як у збройних зусиллях, так і в стараннях за вольності, як у часи першої унії, могла надійти їм лише з боку Польщі» [69, с. 151]. Зміцнення ж польського впливу на литовців відбулося, на думку науковця, завдяки напливу поляків, що прибували їм на допомогу у війні. Злигодні життя у військовому таборі й відсутність дієвої підтримки із боку правлячих кіл підштовхнули шляхту зібрану у таборі під Вітебськом висунути вимоги до короля щодо скликання об'єднаного з поляками сейму, для спільного вирішення питань «обрання єдиного пана і для

єдиної оборони, щоб спільно сеймували й однакових прав вживали». У випадку відмови вони погрожували звернутись із такими пропозиціями на пряму до польських урядовців. Одночасно шляхта створила збройну конфедерацію проти супротивників унії. При цьому історик наголошував, що литовсько-руська шляхта чітко вказувала на необхідність «виключення з унії таких пунктів, які б призвели до падіння нашої держави, що призвели б до ліквідації окремішності Великого князівства Литовського, а державні установи мають бути в Литві такі самі як в Польщі, але окремі» [69, с. 154]. Всі ці ідеї й стали основою для майбутнього унійного договору укладеного та затвердженого у Любліні в 1569 р. Попри початкову відмову Сигізмунда II Августа підтримати вимоги шляхти, що історик обумовлював тиском із боку литовських магнатів із табору Радзівілів, король все ж перейшов на позицію вітебських конфедератів.

В оцінках подій 1562 р. в військовому таборі під Вітебськом Б. Лімановський відсував проблеми зовнішньополітичних загроз на дальший план. У його баченні масова участь шляхти у війнах цього періоду лише посилювала її суспільно-політичне значення у Великому князівстві Литовському. Натомість 1562 р. був лише певним пунктом кульмінації у розвитку громадської активності шляхетських мас. Цьому у значній мірі сприяли й дії короля Сигізмунда II Августа, який поступово розширював їх права та привілеї, але й переконував шляхту у значній ролі унії для поширення та закріплення цих нових вигідних для них принципів. Тому шляхта, зібрана під Вітебськом, у петиції до монарха та усієї влади Великого князівства, як перший пункт у переліку своїх станових вимог, ставили потребу «скликання спільних сеймів із польськими панами й проведення унії» [114, с. 30].

Іншою важливою проблемою, пов'язаною із унійним процесом XVI ст., який завершився укладенням Люблінської унії, було становище українських земель на її передодні. Для ряду істориків особливо важливим було з'ясувати ставлення населення українських воєводств до подій, які розгорталися довкола змагань щодо укладення нового польсько-литовського унійного договору. За спостереженнями А. Яблоновського протягом усього XVI ст. українські землі Великого князівства Литовського «поступово відсувалися від Литви і прихилилися до Корони», що мало

своїм закономірним результатом їх поєднання із Польщею в результаті подій Люблінського сейму 1569 року. Причину цього історик бачив «піднесення нестримної повені польської культури, що супроводжувалась поступовим зникненням старих звичаїв та релігійним занепадом та безпорядком, які потребували реформ» [83, с. 145]. Це все, на його думку, сприяло значному поширенню серед населення поглядів про необхідність зближення з Польщею, а в майбутньому полегшило ментальне сприйняття мешканцями свого виходу із складу Литви.

Дещо в іншому ключі оцінював проблему українських земель у процесі укладення унії в XVI ст. Б. Лімановський, який, як активний діяч соціалістичного руху, виступав за міжнаціональне порозуміння й відкидав різноманітні польські імперські проєкти. Вчений не спостерігав великого тяжіння українських воєводств до Королівства Польського, на чому акцентували багато інших польських дослідників. Натомість він вважав питання приналежності Південної Русі як головний запальний пункт у можливому консенсусі, щодо унії. Історик наголошував, що польська сторона постійно на переговорах піднімала претензій щодо передачі Короні Волині та Поділля, у відповідь на що представники Великого князівства могли лише займати позицію різкого несприйняття. Таким чином, згідно тверджень Б. Лімановського, «поляки, своїми претензіями на інкорпорацію Підляшшя, Волині та України, лише утруднювали справу унії» [114, с. 30].

Таким чином чітко простежується значна увага польських істориків до вивчення усіх обставин, що призвели до остаточного врегулювання польсько-литовського унійного зв'язку шляхом укладення нової унії. Спектр проблем, який досліджували науковці у цьому контексті охоплював як вивчення мотивації окремих тогочасних політиків, так і різноманітних чинників зовнішньої та внутрішньої політики Королівства Польського й Великого князівства Литовського. Втім, як домінуючі в історіографії, варто виділити проблеми суспільно-політичних реформ у Польщі та Литві, особистих мотивів королі Сигізмунда II Августа та загроз із боку Московського царства, що бачились вченими ключовими на шляху до укладення нового унійного договору.

4.2. Укладення Люблінської унії та її правові підстави

У центрів зацікавлень усіх польських дослідників унії 1569 року закономірно були події Люблінського сейму, на якому вирішувалася доля нового договору. Поруч із висвітленням позицій польської та литовської сторін на переговорах та їх зміни, важливим для істориків було й змалювання самого процесу боротьби довкола укладення унії, встановлення мотивації різних політичних гравців. Однією із центральних проблем, якими займалися вчені у ході вивчення подій 1568–1569 рр., були події пов'язані із від'єднанням українських земель від Великого князівства Литовського і їх включенням у склад Королівства Польського, що викликали жваві дискусії у науковому середовищі, зокрема із українськими істориками.

Розглядаючи переговори, щодо змісту нового унійного договору М. Бобжинський наголошував на значній суперечності позицій польської та литовської сторін. Він вказував, що коронна шляхта вимагала повної інкорпорації Великого князівства згідно із принципами перетворення їх земель на воєводства відповідно до устрою Корони. Натомість литовські можновладці опиралися таким планам й бажали зберегти власний уряд та сейм. При цьому історик, як прихильник властивих Краківській історичній школі ідей «історичного песимізму» із його критикою суспільно-політичного устрою Великого князівства Литовського, де, за його оцінками, панувала «диктатура олігархії», стверджував, що литовські магнати «повністю тероризували лицарство». Через своє всевладдя, яке вони посідали завдяки спадковим правам на посади в уряді та сенаті Литви, можновладці нав'язували шляхетським масам власну позицію, позбавляли їх участі у публічному житті та «зводили нанівець усі спроби порозуміння» [53, с. 92]. Такі принципи литовського суспільно-політичного життя реалізовувались і на Люблінському сеймі, де, як стверджував М. Бобжинський, проходили «торги із литовськими панами та тероризування останніми шляхетської братії» [53, с. 92]. Відзначимо теж, що М. Бобжинський, як прихильник т.зв. «західної орієнтації» у історичному розвитку Польщі, скептично ставився до поглиблення зв'язків із народами Східної

Європи й вважав, що саме із Великого князівства Литовського Польща перейняла традицію олігархічного всевладдя магнатів, що зрештою фатально позначилось на долі польської держави уже в XVIII ст.

У баченні варшавського історика Т. Корзона основна протидія унійним переговорам, що провадилися на Люблінському сеймі, виходила із боку трьох литовських можновладців – Миколая Радзівіла «Рудого», Яна Ходкевича та Остафія Воловича – котрі «не бажали допустити до усних дебатів, котрі могли б призвести до братання литовської та польської шляхти» [102, с. 95]. Вони відмовлялися від участі у засіданнях сенату й «протягом місяця навіть близько не підходили до посольської палати». Таким чином дослідник стверджував, що литовсько-руські магнати стояли на перешкоди великому суспільному поступу, як оцінював його Т. Корзон, що полягав у справжньому братерському єднанні народів у їх великій взаємній любові. Таким чином творець Варшавської історичної школи уже із властивих його поглядам ідей «історичного оптимізму» значно більш позитивно, ніж краківські історики, оцінював поглиблення унійного зв'язку між Польщею та Литвою.

Ще один із творців Варшавської історичної школи В. Смоленський наголошував на «впертості» литовських можновладців у їх протидії унії. Дослідник стверджував, що причина цього полягала у намаганні литовсько-руських аристократів «зберегти внутрішню державну самобутність» Литви. Пояснення цього він віднаходив у страхах перед суспільно-політичними реформами згідно із польською програмою екзекуції прав та маєтностей, побоюванням можливого зрівняння у правах із звичайною шляхтою. Тому литовські магнати виступали виключно із проєктом особистої унії через особу єдиного монарха. Така їх поведінка, що виражалася у небажанні вести спільні із поляками наради, остаточно призвела до зриву перемовин. Також науковець відзначив роль польських політиків на Люблінському сеймі у справі здійснення унії. Серед таких він виділяв королівського секретаря Станіслава Чарнковського, що керував усіма нарадами польської сторони [132, с. 125].

Зосередив увагу на діях опозиції щодо унії В. Конопчинський. Історик зазначав, що на сейм до Любліна у грудні 1568 р. литовсько-руські можновладці прибули лише через обставини, які уже загрожували викликати гнів короля. Після підготовчого з'їзду литовського сейму магнати «приїхали до Любліна цілим сеймом, але на чолі повністю послухного собі грона клієнтів» [98, с. 121]. Згуртовано виступили верховні посадовці, колишні суперники Миколай Радзівіл «Рудий», староста жмудський Ян Ходкевич, підканцлер Остафій Волович, підскарбій Миколай Нарушевич, що на дебатах як могли «ганили» унію. «Вперто трималися» вони ідеї, що унія мала обмежуватися персональним зв'язком через особу монарха й союзом проти зовнішніх ворогів.

Поруч із цим В. Конопчинський висвітлив і позиції польської сторони на переговорах у Любліні. Він зазначав, що коронні політики, намагаючись догодити представникам Литви, відступили від ідеї впровадження у життя «давніх записів», тобто документів часів Кревської унії, коли, у баченні поляків, Ягайло передавав усю свою державу у безумовне володіння Короні Польській. Тепер же вони приступили до випрацювання нових засад за якими «посунулись аж до поступок, щоб залишити Литві окремий уряд та сейм, й лише в питаннях оборони та елекції народи мали спільно вирішувати». Втім коронні послы ще до початку сейму скоригували це на користь Вітебської петиції щодо поширення на Велике князівство суспільно-політичного устрою польського зразка, оминувши лише позицію розширення на Литву елекції прав. Однак, коли литовські представники, «замість того, щоб вдячно прийняти ці пункти», продовжили наполягати на менш тісному зв'язку, поляки відразу повернулися до вимог здійснення унії за «старими записами» [98, с. 121]. «Догоджав уніоністам» [польським представникам] і король, який вимагав від литовських магнатів спільно із поляками засідати у сеймі. У відповідь на це литовські сенатори та послы покинули Люблін й виїхали у Вільно.

Також і О. Халецький докладно вивчав угруповання політиків на Люблінському сеймі, що виступали за унію. Історик стверджував, що його основу становили представники краківської еліти. Провідною їх ідеєю було вирішення справи шляхом простої «реалізації давніх записів». Вони вимагали лише, щоб було

виконано постулати про інкорпорацію Великого князівства Литовського, нібито записаних в давніших унійних договорах, без огляду на інтереси та супротив литовської сторони [69, с. 250]. Таким чином вони фактично не несли із собою жодного нового проєкту й не постулювали якихось ідей, що відповідали б вимогам їх часу. Така радикальність та ультимативність у свою чергу стояла на перешкоді досягненню якогось консенсусу з врахуванням інтересів обох сторін.

На дії литовсько-руських можновладців на Люблінському сеймі звертав увагу і Ф. Конечний. Вчений, який розглядав події цього року як лише ланку із багатьох подібних, а Люблінський сейм 1569 р. у шеругу трьох сеймів, зазначав, що саме у Любліні атмосфера конфлікту дійшла до своєї кульмінації. Саме тоді литовські магнати дійшли до «повного розриву переговорів із поляками» [92, с. 356]. Це вчений розглядав, як особливу невдячність литовсько-руських олігархів за усі поступки, на які йшла польська сторона. Він вважав, що польські політики «чудово розуміли потреби Литви», й навіть більше служили її інтересам, ніж її ж власні аристократи. Історик стверджував, що істинним благом для литовських та руських земель була б їх абсолютна інтеграція в суспільно-політичний та культурний простір Польщі. Але навіть попри це виважені та далекоглядні поляки, як оцінював їх науковець, погодились відійти від таких проєктів й зберегти окремий уряд Литви.

Розглядаючи події Люблінського сейму 1569 р. автори колективної монографії «Всесвітня історія» М. Сокольницький, Г. Мосціцький та Я. Цинарський, вказували, що бурхливі дебати та супротив викликали ідеї, які знову висунула польська сторона – запровадження тісної унії, що ґрунтувалася б на т.зв. «давніх записах». Натомість представники Литви, «інспіровані Радзівілом Рудим, бажали бачити новий зв'язок якомога вільнішим, таким, що гарантував би політичну інтегральність Великого князівства» [117, с. 676].

О. Халецький відійшов від загальних оцінок та схематичного зображення подій Люблінського сейму, як простої впертості магнатів щодо всіх пропозицій у справі унії, що часто зустрічалися у працях інших дослідників. Вчений вказав на конкретні кроки депутатів від Великого князівства Литовського у відповідь на

звернення польської сторони щодо виконання давніших унійних договорів. Він зазначив, що вони висунули литовський статут, як юридичне підґрунтя для переговорів та рамок, у межах яких можливими були якісь зміни щодо статусу Великого князівства Литовського. Таким чином литовсько-руські можновладці стверджували, що не можуть порушити власні закони – якимось підважити суверенний державний статус власної країни, змінити її кордони на користь іншої держави, обмежити діяльність чи тим більше існування органів державної влади. Це все змусило польську сторону ствердити, що дані позиції, як і сам литовський статут, «стоять у суперечності із унією та нашим братерством»[69, С.259]. У підсумку представники князівства виступили із позицією необхідності вироблення цілком нового унійного договору.

М. Бобжинський, висловлюючи своє негативне ставлення до позиції та методів литовських можновладців, захоплювався кроками Сигізмунда II Августа, який прийняв проекти польських політиків щодо інкорпорації Великого князівства Литовського й «своїм самовільним декретом оголосив абсолютну унію Литви, із спільним урядом та сеймом, й закликав литовську та руську шляхту, щоб збройно виступила проти панів» [53, с. 93]. Науковець вважав, що такі дії короля мали «магічний ефект» – послі від земель, «серед загального ентузіазму», прибували для складення присяги на акті унії. Тоді й литовські сенатори змушені були повернутися до Любліна й запропонували прийняти унію в обмін на збереження Литвою власного уряду. Однак такі пропозиції литовців вчений називав «дарами данайців, що повністю нівечили справжню мету унії». Свої оцінки історик пояснював тим, що «окремий уряд у Литві означав її політичну окремішність» і цим «назавжди обмежував сили Речі Посполитої й творив зародок віковичної анархії та розладу» [53, с. 93]. Проти впровадження у життя цих, закладених у нових домовленостях, принципів виступала польська шляхта, однак все вирішив знову король. Сигізмунд II Август, задоволений із того, що справу вдалось залагодити добровільно й без застосування якоїсь форми примусу, погодився на ці умови литовських можновладців. Таким чином «унія утвердилась за згодою та добровільно». Відзначимо, що М. Бобжинський, попри його прихильність до

теоретико-методологічних принципів позитивізму, що диктували певне применшення ролі особистості в історії й розглядали їх у контексті загальних суспільних процесів й закономірностей, сам часто робив акценти на ключовому значенні лідерів, а особливо монархів, у історії. Такі погляди були пов'язані із позицією лоялізму вченого щодо династії Габсбургів у ключовий період його наукової творчості, що припадав на часи до 1918 р. Вони у свою чергу сприяли посиленню акцентів на ролі монархії у долі народу, що спостерігається у творчості М. Бобжинського.

Частина польських вчених вбачала основну причину конфлікту на переговорах у Любліні у гострому протистоянні представників Корони та Великого князівства у питанні володіння українськими землями. Саме домагання польської сторони реалізувати свої давні бажання, що мали корені ще в польсько-литовських військових змаганнях за володіння Волиню та Поділлям XIV ст., та протидія їм з боку литовсько-руської аристократії призвели, на їх думку, до зриву усіх переговорів у Любліні.

Так Б. Лімановський вказував, що на Люблінському сеймі однією із ключових проблем дебатів була знову піднята проблема державної приналежності українських земель. Саме це питання й було настільки дражливе й безкомпромисне, що будь-які спроби його піднесення викликали безапеляційний супротив литовської сторони. Вчений вказував, що «знову суперечка за володіння землями Південної Русі роз'ятрила литовських панів так, що зірвавши перемовини, вони потаємно дня 1 березня виїхали із Любліна» [114, с. 31]. Таким чином, хоч і не наголошуючи на цьому прямо, історик вказав, що бажання приєднати українські землі було для польських політичних кіл ключовим у всіх їх стараннях довкола укладення унії.

Дещо інакше розглядав усі події довкола боротьби за приналежність українських земель В. Собеський. Історик вважав, що під час переговорів щодо змісту та форми нового унійного договору саме литовські політики «відновили давню суперечку із Короною про Волинь та Поділля» [139, с. 93]. У даному випадку він не вдався до якихось більш докладних пояснень та наведення фактів того, як і з

якої причини литовсько-руські діячі могли відновлювати спір про території, які й так належали до їх держави. Також він не згадав, що саме польські політики перманентно висловлювались із своїми претензіями на ці землі, а литовські лише намагалися протидіяти таким домаганням. Суперечку за Волинь та Поділля вчений бачив ключовою перешкодою на шляху до укладення нового договору й такою, що вирішально спричинилася до загострення конфлікту й залишення делегатами від Великого князівства Литовського нарад у Любліні. Побіжно науковець висвітлив наступні події пов'язані із входженням до складу Королівства Польського Підляшського, Волинського та Київського воєводств й лише зазначав, що їх еліти «дістали ті самі свободи, що й шляхта польська». Це у свою чергу змусило представників Литви повернутися до Любліна й погодитись на унію. Відзначимо, що В. Собеський, як прибічник табору націонал-демократів, скептично ставився до ідей творення великої багатонаціональної держави. Вони, на думку ендеків призводили до зменшення частки польського етнічного елементу й ускладнювали асиміляцію (полонізацію) інших етносів, а отже й творення моноетнічного політичного організму.

У справі приєднання до Корони українських воєводств М. Сокольницький, Г. Мосціцький та Я. Цинарський вважали цей крок методом боротьби короля проти литовських сенаторів, які намагалися зірвати переговори, що розвивались не на їх користь. Вчені вважали, що Сигізмунд II Август лише після виїзду литовсько-руських представників із Любліна схилився до позиції польської партії екзекуції шляхетських прав й вирішив приєднати Підляшшя та Волинь до Корони. Вчені розглядали ці території як спірні між обома державами й тепер, незадоволений із литовців правитель, вирішив розв'язати суперечку на користь поляків. Водночас науковці вказували, що мешканці цих країв «гаряче прагнули унії» [117, с. 677]. Тоді Підляшшя та Волинь отримали усі права, якими користувалися землі та населення у Короні. При цьому цю подію історики розглядали і як невід'ємний елемент самої унії як такої. Вони вказували, що «включення Волині, України і Підляшшя у склад Корони» були частиною унійного договору й цим актом поляки «брали на себе тягар оборони прикордоння від Москви» [117, с. 677]. Такі погляди

вчених були обумовлені впливами федералістичної ідеології табору Ю. Пілсудського, із яким вони були пов'язані. Таким чином дослідники намагались зробити акцент на добровільному єднанні народів у єдину Річ Посполиту на принципах творення спільної політичної нації.

У змалюванні обставин приєднання українських земель до Королівства Польського Ю. Шуйський вказував на ініціативу щодо здійснення такого акту лише із боку польської сторони, охарактеризувавши її як «повсюдний заклик». Вчений вказував, що коронні діячі були готові до застосування сили, щоб втілити такі свої плани й «вимагали, перед здійсненням цих кроків, підтримати їх на випадок опору Литви зібранням посполитого рушення» [144, с. 197].

А. Яблонівський робив наголос на ролі української, зокрема волинської та брацлавської шляхти, у процесі укладення унії на Люблінському сеймі. Акт інкорпорації Волині був, як вказував вчений, результатом рішучої позиції української аристократії, що з давніх часів відстоювала ідею приєднання свого краю до Польщі. З польської ж сторони ця дія розглядалась як реалізація стародавніх спадкових прав Корони до усіх земель Галицько-Волинського князівства, чого її можновладці добивались ще від часів Кревської унії. Натомість акт інкорпорації Брацлавщини був проведений як приєднання землі «наче колись удільної частини Волині, що давніше була відірвана від Поділля» [83, с. 169]. Таким чином реалізатори унії знайшли формальне юридичне обґрунтування своїх претензій на землі Поділля в певних історичних аргументах. У питання ж приєднання Київського воєводства історик звертав увагу, що волинська шляхта, яка після підписання акту інкорпорації Волині до Корони уже засідала серед коронних можновладців, рішуче виступила за його прилучення. Подібно чинила шляхта Брацлавщини, яка мотивувала свої бажання необхідністю збереження зав'язків свого регіону із Київщиною, які могли б бути розірвані через розділення обох воєводств польсько-литовським кордоном [83, с. 169]. Така рішуча позиція української шляхти навіть у певній мірі суперечила більш поміркованим поглядам короля і польських можновладців, що схилилися до ідеї залишити Київщину при

Литві, інкорпорацію якої не могли обґрунтувати якимись давнішими правами Корони [83, с. 169].

А. Яблоновський акцентував на отриманні Волинським та Київським воєводствами королівських привілеїв, які були актами вдячності монарха за ініціативу місцевої шляхти щодо поєднання із Коронаю. Окрім рівноуправнення самих воєводств із іншими адміністративними одиницями Корони та зрівняння у правах православних та католиків, проявами певної автономії цих земель, підтверджених привілеями, було збереження управління краями згідно із нормами II Литовського статуту, збереження української («руської») мови як офіційної урядової, а також положення про обіймання посад у місцевій адміністрації лише особами, що на стале мешкали у цих воєводствах [83, с. 170]. Поруч із цим А. Яблоновський вказував, що після смерті короля Сигізмунда II Августа в 1572 р. литовські можновладці наполягали на поверненні усіх земель відторгнутих від Великого князівства на Люблінському сеймі. Однак, як зазначав вчений, ніхто із шляхти Волині, Київщини та Брацлавщини їх не підтримав [83, с. 170].

Також і Б. Лімановський звертав увагу на окремих переговорах Сигізмунда II Августа та коронних політиків із представниками українських воєводств та Підляшшя. Саме із ними й було укладено новий унійний акт, до якого уже пізніше приєдналися й представники литовсько-білоруських земель. Вчений наголошував, що умовою їх згоди на унію було «закріплення за цими краями земського самоуправління, дії Литовського статуту, руської мови як урядової й рівних прав для шляхти обох віросповідань – римського та грецького» [114, с. 31]. На основі таких пунктів в березні Підляшшя, у травня Волинь, а у червні Київщина та Поділля увійшли у склад Корони згідно унійного договору.

Включення українських воєводств до складу Королівства Польського Ф. Конечний вважав своєрідним актом унії між цими землями та Польщею. Історик розглядав переговори із делегатами українських воєводств як окрему сторінку усіх унійних домовленостей. Він вказував, що акт унії, за відсутності представників литовських та білоруських земель, тоді відбувся між посланцями з України та Польщі, як повністю самостійними та уповноваженими на це сторонами.

Українські представники засвідчили своє бажання включити їх землі безпосередньо у склад Корони. У відповідь на це Сигізмунд II Август, як монарх Великого князівства Литовського й уповноважений до цього абсолютний його володар, задовольнив їх прохання виходу із складу його держави й приєднання до Польщі. Усе це відбулося шляхом «видання для них документу нової унії», пункти якої «наново підтверджували рівноправність схизматиків й проголошували гасло «вільні з вільними, рівні з рівними» [92, с. 356].

Подібно, як акт «заочної унії», оцінював дії короля по приєднання південних воєводств до Королівства Польського й В. Смоленський. Вчений згадав, що такі дії монарха стали результатом «повсюдних закликів» до нього, при цьому не зазначивши хто і з яких причин агітував правителя до такого кроку. Описуючи форму цього акту історик наголосив, що вона полягала у інкорпорації й відбулася «без співучасті литовців» [132, с. 125]. Самі ж українські землі він характеризував, як «спірні» між Короною та Великим князівством й оцінив усе як вирішення королем цієї територіальної суперечки на користь Польщі.

С. Кутжеба прослідкував та відобразив у своєму дослідженні увесь ланцюжок подій пов'язаних із приєднанням до Корони українських земель. Історик вказував, що відразу ж 1 березня, в день, коли з Любліна виїхали незгідні з польськими вимогами литовські делегати, коронна посольська палата парламенту вимагала від короля приєднати до Польщі Підляшшя та Волинь. На це Сигізмунд II Август відразу погодився й наказав депутатам від цих воєводств зайняти відведені їм місця у коронному сеймі й скласти присяги на вірність Короні, що означало їх входження у політичні структури Польщі. Після цього король видав універсал про інкорпорацію українських воєводств [108, с. 605]. При цьому вчений не наводить жодних фактів звернень представників українських земель із проханням про приєднання до Польщі, про що так часто в загальних рисах розповідали інші польські дослідники. Також зображаючи і наступний етап інкорпорації – присягу волинської шляхти на вірність королю і Королівству Польському – дослідник змушений був підтвердити, що волиняни всіляко відмовлялися явитися на цей акт

і лише через королівські погрози кар та позбавлення посад й маєтків, прибули скласти присягу.

Як ініційований та проведений польською стороною висвітлив процес приєднання до Корони Київського воєводства і С. Кутжеба. Вчений згадував, що вперше це питання було підняте 28 травня 1569 р. послами польського сенату, а зокрема маршалком Станіславом Чарнковським, що походив із Великопольщі. Вони вимагали від короля приєднати Київщину на підставі «давніх привілеїв, доводячи, що Київ і уся ця держава завжди належали до Корони і всі його князі завжди були ленниками Корони» [108, с. 611]. Іншим аргументом було те, що «Київ є ключем до Волині і Поділля, якщо ж Київ при Литві залишиться, то Корона змушена буде завжди побоюватись литовських махінацій». Втім серед польських senatorів були й противники такої позиції, що побоювались тягарів оборони нових територій. Внаслідок таких звернень «5 червня король схилився до думки посольської палати й більшості сенату й погодився на приєднання Києва» [108, с. 612]. Таким чином історик змалював картину подій, що відображали польську політику по захопленню українських земель, які належали до Великого князівства Литовського. Також вчений прямо називав цей акт терміном «інкорпорація», заперечуючи таким чином всілякі тези про унію українських земель із Короною. Усе це, як згадав С. Кутжеба, викликало у Великому князівстві Литовському таке обурення, що серед її населення лунали голоси із закликком оголосити посполите рушення й збройно захищати землі на які зазіхала Польща.

Змальовуючи інкорпорацію Волині згідно із королівським привілеєм О. Халецький зазначив, що у документі цей акт оголошувалося «поверненням Волинської землі до Королівства Польського» [69, с. 309]. При цьому волинській шляхті, яка за наказом монарха таки почала в кінці травня прибувати до Любліна, вдалося добитися від польського сейму обіцянки, «що поляки приймають їх, як рівних із рівними, до всіх своїх прав» [69, с. 308]. Таким чином науковець вказав, що початково польські політики не передбачали зрівняння української шляхти із коронною. Також науковець в загальних рисах, не наводячи конкретних фактів, згадував про «бажання волинян» приєднати Київ до Королівства Польського, на

яке «погодились посольська палата, вказуючи, що оборона перед Москвою й татарами вимагає щоб Київ перейшов із рук Литви до Корони» [69, с. 312]. При цьому вчений відзначив, що польські політики намагалися прискорено оформити усі ці поглинання, «щоб створити dokonані факти перед початком переговорів із литовцями», що обіцяли прибути у Люблін для продовження унійних переговорів. Уже після приїзду литовських делегатів останнім вдалося добитись лише від'єднання від Київського воєводства Мозирського повіту й таким чином зберегти його у складі Великого князівства Литовського. Це була єдина поступка поляків литовцям у територіальному питанні анексії їх південних та західних володінь [69, с. 314]. Хоча усі остаточні документи, а зокрема й королівський акт про інкорпорацію Київщини чи включення українських посадовців у склад коронного сейму та сенату, були видані уже після прибуття литовців, їх офіційного протесту проти цих дій та початку нових переговорів про унію.

Доволі критичний до різноманітних спроб безумовної інкорпорації Великого князівства Литовського В. Конопчинський, що був послідовником політичного табору націонал-демократів, все ж у стосунку до приєднання Королівством Польським українських земель намагався показати його як тріумфальний крок назустріч бажанням місцевого населення, що всеціло прагнуло поєднатися із Польщею й отримати увесь комплекс прав, якими користувалися поляки. Історик зобразив цей процес із двох точок зору. Спершу він зазначив, що включення Підляшшя, Волині та Київщини до складу Королівства Польського було здійснено актом коронної канцелярії, всупереч волі сенату Великого князівства Литовського та усіх головних посадовців та можновладців. На противагу цьому вчений наголосив, що привілеї королівської канцелярії гарантували збереження ідентичності та внутрішнього самобутнього устрою, зокрема мовних свобод. Таким чином окремі землі у складі Корони отримували те, що домагалось Велике князівство як цілісність. Історик акцентував на тезі, що «загал радувався можливості врешті отримати повне зрівняння у правах з вільною Польщею» [98, с. 122]. Втім, задля об'єктивності, вчений згадав і про окремих посадовців, що

залишалися противниками об'єднання та методів його запровадження, через що були позбавлені своїх посад.

Подібно і Л. Колянковський не розглядав приєднання Підляшшя, Волині та Київщини як якусь форму унії цих земель із Коронаю, випрацьовану шляхом спільних дискусій сторін. Вчений робив наголос на тому, що король Сигізмунд II Август самостійно задекларував й провів прилучення цих земель до складу Королівства Польського [90, с. 325]. Таким чином усе пройшло виключно шляхом монаршого повеління та згідно із його правами, як дідича та абсолютного володаря.

У даному контексті для нас важливі оцінки приєднання українських земель до складу Королівства Польського зроблені у кінця XIX – першій половині XX ст. українськими вченими. Знаковими і чи найбільш розлогими щодо даної проблематики виступали судження М. Грушевського. Так історик наголошував, що «справа прилучення Києва особливо в повній наготі виставляє голий, нічим не прикритий, егоїзм польської політики – дебатували тільки над тим, чи прилучення Київщини буде корисне для Польщі» [167, с. 415]. Таким чином він підкреслював, що провідними цілями польських політиків при укладенні унії в середині XVI ст. було не «братання народів» чи месіаністичні плани поширення Західної цивілізації на схід, а бажання здобути нові багаті землі – коли «всілякі ідеологічні прикраси поляки XVI віка лишали своїм потомкам з XIX, їм залишали величати, апофеозувати цю «унію» з далекого віддалення» [167, с. 415]. Зокрема польські представники весною 1569 р. уже не бажали дискутувати з литовськими про форму унії, скільки займалися відбиранням від Великого князівства південні воєводства і підпорядковувати їх Короні шляхом виданих королем декретів.

В оцінках остаточних умов нового унійного договору Т. Корзон робив наголос на його сутності, як базованого «на принципі «вільні з вільними, рівні з рівними»». Це він вбачав у збереженні двох окремих урядів із маршалками, підскарб'їями, канцлерами та гетьманами, із подвійним судівництвом згідно із коронними законами та литовськими статутами, у спільному володінні Литвою та Коронаю Лівонією [102, с. 97]. Також історик зазначав про нову сутність королівської влади, яка сформувалася внаслідок унійних реформ запроваджених королем. Вчений

цитував Сигізмунда II Августа, який «сам казав, що король не народжується, але має бути згідними голосами вибраний», а отже утверджував елекційну сутність монаршої влади.

У баченні Ф. Конечного, як прибічний націонал-демократичного руху із його акцентами на ключовій історичній ролі шляхетської демократії, остаточне підписання унійного договору між Литвою та Польщею відбулося внаслідок рішучого тиску із боку широких суспільних мас, а саме з сторони шляхетського загалу. Дослідник стверджував, що литовсько-руські можновладці, які відмовились укласти нову унію, були зустрінуті у себе на батьківщині з великим обуренням. Литовська шляхта погрожувала їм розправою й бажанням самостійно «без них погодити унію й навіть піти на просте втілення своїх земель до Корони»[92, С.356]. Це викликало у магнатів «жах» й вони поквапились у Люблін, щоб підписати унію від імені самої Литви.

Ще чіткіше наголошував на ролі «тлумного та збройного з'їзду шляхти у Вільні», для остаточного вирішення справи нової унії, Л. Колянковський. Вчений вказував, що до столиці Литви, як і на повітові сеймики, масово зібралася шляхта, яка з глибоким обуренням сприйняла відмову своїх senatorів продовжувати переговори у Любліні. Вони рішуче вимагали від панів-ради довершити справу унії до кінця. При цьому історик не оминув згадати, що усі ці зібрання шляхти та її дії не відбулися без впливу та заохочення із боку короля, який намагався за їх посередництвом досягнути свого. Втім, навіть нові делегати від Великого князівства Литовського тепер уже на чолі з Яном Ходкевичем, що замінив непоступливого Миколая Радзівіла «Рудого», «ще протягом цілої весни провадили жваві дискусії» щодо принципів та умов об'єднання. І лише «28 червня все завершилось дуже драматичною та піднесеною сценою узгодження та прийняття королем великої державно-національної угоди» [90, с. 325].

За спостереженнями В. Конопчинського senatorів та можновладців Великого князівства Литовського, погодитись із запропонованими королем та польськими політиками проєктами унії, змусила втрата їх державою українських земель. Вчений відзначав факт, що «державна, яка втратила свої найбільш родючі землі,

тепер уже не могла втриматись при існуванні без допомоги Польщі» [98, с. 121]. Таке розуміння значного підриву життєздатності Великого князівства перед загрозою московського наступу остаточно позбавило литовсько-руських можновладців волі до опору. Змушені до такого кроку, вони сформували новий склад послів сенату, який повернувся до Любліна й підписав акт нової унії.

У докладних зображеннях усього перебігу унійного процесу у дослідженнях С. Кутжеби конкретних фактів й навіть загальних згадок про обурення литовської шляхти тим, що можновладці не підписали унію зимою 1569 р., наведено не було. Навпаки історик згадував про велике обурення литовсько-руських аристократів діями саме польських політиків та короля. Як вказував вчений, з'їзд можновладців у Вільні скоріше намагався зупинити безконтрольний розвиток подій й вислав посольство до Любліна, яке мало спробувати повернути ситуацію на початок переговорів й домагатися відміни акту інкорпорації Підляшшя, Волині та Київщини. Натомість польська сторона відразу після від'їзду литовсько-руських посадовців виробила новий проєкт унії на основі інкорпораційного акту короля Олександра із початку XVI ст. й знову вимагала таким чином «виконання давніх записів» [108, с. 612]. Приїхавши знову до Любліна, делегати змушені були протидіяти ультиматумам по впровадженню коронного проєкту унії й вести безнадійну боротьбу за повернення українських земель, на що поляки ніяк не погоджувались. На всі такі заклики поляків до унії на основі «братньої любові» вони відповідали, що «яка це унія, коли ви нам наче одне крило відтяли». Під тиском й отримавши незначні стилістичні поступки коронних політиків у формулюваннях литовсько-руська шляхта змушена була погодитись на такі умови об'єднання.

Попри негативне ставлення до литовсько-руських можновладців, як борців за особисті інтереси, й бажання показати процес об'єднання, як триумф братання між народами, Т. Корзон все ж згадав факти їх опору саме можливому поневоленню Великого князівства Литовського поляками. З долею сарказму зазначаючи про «великі сльози» жмудського старости Ходкевича під час його промови, історик вказав, що перед королем «він став на коліна, а за ним й уся рада та послы литовські,

щоб не були даровані Короні по праву спадкування, щоб не було це неволею та ганьбою для них та їх нащадків» [102, с. 96]. При цьому вчений не оминув відзначити, що у відповідь на це «поляки промовляли по-братерськи», а король «теж промовив із сльозами на очах» й сказав, що не веде їх до жодного поневолення [102, с. 97]. Таким чином навіть Т. Корзону, який намагався показати унію як виключно позитивне явище, довелося відзначити негативне ставлення литовсько-руського політикуму до будь-яких форм інкорпорації та розчинення у польському соціумі.

У підсумкових оцінках умов, на яких було укладено кінцевий акт Люблінської унії, В. Смоленський змальовував їх як найкращий зразок рівноправності та свободи. Історик вказував, що документ було «прийнято за спільною згодою» й він забезпечував усі інтереси обох сторін, зокрема і Литви. У «спільній Речі Посполитій», як наголошував вчений, спільно будуть вибирати єдиного монарха. Як особливо важливу умову вчений виділяв «гарантію свободи оселення громадян в обох краях без жодних правових перешкод» [132, с. 125]. В. Смоленський теж спробував підкреслити збереження суверенітету Литви завдяки тому, що «вона цілком не втратила характеру окремої держави», що дослідник вбачав у збереженні окремих адміністрацій й «міністрів».

Здійснюючи загальні оцінки остаточного унійного договору, який був підписаний обома сторонами 28 червня 1569 р., В. Конопчинський характеризував його як «новий вічнотривалий зв'язок вільних з вільними, рівних з рівними». При цьому вчений відзначив, що творці кінцевого тексту унійного документу звернулися до постулатів прописаних в актах часів правління короля Олександра Ягеллона, згідно із якими «великі справи, котрі віки повинні тривати, не можна втілювати силою» [98, с. 122]. Таким чином історик, попри усі згадані ним факти опору унії й дій щодо його зламу, вважав Люблінську унію актом добровільним («обопільно добровільною згодою») й таким, що приносив усім радість та нові перспективи щасливого існування.

У своїх змалюваннях остаточного унійного договору 1569 р. О. Халецький зазначав, що польські послы до сейму були радикально проти збереження навіть

такого символу решток литовської державної традиції у Речі Посполитій, як затвердження документів литовською печаткою поруч із коронною [69, с. 326]. Через непоступливість польської сторони будь-яким вимогам литовців, король, щоб залагодити ситуацію, переконав останніх «доручити їх потреби під його опіку». Зокрема це стосувалося проблем передачі Сигізмундом II Августом своїх спадкових прав на трон Королівству Польському, а не обом частинам держави. Остаточного монарх освідчив литовцям, щоб вони погодились на вже встановлені польські умови. Таким чином, як випливало із представлених дослідником фактів, було здійснено нівеляцію литовських бажань й історик вказував, що самі литовці характеризували ці події як «сумне падіння Литви» [69, с. 333]. У підсумку вчений, попри увесь його пієтет до «Ягеллонської ідеї» таки змушений був визнати й «темні сторони» процесу укладення Люблінської унії, яку він прославляв як акт визначного цивілізаційного поступу усього регіону Центральної та Східної Європи.

М. Сокольницький, Г. Мосціцький та Я. Цинарський вважали, що насправді сам акт унії був ухвалений 24 березня 1569 р. Вчені наголошували на тезі, що його було прийнято без згоди литовських можновладців, які покинули Люблін ще у ніч на 1 березня. Натомість наступні переговори із новими представниками литовської сторони на чолі із Яном Ходкевичем, які прибули у Люблін у червні, та підписання двостороннього договору 1 липня вони вважали такими, що уже не впливали на доконаний факт прийнятої унії. Так історики вважали, що «домовленості, які велися із репрезентантами Литви, мали виключно формальний характер й цілком не міняли стану справ» [117, с. 677].

В оцінках акту унії із 1569 р. М. Сокольницький, Г. Мосціцький та Я. Цинарський стверджували, що його умови «загалом покривались із вітебським проектом 1562 р.», який розробила литовська шляхта. Наголошуючи на тезах про творення Коронаю та Великим князівством одної спільної Речі Посполитої, як зв'язку вільних із вільними, рівних із рівними», історики показували відхід від історіографічних тез про інкорпорацію Литви, а отже й про відсутність якоїсь форми польської експансії чи утисків. Дослідники робили акценти на збереженні

литовської державності, яка «зберігала окремі, хоч і аналогічні [до коронних – Ю. М.], державні органи, скарбницю та військо [117, с. 677]. При цьому обидві країни мали одного, спільно обраного, володаря, спільний сейм, закордонну політику й монету. Також вказувалось, що Литва зберігала власні закони, офіційну мову (руську) й не повинна була підлягати законам про екзекуцію маєтностей, що впроваджувались на коронних землях. Таким чином історики намагались підкреслити виключно позитивний, як для населення Великого князівства Литовського, так і для самої його державності, характер нової унії й показати її як творіння рук самих литовсько-руських політичних еліт із як найширших кіл шляхетства.

Подібно характеризував умови Люблінського унійного договору й Л. Колянковський. Історик відзначив, що «засадничо він був згідний із проєктом литовського таборового сейму 1562 р.». Відповідно до нього «утворювався уніфікований державний організм, «спільна Річ Посполита», із спільно вибраним королем, сеймом, монетарною системою, із зовнішніми стосунками» [90, с. 325]. При цьому Л. Колянковський, розглядає увесь акт нового договору саме із позицій інтересів польської держави та народу, відступаючи від принципів федералізму та мультикультурності. Так він наголошував, що користь Польщі була тут у помноженні своїх володінь «на коло 7 мільйонів моргів, а рільничих земель на близько 1 мільйон, в основному на Підляшші та Волині, із насправді необмеженими перспективами на ще тоді незаселені подільські, брацлавські та київські простори» [90, с. 326]. Таким чином тут відобразились погляди вченого на усю роль польського народу на сході, що своїм «плугом» ніс цивілізацію та поступ на нові землі. Такі погляди були притаманні для багатьох інтелектуалів пов'язаних із табором Ю. Пілсудського, що підтримували ідеї федералізму та значних перспектив Польщі у східному векторі її розвитку.

Для зображення акту Люблінської унії, як діяння величезної моральної ваги, що приносило неоціненне щастя її творцям та сучасникам, Б. Лімановський навів цитату із історичного джерела. Так він вказував, що «був цей акт прийнятий із великим плачем польського сенату та з подяками Пану Богу, що дочекалися цієї

миті» [114, с. 31]. Таким чином, завдяки таким емоційним образам, уже поляки новітньої доби мали відчути захоплення цією подією й сприймати її не інакше як один із найщасливіших моментів в історії Польщі. Ілюструючи так реакцію польської сторони, вчений, який займався вивченням саме історії литовського народу, не висвітлював сприйняття цих подій литовцями та русинами. Замість цього він лише намагався зобразити Люблінську унію як корисну та рівноправну для населення Великого князівства Литовського, характеризуючи її як «об'єднання вільних з вільними, рівних з рівними». Нову державу науковець означив цитатою із джерела, як «єдину спільну Річ Посполиту, котра з двох держав та народів в один люд з'єдналася».

У підсумку слід відзначити, що попри усю неоднозначність та складність процесу укладення Люблінської унії, який викликав багато негативних оцінок серед істориків інших народів, а зокрема українських, події 1569 р. розглядались польськими дослідниками, як перемога прогресу та шляхетних намірів над становими та індивідуальними інтересами. Фактичне примушування литовсько-руської сторони переговорів прийняти польську позицію зображувалося вимушеним кроком задля інтересів населення Великого князівства Литовського, що перебувало на нижчому щаблі суспільно-політичної та громадянської свідомості. Натомість приєднання українських земель до Королівства Польського – як єдино можливий варіант, що не лише ніс геополітичні користі, але й сприяв реалізації цивілізаційної місії Польщі на сході.

4.3. Наслідки Люблінської унії

Для зрозуміння сутності бачення Люблінської унії польськими істориками та її відображення у історичній свідомості польського народу особливо важливими є загальні оцінки цих подій середини XVI ст. та їх наслідків для долі Польщі та народів Східної та Центральної Європи, відображених у працях науковців. Саме у них часто найбільш яскраво відображаються різноманітні історичні міфи, стереотипи та ідеологеми, що побутували в польських уявленнях про історію

унійного акту 1569 р. Також саме узагальнення нерідко слугували практичній меті використання історичного матеріалу з виховною метою та в політичній пропаганді.

Для польських дослідників важливим було підкреслення великого позитивного значення Люблінської унії для усього майбутнього мешканців колишнього Великого князівства Литовського. Так ще Ю. Шуйський вважав, що наприклад приєднання українських земель до Корони принесло населенню цих територій «остаточне визволення від литовських феодалських обов'язків, ліквідацію чисельних тягарів» [144, с. 198]. Таким чином історик бачив унію знаряддям поширення свободи та громадянського поступу.

Серед факторів, що сприяли утвердженню унії та зближенню народів М. Бобжинський звертав увагу на поширення теренами Великого князівства Литовського польської мови, що він оцінював як позитивний чинник впливу гуманізму. Історик стверджував, що лише завдяки поширенню польської писемної мови на схід туди проникали релігійні «новинки» руху реформації, який «відкрив, спочатку польській, а пізніше литовській, шляхті їх устремління у сфері релігії» [55, с. 91].

В оцінках Т. Корзона, із його візією минулого крізь призму «історичного оптимізму», Люблінська унія була остаточним актом любові, через яку було погоджено відмінні інтереси різних соціальних та національних груп. Особливо такої сутності новому унійному договору надав, на думку історика, сам король Сигізмунд II Август, якого «серце було переповнене любов'ю до народу». Такі провідні стимули у щирому єднанні народів Королівства Польського та Великого князівства Литовського породжували у монарха радість з факту «утворення величезної речіпосполитої з різних народів, мов та релігій, поєднаної вузами братерства» [102, с. 98]. Таким чином нове державне утворення, що з'явилося в 1569 р., вчений характеризував як втілену в реальність «дивну та привабливу мрію, що була винятком у століття макіавелівських інтриг, загарбницьких війн, фанатичної ненависті та різанин» [102, с. 98].

В. Смоленський, що розглядав унійний процес XVI ст. у контексті ексикюзійного руху за реформу правовідносин та налагодження державного

механізму у його стосунку до соціальних станів (зокрема шляхти) польсько-литовської держави, у такому контексті оцінював і Люблінську унію. Основним елементом та здобутком нового унійного договору він бачив уніфікацію правового і соціально-політичного статусу шляхти у межах Речі Посполитої. Історик наголошував, що тепер «литовсько-руське лицарство отримало ті самі свободи, які здобула собі польська шляхта, а також було ліквідовано усі правові відмінності, які існували між поляками та литовцями» [132, с. 125]. Це, на його думку, було тріумфом громадянської думки, коли «всі стали між собою рівні та вільні». Таким чином «династична унія, спричинена потребою оборони проти тевтонських лицарів, перетворилася у тісне братерство двох народів».

Високо оцінював Люблінську унію В. Конопчинський, що вбачав у ній втілення бажань та реалізації потреб ледь не абсолютної більшості мешканців Великого князівства Литовського, які були відображенням справжнього цивілізаційного та суспільного поступу. Вчений наголошував, що все це «відбулося згідно із побажаннями сотень тисяч й в шкоду лише для жменьки упривілейованих й здебільшого тільки для їх пихатості» [98, с. 122]. При цьому він зазначав, що вагомість події відчували у всіх закутках не лише самої польсько-литовської держави, але й закордоння. Особливо це було відчутно на землях, які Велике князівство Литовське втратило в останній війні із Москвою – у Смоленську та Полоцьку, де населення могло б отримати ще більші права та можливості свого суспільного розвитку, натомість попадало під московську тиранію. Історик згадував й реакцію Івана Грозного на звістку про нове польсько-литовське поєднання. Цитуючи царя мовою оригіналу він вказував, що «единение их в том, что им стоять от всех окраин заодин» [98, с. 123].

Звертав увагу на наслідки Люблінської унії у зовнішній політиці і В. Смоленський. Вчений вважав, що сам факт проведення сейму та підписання унійного договору мав величезний вплив на усі події та на політику інших держав щодо польсько-литовської держави. Історик стверджував, що «Люблінська унія ставила непорушну стіну на шляху завойовницького походу Москви» [132, с. 125]. На підтвердження такої своєї тези науковець наводить факт укладення Іваном

Грозним у 1571 р. перемир'я терміном на 3 роки, що, на його думку, відбулося як реакція на унію.

Попри прославлення Люблінської унії у польській історіографії висувалося й чимало застережень щодо її наслідків у далекосяжній перспективі суспільно-політичного розвитку. Також історики віднаходили деякі елементи недовершеності унії, що часто виростало із певних максималістських бажань дослідників, які виходили із накладання на минуле політичних проєктів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. щодо сучасного та майбутнього Польщі.

Ю. Шуйський вважав, що Люблінська унія відразу у положеннях договору мала «певні браки». Серед таких він називав не вирішеність проблем «скарбниці, війська, покращення уряду, судівництва та справи спадкування» [144, с. 198]. Причину їх не довершеності на Люблінському сеймі вчений вбачав у занадто довгій тривалості його засідань й «байдужість» сеймових послів, що до цих питань. У цей же час шляхта змогла вирішити свої станові економічні проблеми, а саме «усунути правові соціальні переваги польських та литовських можновладців, загальмувати розвиток міщан, забезпечити підприємницький рух шляхетських мас на Схід» [144, с. 198]. Однак ці починання вдаряли навіть в особу творця унії – короля Сигізмунда ІІ Августа – від якого домоглися переведення успадкованих монархом маєтків від його матері у статус королівщин. При цьому всьому шляхта стояла на перешкоді покращення організації державного апарату, побоюючись його посилення щодо себе, що в певній мірі зумовлювалося й невирішеною проблемою спадкування по бездітному останньому Ягеллону.

Також бачив недовершеність Люблінської унії й Ф. Конечний, втім вчений робив наголос на дещо інших й намагався вкласти історичний процес у рамки своїх цивілізаційних теоретичних розважань. Він вважав, що «сучасники були переконані, що цей договір як не був першою формою унії, так і не є її остаточною». Історик вважав, що всі творці унії планували в майбутньому позбутися «обмежень, на котрі сьогодні погодилися з огляду на литовських можновладців» [92, с. 356] – тобто ліквідації решток автономії та суспільної й політичної самобутності земель Великого князівства Литовського й повністю його уніфікувати під польські зразки

та культурні традиції. Такі починання дослідник називав «удосконаленням унії». Однак усі ці заходи так ніколи і не були здійснені, хоча, як вважав Ф. Конечний, самі суспільні відносини з плином часу призвели до такої значної інтеграції, що з'являлася нагальна потреба таки провести реформу унії.

Розглядаючи процес укладення Люблінської унії Т. Корзон зазначав, що актом унійного договору 1569 р. цей процес не повинен був завершитись. Історик зазначав, що Сигізмунд II Август на цьому ж сеймі в Любліні стверджував, що усі, здобуті цим актом, звершення можуть бути знівельовані у майбутньому, якщо реформу уже єдиної держави не буде продовжено. Таким чином король наказав внести в порядок обговорення Люблінського сейму 1569 р. пункти про реформу порядку виборів короля, реформи судівництва, утворення «національної скарбниці» із постійних податків і як наслідок утримування постійного найманого війська. Однак через недалекоглядність сенаторів та послів сейму, це не було розглянуто й відкладено на 1670 р., коли також «нагода була змарнована через дріб'язкові суперечки» [102, с. 98].

Пункти унійного договору 1569 р., у яких йшлося про збереження окремої скарбниці, війська та центральних адміністративних посад для Литви, негативно оцінював С. Смолька. Це, на думку вченого, робило цю велику уніфікаційну реформу недовершеною та зберігало основи для певного литовського сепаратизму. Однак, як стверджував історик, король Сигізмунд Август планував в майбутньому «усунути ці перешкоди» на шляху повного злиття польської та литовської держав у єдиний організм. Такі заходи монарх пов'язував у єдиному комплексі із своїми задумами щодо врегулювання питання наступництва по собі трону. Втім, «доля», як зазначав С. Смолька, стала на перешкоді їх реалізації, передчасно забравши правителя Речі Посполитої із світу живих [136, с. 73].

У своїх розважаннях над можливим розвитком подій 1569 р. М. Бобжинський висував можливість альтернативного розв'язання проблем взаємовідносин Королівства Польського та Великого князівства Литовського, що постали перед Сигізмондом II Августом. Вчений вважав, що король міг скористатись із своїх спадкових прав на Литву й «замість зрікатися принципу спадкування, мав

можливість визначити для неї наступника». Внаслідок такого розвитку подій уже польські можновладці, задля збереження унії, мали б визнати цього спадкоємця уже на троні Польщі. Таким чином польсько-литовська держава могла б уникнути усіх своїх клопотів із ослабленням монархії та посиленням шляхетської анархії, які спіткали її у майбутньому. Це все заставляло історика зробити категоричний висновок, щодо цінності Люблінської унії – «унія, у цій формі, у якій її було укладено, була кардинальною помилкою» [53, с. 94]. У підсумку науковець вважав, що «не для цього польський народ два століття працював до кривавого поту над східними пустками, щоб остаточно із цих країв зробити гніздо анархії та гордині можновладців», тобто олігархічного всевладдя, яке поширилось на усю Річ Посполиту. Причину цього він вбачав саме у збереженні двох окремих урядів для Корони та Литви, що, на його думку, і породжували цей політичний та суспільний безлад. Дослідник також зауважив, що сам Сигізмунд II Август не зрозумів провідної ідеї, якою керувались політичні еліти, що бажали реформ – «збудування міцного королівського правління через подолання анархії». Король, хоч і перебував на боці шляхти проти магнатів, однак залишався непослідовним та не до кінця рішучим, тому нереалізовані були великі проєкти реформ, що давали б усю владу у руки монарха та сеймів, що мали б стояти понад керованими магнатами сенатом та крайовими сеймиками.

Із подібними негативними оцінками щодо нібито закладених у Люблінській унії принципів, що підривали б життєві сили новоствореної Речі Посполитої, підходив до оцінки унійного акту Л. Колянковський. Вчений, що хоч і був прибічником табору Ю. Пілсудського та ідей про необхідність творення федеративної держави, розглядав Річ Посполиту як дітище виключно польського народу, бачив в унії багато елементів, які б отруювали усе майбутнє існування польської держави та цілої польської нації. Так «фатальним» для Речі Посполитої він бачив збереження «решток державницького дуалізму», а саме «самобутності Великого князівства з власною адміністрацією, законами, судами, скарбницею та військом» [90, с. 326]. Усе це він пояснював тим, що Литва тоді ще не була достатньо полонізована, «ще занадто сильним було почуття самостійності» й

поляки змушені були піти на компроміс щодо збереження ряду рис її самобутності. Натомість у приєднанні українських земель науковець вбачав пряму загрозу уже для Польщі, яка «безпосередньо зустрічалася з цілою східною проблемою» протистояння загрозам із боку Московії, Туреччини та тих, що виходили б з глибин азійських степових просторів. Однак, як відзначив Л. Колянковський, наступні покоління мали можливість виказати усі свої найкращі риси у цих історичних викликах. Такі висновки, що частково відходили від федеративних принципів, які відстоювали прихильники табору Ю. Пілсудського, показують еволюцію політичних угруповань та мислителів близьких до режиму «санації» в 1930-х рр., а особливо після смерті маршала.

Із певним скепсисом щодо наслідків Люблінської унії для усієї наступної долі польського народу відносився В. Собеський. Для нього, як представника політичного табору націонал-демократів, історичним ворогом Польщі протягом усієї історії її існування була Німеччина, звідки нібито виходила основна загроза не лише для політичного, але й національного та культурного існування польського народу. У баченні історика саме через Люблінську унію Польща змушена була вступити у безпосередній контакт із Москвою й боротися проти неї задля захисту Литви. «У наслідок уній – як наголошував вчений, – Річ Посполита щораз менше звертала увагу на головного ворога самої Польщі – на Німеччину, й щораз більше дбала про оборону східних та південних кордонів» [139, с. 93].

Також відповідно до ідей націонал-демократів, що виступали проти різноманітних концепцій творення великої федеративної держави із різних етносів, об'єднаних у єдину політичну націю, В. Собеський розглядав утворену внаслідок Люблінської унії Річ Посполиту. Вчений вказував, що унійний процес середини XVI ст. призвів до «поглинання мільйонів православного населення», що були чужі для політичного та національного середовища польської держави й ставали для неї потенційною внутрішньою загрозою. Історик вважав, що наперекір гаслам демократії та рівності, під якими творилась Люблінська унія і яка мала «знищити абсолютизм великих князів литовських», вона призвела до протилежного. «Навпаки, литовська аристократія – як наголошував науковець – щораз більше

руйнувала польську демократію, користаючи з неї литовські та українські магнати отримувала щораз більші впливи на долю Польщі» [139, с. 94]. Олігархічний режим поширився з земель Великого князівства й на Польщу, поступово взяв під контроль усю державу й у підсумку зруйнував її.

Про остаточні результати унії, які яскраво проявились через понад два століття, розважав С. Кутшеба. Вчений вказував, що взаємна асиміляція між населенням Корони та Литви до кінця XVIII ст. зайшла так глибоко, що при обговоренні пунктів та остаточному затвердженні Конституції Речі Посполитої 3 травня 1791 р. необхідною та закономірною була ліквідація усіх адміністративних відмінностей між обома частинами польсько-литовської держави, які ще зберігали рештки державницької самобутності Литви. Вчений вказував, що по реформах 1780-х – початку 1790 рр. «уже не відрізняють обох половин Речі Посполитої, й сприймають Литву як провінцію рівну Малопольщі чи Великопольщі, приймається існування не лише спільної законодавчої влади, але і адміністрації». Таким чином «Конституція 3 травня 1791 р. поклала кінець існуванню унії й цих двох держав, а їх асимільованих кількома віками співіснування остаточно з'єднала в одну спільну Річ Посполиту, котра із двох держав та народів у один злилася» [108, с. 657].

Цікавими є порівняння В. Конопчинським акту Люблінської унії до інших подібних унійних об'єднань, що у різні історичні періоди поставали у Європі. Історик прирівнював її до акту Кальмарської унії між Данією, Норвегією та Швецією, якій вона «дорівнювала своєю історичною вагою, однак перевершила своєю тривалістю всі новітні союзи в материковій Європі» [98, с. 123]. Вчений протиставляв об'єднання Корони та Великого князівства формуванню єдиної держави через «збирання земель», що відбувалося у безпосередньому сусідстві на сході – на теренах, що були приєднані Московією. Дослідник вказував, що «вже через рік Європа могла розрізнити методи уніювання від московських методів Івана, котрий своїм новгородцям вибивав із голів всілякий потяг до польськості тисячами жорстоких страт». В підсумку В.Конопчинський стверджував, що «ніколи в історії окремі народи не уклали міцнішого шлюбу при меншому застосуванні примусу, аніж це було у випадку унії між литовською та польською

державами», адже «любов, що була закладена в його основу, проіснувала до гробової дошки Ягеллонської держави в 1795 році» [98, с. 123].

Проводячи загальні оцінки змін у державному устрої польсько-литовської держави, що сталися внаслідок Люблінської унії, Б. Лімановський провів порівняння об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського із сучасними вченому прикладами. Так форму зв'язку між Литвою та Польщею він прирівнював до сучасної йому дуалістичної Австро-Угорської монархії. Становище кожного із двох суб'єктів Речі Посполитої він характеризував, як «майже повну незалежність, за винятком закордонних справ» [114, с. 32]. Такий висновок він робив через збереження на теренах Великого князівства Литовського чинності Литовського статуту та руської мови, як мови діловодства, наявності власного гетьмана та війська, підскарбія та скарбниці, канцлера та канцелярії.

Цікаво погляди польських істориків XIX та першої половини XX ст. на Люблінську унію та на унійний процес між польською та литовсько-руською державами загалом підсумовував Ф. Конечний через зображення його крізь призму заповіту Сигізмунда II Августа. Цитуючи історичне джерело вчений стверджував словами короля, що «Короні Польській та Великому князівству Литовському надаємо та заповідаємо любов, згоду, єдність, котру наші предки на латині називали унією» [92, с. 357]. Таким чином більшість польських дослідників та мислителів утверджували у польському суспільстві думку про необхідність об'єднання різних народів Центральної та Східної Європи під верховенством поляків, як єдиноможливий шлях до справжнього цивілізаційного поступу та тріумфу любові через єдність. «Наш [польський] народ перший дійшов до національного відчуття, перший його прийняв та встановив його серед інших народів, виконав історичне чудо щодо Європи, еднаючи народи під гаслом братерства, а не шляхом завоювання» [92, с. 357]. Також, в дусі своїх націоналістичних і антигеманських поглядів, Ф. Конечни протиставляв поляків, як народ вибраний для поширення християнської цивілізації («світлої справи християнства») самою божественною силою, на противагу «римським імператорам та німецьким королям, що з погордою ставились до таких своїх обов'язків й не

пам'ятали про них» [92, с. 357]. Ця історична місія, як вважав Ф. Конечний та переважна більшість інших польських мислителів, втілилась в «ягеллонську ідею», реалізація якої є заповітом і обов'язком для усіх наступних поколінь.

Дослідник історії церковної унії у Речі Посполитій єпископ Е. Ліковський вважав, що усі політичні унії XIV–XVI ст. були не повними та не остаточними, доки не відбулося справжнє культурне та цивілізаційне поєднання руського народу із польським. Він стверджував: «Хоча відбулося в Люблінській унії поєднання Литви і Русі з Корonoю, але воно було не повне й Польща так довго не була впевнена в Русі, доки Русь не перестала бути православною – тобто, доки існував вузол, що релігійно її поєднував із Росією» [113, с. 3].

Полемізуючи з українською та російською історіографіями О. Халецький наголошував, що Люблінську унію не можна розуміти як «якийсь колонізаторський «Drang nach Osten» поляків». Що в усій повній солідарності польських політиків у їх стараннях впровадити унію не можна вбачати загарбницького плану, адже поляки, «попри усі юридичні обмеження», уже жили на теренах Великого князівства Литовського й до 1569 р. Також, як аргумент, що поляки не ставили собі за мету здобути багаті українські землі, історик вказував, що мешканці Великопольщі, які менше займалися переселенням на схід, так само активно виступали за унію, як і «безпосередньо зацікавлені у ній малополяни» [79, с. 18].

О. Халецький сам акт приєднання українських земель до Королівства Польського розглядав як інкорпорацію. Втім, цей процес він характеризував, як «остаточне вирішення польсько-литовської територіальної суперечки», а самі українські воєводства називав «спірними територіями». Щоби пояснити і в певній мірі оправдати від'єднання цих земель від Литви історик стверджував, що вони були з нею «слабо пов'язані», натомість і так вже віддавна «були поєднані із коронними землями спільною потребою оборони від татар». Що ж до Волині, то дослідник обґрунтовував її приєднання приналежністю до Галицько-Волинського князівства, частина якого уже була в Короні, й стверджував, що «вона вже багато століть тяжіла до Галицької Русі, від якої її відділяв лише штучний політичний кордон» [79, с. 30]. Що ж до самої «Червоної Русі», то їй науковець відводив «роль

посередника в поступовій та самостійній асиміляції» решти українських земель у склад Корони [69, с. 341]. При цьому він зазначав, що внаслідок Люблінської унії українські землі змогли сформувати «певну окрему цілісність». Таким чином у баченні О. Халецького від'єднання України від Литви й прилучення її до Польщі було закономірним процесом, який приводив стан речей у природню відповідність.

У загальних оцінках національної сторони Люблінської унії, а зокрема перерозподілу українських земель на користь Польщі, О. Халецький називав це питання «найбільш дражливою справою в усій цій історії». Таке вирішення територіальної суперечки між Короною та Великим князівством історик характеризував як «ахілесову п'яту унії». Вчений стверджував, що унія «була зв'язком лише двох держав, але трьох народів, серед яких руський був між ці держави поділений». Він вважав, що «причиною цього не було жодне насильство з польської чи литовської сторони, а лише простий факт, що однорідна руська держава, яка могла б стати поруч з цими двома, перестала існувати задовго перед унією». Тому, на думку О. Халецького, унії не мали розв'язувати проблеми політичного існування руського народу, а лише вирішити «стару суперечку про його давній спадок», у чому і полягала «одна з головних причин унії, а часом – й загроза до її розриву» [79, с. 29]. Таким чином проявлялося сприйняття О. Халецьким, як і більшістю польських дослідників того часу, українського народу, як лише об'єкту польської політики й заперечувалася його політична чи державна суб'єктність, яку намагались поховати у глибині призабутих століть.

Опонував прославленню Люблінської унії польськими істориками їх сучасник М. Грушевський. Вчений наголошував, що «прославлений пізніше як акт любові, братерства, жертвності, в дійсності цей сейм був ланцюгом насильства над чужими переконаннями, над чужими правами, довершеним тиском державної влади в важких політичних обставинах» [167, с. 414]. Вчений вказував, що замість випрацювання спільного консенсусного рішення, польська сторона діяла шляхом ультиматумів, у випадку ж відмови литовсько-руських політиків погодитись із ними, діяла за посередництвом королівської влади. В остаточному ж плані процес втілення у життя польських планів перетворився «на відкритий грабунок». Таким

чином усе прославлення унії, як зразкового союзу народів, вчений вважав анахронізмом, що не відповідав справжньому сприйняттю її людьми XVI ст., особливо руським та литовським населенням. Сама ж унія, як наголошував вчений, відповідала лише польським інтересам. З такими оцінками повністю погоджувався зокрема й Д. Дорошенко [170, с. 111].

Уже наприкінці досліджуваного нами періоду розвитку польської історичної науки, у 1936 р., С. Закшевський називав Люблінську унію «історичним заповітом» для нащадків й вважав, що її генеральна політична та культурна лінія повинна бути реалізована уже у сучасну йому епоху або можливо наступними поколіннями поляків та литовців. Як прихильник табору санації вчений стверджував, що «сучасна Польща та Литва повинні бажати для себе, щоб знайшлася одна людина із силою впливу на першу та другу, при чому наділена справжнім талантом дипломатичного та політичного мистецтва, але не з холодним та калькулюючим серцем, тільки з палаючим від любові довірених під його опіку та відповідальність народів» [152, с. 208]. Сучасних йому лідерів Польщі він порівнював із Сигізмундом II Августом й покладав на них таку ж «історичну місію». Слід зазначити, що для польських як політиків, так і інтелектуалів та й широких верств громадськості ідея унії протягом усіх десятиліть XX ст. до початку Другої світової війни була дороговказом для об'єднання інших народів Східної та Центральної Європи під керівництвом Польщі. Невдалі спроби Ю. Пілсудського після Першої світової війни створити нову федерацію, польська окупація Вільнюса, що призвела до розриву відносин між поляками та литовцями, не поклали край амбітним задумам польських еліт. Ідеї, висловлені зокрема і С. Закшевським, надихали польських політиків до ряду демаршів та акцій спрямованих проти Литви напередодні уже Другої світової війни, що мали на меті примусити її до зближення, а в пізнішому можливо й до об'єднання у межах однієї держави. Таким чином ще в першій половині XX ст. ідея польсько-литовської унії підштовхувала поляків до спроб реалізувати проекти утворення великої держави між Балтійським та Чорним морями. Не полишають ідей щодо появи різного роду об'єднань й багато сучасних польських мислителів.

При збереженні у сучасній польській історичній свідомості та в публіцистично-політичних творах тенденцій до прославлення Люблінської унії, як акту великої моральної ваги, у наукових працях проявляється тенденція до значної різноманітності у її оцінках. Так Є. Топольський, подібно до старшого покоління істориків, що вважали більш доцільним розвиток Польщі у напрямку поглиблення стосунків із Західною Європою, стверджує, що «спрямування уваги та енергії народу в напрямку змагань із Москвою, Туреччиною й татарами, послаблювало цивілізаційні зв'язки із заходом Європи, що тоді динамічно розвивався» [328, с. 144]. А. Суліма-Камінський у своїй «Речі Посполитій багатьох народів» навпаки вказує на значні перспективи міжнаціональної співпраці та взаємного культурного збагачення. Втім вчений зазначає, що в унійних договорах було закладено велику помилку, що в пізнішому й призвело до руйнування польсько-литовської держави – а саме відсутність включення у рівноправний міждержавний зв'язок третього народу Речі Посполитої – русинів-українців. Однак самі українські еліти із шляхетського середовища й самі перебували на доволі низькому рівні політичної свідомості й не висунули власних проєктів входження в унійний зв'язок із Польщею як окремий політичний організм «Князівства Руського» [260, с. 56]. Несправедливість щодо них намагались виправити уже в Гадяцькій унії 1658 р., однак, через значне загострення міжнаціонального конфлікту та недалекоглядність еліт, безрезультатно. Натомість М. Маркевич робить акценти на рівноправності польсько-литовського зв'язку й зазначає, що «Люблінська унія залишила два державні організми та гарантувала спеціальні привілеї для приєднаних до Корони волинського, брацлавського та київського воєводств» [276, с. 377]. З іншого ж боку звернемо увагу й на популярний у сучасній Польщі погляд відображений в останніх європейських дослідженнях Люблінської унії. Так Р. Фрост наголошує на змішаних відчуттях, які викликала унія 1569 р. у її сучасників та особливо на незадоволенні литовської сторони. Однак він зазначає, що попри це Люблінський акт залишається «величним досягненням» реалізованим завдяки ідеї «братерської унії народів, унії державних спільнот», що «були найбільшою силою, та водночас найбільшою слабкістю навої унійної держави» [258, с. 764].

Поруч із польськими оцінками наслідків Люблінської унії для майбутнього народів Східної та Центральної Європи варто відзначити й погляди на них сучасної української історичної науки. Так Н. Білоус наголошує, що Люблінська унія давала для українських земель великі перспективи, особливо через їх прилучення до Королівства Польського. Однак «політичні й ідеологічні деформації моделі суспільства», що сформувались у новоствореній Речі Посполитій, спричинились до появи глибокої кризи, яка в кінцевому ефекті й призвела до падіння польсько-литовської держави [158, с. 80]. До подібних висновків доходить й Н. Яковенко, яка наголошує на значній активізації суспільного, культурного та економічного життя в Україні, й характеризує свої погляди як «ревізію антиунійних упереджень» в українській історіографії [219, с. 35]. Натомість С. Плохій, вказуючи на безперечно негативний вплив унії 1569 р. на литовську державність й називаючи її «мирною агресією Польщі» [197, с. 102], все ж зазначає, що вона фактично створила новий політичний простір, яким стала Україна, що була від'єднань від білоруських земель й зібралася, як цілісність, в уже новому державному організмі. Саме на цьому просторі українські еліти розпочали активний процес інтелектуальної, суспільно-політичної, економічної та культурної праці, що призвів до формування нової, уже української, ідентичної [197, с. 110].

Таким чином в оцінках Люблінської унії та її наслідків відобразився увесь спектр ідейних переконань польських істориків, що схилились до відмінних історіографічних теорій та зазнавали впливу різноманітних політичних концепцій. Втім, попри існування, як прославлення та навіть апофеозу Люблінської унії, так і доволі скептичних оцінок її ролі у долі польського народу, для всіх істориків вона однозначно виступала однією із наріжних подій усїєї історії Польщі.

* * *

У підсумку слід відзначити, що проблеми історії Люблінської унії посідають вагоме місце у польській історичній науці як частина усього комплексу історіографії та інтелектуального дискурсу довкола польсько-литовського унійного процесу XIV–XVI ст.. Закономірно вона розглядалася довершенням ледь

не двохсотлітнього процесу, як суспільно-політичних та культурних трансформацій, що відбувалися у Королівстві Польському та Великому князівстві Литовському, так і праці політичних еліт обох держав. Особливо тут підкреслювалася роль польських діячів та народу загалом, що у баченні більшості дослідників, докладали усіх зусиль задля загального блага та цивілізаційного поступу. Для польських істориків кінця XIX – першої половини XX ст. вона стала проявом тріумфальної боротьби народу за власні суспільно-політичні права, подолання монархічного та станового (магнатського) всевладдя на користь принципів республіканізму. В ідеалізованих формах унія 1569 р. подавалася як новий етап у розширенні цивілізаційних перспектив Польщі на сході, а зокрема в освоєнні українських земель. Певні скептичні застереження щодо негативних впливів на польське суспільство зі сходу, все ж не могли переважити позитивних, а навіть повних апофеозу, оцінок унії. Аргументом на користь моральної висоти та політичної продуманості акту Люблінської унії вчені вважали тривалість та фактичну незмінність унійної держави, що проіснувала ще понад два століття й зникла лише внаслідок зовнішньої агресії.

ВИСНОВКИ

Проблеми історії польсько-литовської унії завжди посідали одне з центральних місць серед зацікавлень польських істориків. Такий інтерес був пов'язаний із значущістю цих подій для усього регіону Східної та Центральної Європи й для Польщі зокрема, адже саме із ними пов'язаний її перехід у групу найбільших держав Європи та становлення, як ключового гравця у регіональній політиці. Особливо такі проблеми були актуальні для дослідників, що працювали у період з кінця XIX ст. й до початку Другої світової війни – у бездержавні часи польського народу, коли на прикладах славетного минулого плекали національну свідомість, й у період відбудови власної державності, коли історія часто ставала підґрунтям для розробки масштабних геополітичних проєктів й прикладом для творення нової багатонаціональної Другої Речі Посполитої.

Польські вчені, які працювали у період з кінця XIX ст. й до 1939 р., багато уваги приділяли причинам, що призвели до початку польсько-литовських унійних переговорів та обставинам, які заклали основу для утворення унії між Королівством Польським та Великим князівством Литовським. Серед них науковці виділяли як особисті стимули, що підштовхували до такого союзу політичних лідерів, так й зовнішньо- та внутрішньополітичні фактори. Велике значення історики надавали ролі у цих полях великого князя Ягайла, що, на думку ряду з них, тяжів до Польщі через своє виховання матір'ю-християнкою. Однак багато дослідників стверджували, що литовцям загрожувала асиміляція у середовищі руського населення і, усвідомлюючи це, Ягайло вибрав не православ'я, а хрещення у католицькому обряді та союз із Польщею, яка, на їх думку, врятувала Литву від поглинання її Руссю. Таким чином для багатьох вчених важливими були фактори, які вони пов'язували із цивілізаційними чинниками та боротьбою між цивілізаціями. Також у даному контексті історики розглядали вплив боротьби із Тевтонським орденом, який вони бачили представником німецького світу, що бажав поневолити як Польщу, так і Литву. В даному контексті дослідники часто переносили на події XIV ст. політичні обставини та ідеї у яких вони жили в XIX та

першій половині ХХ ст., а саме протистояння германській та руській загрозі, що у їх час втілювались в Німецькій та Австро-Угорській імперіях, у III Рейху, та відповідно у Російській імперії та СРСР. Дискусійним серед науковців було питання ініціативи в укладенні польсько-литовського союзу, щодо якого їх думки розділилися й частина бачила ініціаторами литовських можновладців, однак більшість все ж схилилася до версії про появу таких планів саме серед краківських політичних еліт.

У своїх дослідженнях польські науковці багато уваги приділяли обставинам укладення Кревської унії та умовам договору 1385 р. Так розглядалася роль у цих подіях різноманітних історичних персоналій, зокрема королеви Ядвіги, яку прославляли за великий жертвний вчинок виходу заміж за некого чоловіка взамін за хрещення поган-литовців. Дискутували історики щодо значимості тих чи інших подій 1385–1386 рр. пов'язаних із утвердженням Владислава Ягайла на польському престолі. Відзначали вагомість Люблінського з'їзду 2 лютого 1386 р., як акту «народного затвердження» князя на троні Польщі. Особливо багато акцентів науковці робили на вивченні юридичної сутності Кревського акту. Жваво обговорювалась проблема тлумачення термінів у яких творці договору визначали характер польсько-литовського зв'язку. Для багатьох дослідників важливим стало підкреслення саме інкорпораційної сутності, тобто безумовного входження Великого князівства Литовського у склад Королівства Польського та його перетворення на звичайну провінцію польської держави. Це мало на меті демонстрацію «історичних прав» Польщі на володіння литовськими, білоруськими та українськими землями уже в ХХ ст. Іншими цікавими для вчених проблемами були соціальні та культурні перетворення, що відбулися в Литві у наслідок Кревської унії. Серед них особливо виділялось хрещення литовців, у чому багато дослідників вбачали акт своєрідної «апостольської місії» Польщі й прославляли її як рятівницю душ та світоча християнської моральності.

В оцінках наслідків Кревської унії польські історики закономірно бачили у ній епохальну подію, яка у значній мірі вплинула на долю усієї Центральної та Східної Європи. Окрім вагомих зрушень у міжнародній сфері, а саме сприяння в обороні

від тевтонських та руських зазіхань на Литву та Польщу, польсько-литовська унія розглядалась і як приклад дієвого творення великих понаднаціональних держав нового типу. Дискусії у польських наукових колах викликали питання векторів розвитку польської держави. В оцінках частини науковців, зокрема прихильників т.зв. «східної орієнтації» у польській історіографії, Кревська унія відкрила для Польщі значні перспективи для розширення на схід та започаткувала велику її «місію» у поширенні західних цивілізаційних здобутків у Східній Європі. Однак, для вчених, які схилилися до «західної» історіографічної орієнтації, зміна вектору розвитку польського народу із західного на східний, що відбулося внаслідок подій 1385 р., відвернула його від вагомих процесів поступу, що відбувались на Заході, й сприяла розтраті сил народу у збройних та цивілізаційних змаганнях на Сході. У баченні багатьох вчених унія активно сприяла соціальним перетворенням у Великому князівстві Литовському на шляху подолання великокнязівського всевладдя й здобуття литовсько-руською шляхтою свободи від «тиранії», як історики оцінювали політичний устрій Держави Гедиміновичів. Наголоси робились на поширенні «свободи» саме із Польщі, шляхом запозичення від неї прогресивного суспільного устрою та права участі громадян в управлінні державою. Інший великий цивілізаційний та моральний здобуток Кревської унії історики бачили у поширенні католицизму на терени Великого князівства Литовського, через що остатнє, за посередництвом Польщі, долучалося до надбань Заходу. Християнізацію литовців також оцінювали і з перспектив боротьби проти Тевтонського ордену, який, на думку ряду дослідників, тепер втрачав мету свого існування – ведення хрестових походів проти язичників.

Багато уваги польські історики звертали на розвиток унійного процесу після укладення Кревського договору 1385 р., що закономірно зображувався у їх працях як період доопрацювання формули об'єднання та співіснування Польщі й Литви, вирішення проблемних питань, що з'являлися в міру історичного поступу. Так уже договір 1401 р., відомий як Віленсько-Радомська унія, розглядався як результат утвердження на великокнязівському престолі Вітовта, а отже й відновлення суверенного існування Великого князівства Литовського. Також його пов'язували

із поразкою східної політики великого князя після битви на р.Ворсклі й смерті королеви Ядвіги, що підважило становище Ягайла на престолі Польщі. В оцінках багатьох вчених унійний договір 1401 р. передбачав відхід від принципу інкорпорації Литви й утвердження справжнього співправління польського та литовського володарів. Активно досліджувалась науковцями Городельська унія 1413 р., яку вивчали не лише в контексті врегулювання відносин між литовською та польською державами, але особливо звертали увагу на затверджені у ній кроки у соціальній сфері. Так у даному контексті власний історичний міф про «братання» польської та литовської шляхти породило надання привілеїв аристократам-католикам Великого князівства Литовського й прийняття їх до польських гербів. Таким чином для багатьох істориків Городельська унія була уже не лише союзом монархів, але унією між народами й часто зображувалась як тріумф свободи та любові. Продовженням політичної лінії Городельської унії багато дослідників бачили в унійній домовленості 1432 рр., особливо у плані наділення привілеями уже й руської православної шляхти.

Історію унійних процесів з середини XV й до початку XVI ст. польські дослідники бачили доволі загрозовим для польсько-литовського зв'язку періодом, коли Королівство Польське та Велике князівство Литовське відходили від тісних форм об'єднання, що були закладені за часів Владислава Ягайла. Значну загрозу для унії історики вбачали в утвердженні практики самостійного вибору правителів Великого князівства Литовського, започаткованої утвердженням на престолі у Вільні Казимира Ягеллончика. Із цього часу, як вказували історики, відбувався поступовий відхід від принципів інкорпорації литовсько-руської держави у склад Королівства Польського й відновлення державного суверенітету Великого князівства Литовського. Статус відносин між польською та литовською державами, що визначався в унійних договорах даного періоду, більшість дослідників характеризувала як союз незалежних політичних організацій. У своїх оцінках такої еволюції унії науковці часто характеризували її як перемога ідеї рівноправності, що лише зміцнювала братерство польського та литовського народів. І лише з

Пйотрковсько-Мельницькою унією 1501 р., як вказували науковці, відбулося часткове повернення до інкорпораційних ідей.

Розглядаючи причини укладення Люблінської унії польські дослідники вважали її закономірним та невідворотнім результатом уже майже двохсотлітнього процесу врегулювання польсько-литовського унійного союзу. Причини підписання нового унійного договору у 1569 р. вони вбачали у дії як зовнішньополітичних факторів, так і чинників внутрішнього суспільно-політичного життя у Королівстві Польському та Великому князівстві Литовському. Серед перших особливо виділяли загрозу для Литви із боку агресивного Московського царства, що вимагала здобуття дієвої військової допомоги із боку Польщі. Втім, основний наголос історики робили на впливі процесів внутрішньополітичного життя, а саме на боротьбі шляхти за свої права та на процесах реформи державного устрою, частиною чого дослідники бачили й потребу врегулювання унійного зв'язку. Іншим важливим для науковців фактором була діяльність короля Сигізмунда II Августа, який, у їх оцінках, був справжній рушієм усіх реформ, що перед загрозою вигасання династії Ягеллонів все-ціло присвятив себе діяльності на благо держави та народу.

При вивченні подій Люблінського сейму 1568–1569 рр. історики багато уваги приділяли висвітленню обставин пов'язаних із протиборством польської та литовсько-руської сторін під час унійних переговорів. Розглядаючи польські політичні еліти XVI ст., як носіїв прогресивної суспільно-політичної думки та борців за справжні інтереси держави, дослідники зображали їх опонентів із Великого князівства Литовського жменькою магнатів-олігархів, що боролись виключно за свої станові інтереси із шкодою для широких верств литовсько-руського суспільства. Тому опір проти проєктів поглинання литовської держави польські історики часто пояснювали лише небажанням поширити на Литву польський устрій, який нібито мав покласти край магнатському всевладдю. Вчені підкреслювали роль Сигізмунда II Августа у подіях сейму як жертвовного борця за прогрес, справжнього «батька народу», який єдиний своєю волею зміг здолати усі перешкоди на шляху унії.

Від'єднання українських земель від Великого князівства Литовського та їх включення у склад Королівства Польського вчені здебільшого зображали як тріумф братерства шляхетських мас Польщі та України й реалізації давніх бажань мешканців останньої. Польські історики, попри окремі описи дій польських політиків, спрямованих на реалізацію давніх бажань заволодіти багатими землями України, намагались показати саме шляхту українських воєводств ініціаторами приєднання їх країв до Польщі.

У загальних оцінках Люблінської унії польські історики прославляли її як акт братерства між народами у їх спільному устремлінні до цивілізаційного прогресу. Дослідники підкреслювали мирний шлях утворення Речі Посполитої й побудови її на принципах «вільні з вільними, рівні з рівними», як антитези до тогочасного творення держав шляхом завоювань. Серед наслідків Люблінської унії вони виділяли поширення демократії та парламентаризму у шляхетських середовищах польсько-литовської держави, захисту їх особистих та політичних прав. Вчені, які часто перебували під впливом Ягеллонської ідеї, що сформувалася наприкінці ХІХ ст., та опрацьованих у міжвоєнний період концепцій «міжмор'я» й «прометеїзму», робили наголос на великій місії польського народу, що відкривалася для нього внаслідок усього унійного процесу, що завершився у 1569 році. Поляків зображали носіями передових здобутків Західної цивілізації, що несли свободу, політичну свідомість та високу культуру більш відсталим народам Східної Європи. Так, зокрема, в питанні наслідків Люблінської унії для України науковці наголошували на благодійному її захисті поляками від загроз із боку турків, татар та Москви. Підкреслювалось, що саме Польща колонізувала ці, у їх баченні пустуючі, землі, принесла туди цивілізацію, культуру та суспільно-економічний прогрес. Українські землі зображались «здобиччю польського плуга», а не «меча». Однак, подиктовані прихильністю до певних політичних та історіографічних ідей, зокрема до постулатів націонал-демократії чи концепції «історичного песимізму», існували й більш стримані оцінки наслідків Люблінської унії. Зокрема ряд істориків, подібно до оцінок Кревської унії, вважали, що із приєднанням до Польщі земель на сході вона змушена була тратити свої життєві сили на їх оборону та розвиток,

відмовившись від інтенсивного включення у життя Західної Європи. Також як негативні розглядались впливи на Польщу суспільного устрою українських земель, а саме поширення із їх теренів олігархії, що, користаючись із демократії, нав'язала їй своє всевладдя та поступово призвела до руйнування Речі Посполитої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

НЕОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Архівні матеріали

Центральний державний історичний архів України у м. Львові

(ЦДІАУ у м. Львові)

1. Ф. 139 Прохаска А. Спр. 39. Особисті документи. 1819–1928 рр. 263 арк.
2. Ф. 535 Польське краєзнавче товариство, м. Львів. Спр. 20. Папери. 1931–1938 рр. 184 арк.
3. Ф. 711 Польське історичне товариство, м. Львів. Спр. 133. Папери. 1887–1940 рр. 381 арк.

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України.

Відділ рукописів (ВР ЛНБ)

4. Ф. 5 Оссолінських. оп. 1. Спр. 7719 Papiery O.Balzera. 56 арк.
5. Ф. 5 Оссолінських. оп. 1. Спр. 7743 Papiery O.Balzera. 81 арк.
6. Ф. 5 Оссолінських. оп. 1. Спр. 7748 Papiery O.Balzera. 678 арк.
7. Ф. 5 Оссолінських. оп. 1. Спр. 7759 Papiery O.Balzera. 46 арк.
8. Ф. 80 Архів М. Полячек. Спр. 22 Записки лекцій з державного устрою Польщі читані проф. Бальцером у Львів. Унів. 114 арк.

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ), m. Kraków

9. Sygn. S. II. 619 Teczki osobowe [Bobrzyński Michał]. Ненумеровані сторінки.
10. Sygn. S. II. 619 Teczki osobowe [Fijałek Jan]. Ненумеровані сторінки.
11. Sygn. S. II. 619 Teczki osobowe [Koneczny Feliks]. Ненумеровані сторінки.
12. Sygn. S. II. 619 Teczki osobowe [Konopczyński Władysław]. Ненумеровані сторінки.
13. Sygn. S. II. 619 Teczki osobowe [Kutrzeba Stanisław]. Ненумеровані сторінки.

14. Sygn. S. II. 619 Teczki osobowe [Lehr-Splawiński Tadeusz]. Ненумеровані сторінки.
15. Sygn. S. II. 619 Teczki osobowe [Papee Fryderyk]. Ненумеровані сторінки.
16. Sygn. S. II. 619 Teczki osobowe [Semkowicz Władysław]. Ненумеровані сторінки.
17. Sygn. S. II. 619 Teczki osobowe [Sobieski Waclaw]. Ненумеровані сторінки.
18. Sygn. WF. II. 121 Wydział Filozoficzny. Teczki akt habilitacyjnych; materiały z lat 1862–1945. Ненумеровані сторінки.
19. Sygn. WF. II. 135 Katedra historii Powszechnej. Ненумеровані сторінки.
20. Sygn. WF. II. 137 Katedra Historii Polski. Ненумеровані сторінки.
21. Sygn. WF. II. 138 Seminarium Historyczne. Ненумеровані сторінки.
22. Sygn. WF. II. 139 Katedra Historii Polski, Historii średniowiecznej i Historii Nowożytnej. Ненумеровані сторінки.
23. Sygn. WF. II. 188 Wykłady z Historii Litwy i Historii Rusi. Ненумеровані сторінки.
24. Sygn. Z 33/ IV Seminarium Historyczne. Ненумеровані сторінки.

Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Rękopisy (Rkps. BJ)

25. Sygn. 7972. III. Fryderyk Papee: „Niedrukowane papiery” [Kilka uwag w kwestii ruskiej]. k. 11–16.
26. Sygn. 7972. III. Fryderyk Papee: „Niedrukowane papiery” [Niektóre wskazówki historii]. k. 17–18.
27. Sygn. 8101. III. Korespondencja Michała Bobrzyńskiego [Abracham W., 1927]. k. 78.
28. Sygn. 8101. III. Korespondencja Michała Bobrzyńskiego [Kukiel M., 1931]. k. 206.
29. Sygn. 8101. III. Korespondencja Michała Bobrzyńskiego [Chodyncki K., 1930]. k. 153.

30. Sygn. 8101. III. Korespondencja Michała Bobrzyńskiego [Zakrzewski S., 1927–1932]. k. 91–92, 191–192.

Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie.

Rękopisy (Rkps. PAU i PAN Kraków), m. Kraków

31. Sygn. 2238 Odpisy materiałów źródłowych oraz notaty F. Papee zebrane do dziejów panowania króla Aleksandra Jagiellończyka. k. 492.
32. Sygn. 2243 Fryderyk Papee. „Początki Jagiellonów”. k. 46.
33. Sygn. 2245 Notaty Fryderyka Papee dotyczące dziejów Kościoła na Litwie i Rusi. k. 30.
34. Sygn. 4966 Materiały i notaty ks. J. Fijałka dotyczące szkolnictwa, religii i dziejów Kościoła na Litwie i Rusi. k. 287.

Archiwum Akt Nowych, m. Warszawa

35. Sygn. 14. 249. Mikr. B-9243 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Departament IV Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Funkcjonariusze państwowi – nominacje profesorów, habilitacje docentów. Ненумеровані сторінки.
36. Sygn. 14. 2810 Mikr. B-11803 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Departament IV Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Biuro Personalne. Akta osobowe – Halecki O. k. 147.
37. Sygn. 14. 2818 Mikr. B-11811 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Departament IV Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Biuro Personalne. Akta osobowe – Handelsman M. k. 128.
38. Sygn. 14. 3434 Mikr. B-12427 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Departament IV Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Biuro Personalne. Akta osobowe –Kolankowski L. k. 325.
39. Sygn. 14. 3466 Mikr. B-12459 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Departament IV Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Biuro Personalne. Akta osobowe –Konopczyński W. k. 71.

40. Sygn. 14. 4839 Mikr. B-13832 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Departament IV Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Biuro Personalne. Akta osobowe – Papee F. k.
41. Sygn. 14. 6641 Mikr. B-15634 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Departament IV Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Biuro Personalne. Akta osobowe – Woliński J. k. 228.
42. Sygn. 14. 6766 Mikr. B-15759 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Departament IV Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Biuro Personalne. Akta osobowe – Zakrzewski S. k. 260.
43. Sygn. 83. Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie oraz Szkoła Nauk Politycznych przy Instytucie. Ненумеровані сторінки.
44. Sygn. 1452. Instytut Badań Najnowszej Historii Polski w Warszawie. Ненумеровані сторінки.
45. Sygn. 1634. Instytut Najnowszej Historii Polski im. Józefa Piłsudskiego. Ненумеровані сторінки.

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА МОНОГРАФІЇ, СТАТТІ, ДОПОВІДІ

46. Abraham W. Polska a chrzest Litwy. *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*. Warszwa; Lublin; Łódź № Kraków: Gebethner i Spółka, 1914. S. 3–36.
47. Adamus J. O prawno-państwowym stosunku Litwy do Polski. *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17-20 września 1935 r.* Lwów, 1935. T.I. Referaty. S.174–180.
48. Balzer O. *Historia ustroju Polski. Kursy przygotowawcze do egzaminów*. Lwów: Nakładem autora, 1919. 111 s.
49. Balzer O. *Królestwo Polskie*. Lublin: Fin, 1998. 640 s.
50. Balzer O. *Tradycja dziejowa Unii polsko-litewskiej*. Lwów; Warszawa: Nakład Księgarni Gubrytowicza i syna, 1919. 24 s.

51. Balzer O. Unia Horodelska. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1913. 32 s.
52. Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. Kraków: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1879. T.1. 496 s.
53. Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. Kraków: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1881. T.2. 398 s.
54. Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1927. T.1. 296 s.
55. Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1927. T.2. 332 s.
56. Bobrzyński M. Wskreszenie państwa polskiego, przedmowa. *Serejski M. Historycy o historii*. Warszawa: PWN. S. 387–389.
57. Brückner A. Dzieje kultury polskiej. T.I. Od czasów przedhistorycznych do r. 1506. Kraków: Nakładem Krakowskiej spółki wydawniczej, 1930. 654 s.
58. Brückner A. Dzieje kultury polskiej. Polska u szczytu potęgi. Kraków: Nakładem Krakowskiej spółki wydawniczej, 1930. T.2. 660 s.
59. Brückner A. Tysiąc lat kultury polskiej. Paris: Księgarnia polska w Paryżu, 1930. T.1. 1107 s.
60. Brückner A. Wpływy polskie na Litwie i w słowiańszczyźnie wschodniej Polska w kulturze powszechnej. Pod. red. F.Konecznego. Kraków: Krakowska Ekspozytura Biura Patronatu dla spółek oszczęd. i pożyczek, 1918. Cz. 1. S. 153–166.
61. Chodynicki K. Przegląd badań nad dziejami Litwy w ostatnim dziesięcioleciu (1920 – 1930). *Kwartalnik Historyczny*. 1930. № 49. S.273–300.
62. Dąbrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej. T.2. Od roku 1333 do 1506. Kraków: Universitas, 1995. 526 s.
63. Fijałek J. Kościół Rzymsko-katolicki na Litwie. Uchrześcijanie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu po koniec Rzeczypospolitej. *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź: Nakładem Gebethnera i Wolffa, 1914. S. 38–333.

64. Górka O. *Dziejowa rzeczywistość a racja stanu Polski na południowym wschodzie*. Warszawa: nakładem autora, 1933. 30 s.
65. Górka O. *Optymizm a pesymizm w historjografii polskiej. Odwrócenie pojęć. Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r.* Lwów: Nakładem Polskiego towarzystwa historycznego, 1935. S. 562–570.
66. Górka O. *Optymizm a pesymizm w historjografii polskiej. Odwrócenie pojęć. Dyskusja. Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r. Protokół*. Lwów: Nakładem Polskiego towarzystwa historycznego, 1936. S.45–54.
67. Halecki O. *Dwaj ostatni Jagiellonowie. Encyklopedia Polska*. Oprac. S.Zakrzewski i in. Kraków: Nakładem PTH, 1923. T. 5. Dz. 6: *Historia polityczna Polski. Cz. 2: od r. 1506 do r. 1775*. S. 1–123.
68. Halecki O. *Dzieje Unii Jagiellońskiej: W 2 t.* Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1919. T. 1: *W wiekach średnich*. 482 s.
69. Halecki O. *Dzieje Unii Jagiellońskiej: W 2 t.* Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1920. T. 2: *W XVI wieku*. 385 s.
70. Halecki O. *Dzieje Unji Kościelnej w Wielkim Księstwie Litewskim (do r. 1596). Pamiętnik VI Powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17 – 20 września 1935 r. Referaty*. S. 311–319.
71. Halecki O. *Historia Polski*. Lublin; Londyn: Towarzystwo Naukowe KUL. Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1992. 318 s.
72. Halecki O. *Geografia polityczna ziem ruskich Polski i Litwy, 1340–1569. Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział Nauk Antropologicznych, społecznych. Historii i filozofii. Posiedzenie z dnia 16 lutego 1917*. Warszawa, 1917. R. 10. Z. 2. 24 s.
73. Halecki O. *Idea jagiellonska. Kwartalnik Historyczny*. 1937. № 51. S.486–510.
74. Halecki O. *Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1916. 43 s.
75. Halecki O. *O stanowisku szlachty litewsko-ruskiej wobec Unii Lubelskiej. Kwartalnik Historyczny*. 1913. R. 27. S. 197–198.

76. Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa Wołyńska za Kazimierza Jagiełłończyka. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1915. 316 s.
77. Halecki O. O Unji Jagiellońskiej (zarys rozwoju). Warszawa: Przegląd Dyplomatyczny, 1920. 10 s.
78. Halecki O. Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1915. 245 s.
79. Halecki O. Unia Lubelska. Kraków: Drukarnia „Czas”, 1916. 36 s.
80. Halecki O. Wcielenie i wznowienie państwa litewskiego przez Polskę. *Przegląd historyczny*. 1917–1918. T.1. S. 1–77.
81. Halecki O. Zagadnienia kulturalne w dziejach Unii Jagiellońskiej. *Przegląd historyczny*. 1926–1927. T.6. S. 396–408.
82. Historia polityczna Polski. Część I. Wieki średnie. Warszawa; Lublin; Łódź; Kraków; New York: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności. Skład Główny Księgarni Gebethner i Wolff, 1922. 584 s.
83. Jabłonowski A. Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej. Kraków: Akademia Umiejętności, 1912. 368 s.
84. Jakubowski J. Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską. Warszawa: Nakład Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1912. 104 s.
85. Kamieniecki W. Ponad zgiełkiem walk narodowościowych. Idea Jagiellońska. Warszawa: Dom Książki Polskiej, 1929. 40 s.
86. Kamieniecki W. Społeczeństwo litewskie w XV wieku. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1947. 126 s.
87. Kolankowski L. Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów. 1377–1499. Warszawa: Skład Główny: Kasa im. Mianowskiego, 1930. T.1. 452 s.
88. Kolankowski L. Jagiellonowie i Unja. Lwów: Z drukarni Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1936. 30 s.
89. Kolankowski L. Kilka uwag o Prof. M. Hruszewskiego „Historii Ukrainy-Rusi”. Lwów: Czcionkami drukarni Jakubowskiego, 1913. T.4–6. 20 s.

90. Kolankowski L. Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne. Lwów: Skład główny w księgarni Gubrynowicz i syn, 1936. 374 s.
91. Koneczny F. Dzieje Litwy i Rusi przed unią z Polską. Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1924. 32 s.
92. Koneczny F. Dzieje Polski za Jagiellonów. Kraków: Nakładem Towarzystwa oświata ludowej, 1903. 358 s.
93. Koneczny F. Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów. Poznań; Lwów; Lublin; Łódź: Wydawnictwo M.Arcta w Warszawie, 1921. 296 s.
94. Koneczny F. Jagiełło i Witold. Cz. 1. Czas Unii Krewskiej (1382–1392). Lwów: Nakładem sutora, 1893. 216 s.
95. Koneczny F. O wielkości cywilizacji. Kraków: Czas, 1935. 336 s.
96. Koneczny F. Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski: W 2 t. Poznań; Warszawa: Księgarnia św. Wojciecha, 1921. T. 2. 308 s.
97. Koneczny F. Vitoldiana. Wilno: Zakłady graficzne „Znicz”, 1931. 12 s.
98. Konopczyński W. Dzieje Polski Nowożytnej. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa, 1936. T. I. 1506–1648. 438 s.
99. Konopczyński W. O idei jagiellońskiej. *Umarli mówią*. Poznań: Księgarnia Narodowa, 1929. S. 75–86.
100. Konopczyński W. Wielka Historia Powszechna. Wojny religijne i abolutyzm. Warszawa: Księgarnia Trzaski-Everta, 1939. 494 s.
101. Korzon T. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Epoka przedrozbiorowa / Oprac. B. Gembarzewski: W 3 t. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1912. T. 2. 528 s.
102. Korzon T. Historia Polski. Kijów: Wydawnictwo Rady Okręgowej. 1918. 380 s.
103. Kuczyński S. M. Antymoskiewska inicjatywa Litwy w drugiej połowie XIV wieku. Warszawa: Miesięcznik „Polityka Narodów”, 1936. 30 s.
104. Kuczyński S. M. Czas i miejsce odgraniczenia się Ukraińców od Moskwiczów. Warszawa: Nakładem „Biuletynu polsko-Ukraińskiego”, 1937. 34 s.

105. Kuczyński S. M. Ziemie Czernichowo-Siewierskie pod rządami Litwy. Warszawa: Z zasiłku Funduszu Kultury Narodowej, 1936. 412s.
106. Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie. Lwów: Nakładem Księgarni Polskiej B.Polonieckiego, 1917. T.1. Korony. 292 s.
107. Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie. Lwów: Nakładem Księgarni Polskiej B.Polonieckiego, 1920. T.2. Litwa. 170 s.
108. Kutrzeba S. Unia Polski z Litwą. Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Warszawa; Lublin; Łódź; Kraków: Gebethner i Spółka, 1914. S. 449–658.
109. Lelewel J. Dzieje Polski. Warszawa: Drukarni J.Węckiego, 1829. 332 s.
110. Lelewel J. Dzieje Litwy i Rusi aż do Unji z Polską w Lublinie 1569 zawartej. Poznań: Nakładem i drukiem W. Stefańskiego, 1844. 204 s.
111. Lewicki A. Zarys historyi Polski i krajów ruskich. Kraków: Nakładem autora, 1884. 324 s.
112. Lewicki A. Zarys Historji Polski. Warszawa; Kraków; Lublin: Nakładem Gebethnera i Wolffa, 1923. 492 s.
113. Likowski E. Unia Brzeska (r.1596). Warszawa: Skład główny Gebethnera i Wolffa, 1907. 356 s.
114. Limanowski B. Dzieje Litwy. Warszawa: Towarzystwo wydawnicze, 1916. 68 s.
115. Limanowski B. Historia Litwy pokrótce opowiedziana. Paryż: Nakład Towarzystwa Litewskiego „Zelmuo”, 1895. 204 s.
116. Lowmiański H. Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego. Poznań: UAM, 1983. 580 s.
117. Mościcki H., Cynarski J., Sokolnicki M. Historia Powszechna. Warszawa: Kultura i Wiedza, 1936. 1480 s.
118. Natanson-Leski J. Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej. Część I. Granica moskiewska w epoce Jagiellońskiej. Lwów; Warszawa: Książnica Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, 1922. 44 s.
119. Pappé F. Aleksander Jagiellończyk. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1949. 120 s.

120. Pappé F. Jan Olbracht. Kraków Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, 1936. 256 s.
121. Papee F. Studya i szkice z czasów Kazimierza Jagiellończyka. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1907. 328 s.
122. Paszkiewicz H. Jagiellonowie a Moskwa. Warszawa: Z zasiłku Funduszu Kultury Narodowej, 1933. T.1. 452 s.
123. Paszkiewicz H. O genezie i wartości Krewa. Warszawa: Skład główny Gebethner i Wolff, 1938. 356 s.
124. Polska jej Dzieje i Kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej. Warszawa: Nakładem Księgarni Trzaski, Everta i Michalskiego, 1927. T.1. 582 s.
125. Prochaska A. Charakterystyka Kazimierza Jagiellończyka. Odbitka z «Przewodnika Naukowego i Lizerackiego». Lwów: Nakładem Autora, 1892. 40 s.
126. Prochaska A. Dzieje Witolda Wielkiego księcia Litwy. Wilno: Nakład i druk Ks.A.Rutkowskiego, 1914. 420 s.
127. Prochaska A. Król Władysław Jagiełło. Kraków: Akademia Umiejętności, 1908. T.1. 414 s.
128. Prochaska A. Król Władysław Jagiełło. Kraków: Akademia Umiejętności, 1908. T.2. 434 s.
129. Prochaska A. Ostatnie lata Witolda. Studium z dziejów intrygi dyplomatycznej. Kraków, 1882. 244 s.
130. Prochaska A. Rok 1410. *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu*. 1910. R.17. S.3–55.
131. Semkowicz W. Braterstwo szlachty polskiej i bojarstwa litewskiego w Unii Horodelskiej 1413 roku. *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź: Nakładem Gebethnera i Wolffa, 1914. S. 393–446.
132. Smoleński W. Dzieje narodu polskiego. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź: Nakładem Gebethnera i Wolffa, 1921. 604 s.
133. Smoleński W. Historia Polski. Wykłady popularne. Warszawa: G.Gebethner i spółka, 1924. 218 s.

134. Smoleński W. Szkoły historyczne w Polsce. Główne kierunki poglądów na przeszłość. Warszawa: Drukarnia Artystyczna S. Sikorskiego, 1898. 160 s.
135. Smolka S. Grunwald i Beresteczko. Kraków: Księgarnia spółki wydawniczej, 1921. 28 s.
136. Smolka S. Poczet królów polskich: zbiór portretów historycznych. Wiedeń: nakład Maurycego Perlesa, 1893. S.192.
137. Smolka S. Rok 1386. Kraków: Nakład Księgarni J.K.Zupańskiego, 1886. 144 s.
138. Smolka S. Unia Litwy z Koroną. Kraków: Spółka Wydawnicza Polska, 1903. 146.
139. Sobieski W. Dzieje Polski. Warszawa: Wydawnictwo Zorza, 1938. T. 1. 262 s.
140. Sokolnicki M., Mościcki H., Cynarski J. Historia Powszechna. Warszawa: „Kultura i Wiedza”, 1936. 1480 s.
141. Szelański A. Historia Powszechna- Warszawa: M.Arct, 1936. 1116 s.
142. Szelański A. Wschód i Zachód. Zagadnienia z dziejów cywilizacji. Lwów: Nakładem Towarzystwa wydawniczego, 1912. 526 s.
143. Szujski J. Dziejów Polski doba trzecia 1386–1572. Kraków: W drukarni Czasu, 1894. 340 s.
144. Szujski, J. Historji Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście. Warszawa: Księgarnia Gebethneda i Wolffa, 1889. 440 s.
145. Tomkiewicz W. Wołyń w Koronie (1569–1795). Odbitka z „Rocznika Wołyńskiego” t. II. Równe: Nakładem Wołyńskiego Zarządu zwjązku Polskiego Nauczycielstwa szkół powszechnych, 1931. 42 s.
146. Tomkiewicz W. Ukraina między Wschodem i Zachodem. Odbitka z Sprawy Narodowościowe. 1938. R. 12. Nr 1–2. Warszawa: Nakładem Instytutu Badań Spraw Narodowościowych, 1938. 41 s.
147. Wielka Historia powszechna. Dzieje Europy od X–XIV w. i schyłek średniowiecza. Warszawa: Nakład Księgarni Trzaski, Everta i Michalskiego, 1927. T. IV. Cz. II. 642 s.

148. Zajączkowski S. Wołyń pod panowaniem Litwy. Luck: Nakładem autora, 1938. 25 s.
149. Zakrzewski S. Historjigrafja polska wobec wskrzeszenia państwa. Lwów: Nakładem księgarni Gubrynowicza i syna, 1924. 40 s.
150. Zakrzewski S. Pesymizm a optymizm w ocenianiu rzeczywistości. *Gazeta Wieczorna*. 1920. R. 11, № 5222. – S. 1–2.
151. Zakrzewski S. Wpływ sprawy ruskiej na państwo Polskie w XIV w.. *Przegląd historyczny*. 1921–1922. T.3. S.86–121.
152. Zakrzewski S. Zagadnienia historyczne: W 2 t.. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1936. T. 2. 274 s.

ЛІТЕРАТУРА

МОНОГРАФІЇ, СЛОВНИКИ, СТАТТІ

153. Аврамчук О. «Ягеллонська ідея» Reconsidered. Україна у працях Оскара Галецького (1891–1973). *Польські студії*. 2017. № 10. С. 52–76.
154. Атаманенко А. Українська зарубіжна історіографія: до проблеми образу. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. Київ, 2006. № 2. С. 255–283.
155. Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині. *Вісник Львівського Університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. Вип. 35–36. С. 168–206.
156. Баран З. Нові аспекти зовнішньої політики міжвоєнної Польщі: міжморська концепція. *Вісник Львівського Університету. Серія історична*. Львів: Світ, 1996. Вип. 31. С. 81–90.
157. Баран З. Українське питання в політиці польських партій міжвоєнного періоду (1918–1939). *Вісник Львівського Університету. Серія історична*. Львів: Світ, 1993. Вип. 29. С. 62–68.
158. Білоус Н. Люблінська унія 1569 р.: історіографічні погляди та інтерпретації (до 440-річчя Люблінської унії). *Український історичний журнал*. 2010. Вип. 1, (№490). С. 65–83.

159. Бочаров А. Основные научные методы в историческом исследовании. Томск: Томский государственный университет, 2006. 190 с.
160. Вирський Д. Початок сучасності: друга хвиля глобалізації, кінець Старого Порядку та Україна (XV – середина XIX ст.). Київ: НАН України, Інститут історії України, 2019. 162 с.
161. Генік М. Концепція федералізму у східній політиці Польщі (1918–1920). Славістичні студії. Львів, 1997. Т. 1. С. 153–158.
162. Генік М. Політика «Хєно-Пяста» в українському питанні (1923–1926). Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ, 1997. С. 191–199.
163. Гирич І. Концепт Люблінської унії в українській історіографії доби позитивізму: деякі теоретичні міркування. *Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці XIX і XX ст.* Колективна монографія за редакцією В. Тельвака, Л. Лазурко та П. Серженги. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 37–46.
164. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага. Мн.: Экоперспектыва, 2008. Т.2. 688 с.
165. Гриневич Т. Кревська унія в дискусіях польських істориків міжвоєнного часу. *Студії з архівної справи та документознавства.* 2010. Т. 18. С. 149–156.
166. Гриневич Т. Націонал-демократичний рух та національне питання у II Речі Посполитій. *Східноєвропейський історичний вісник.* 2017. Вип. 5. С.107-116.
167. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. К.: Наукова думка, 1993. Т.4. 544 с.
168. Гуданавичюс Э. История Литвы с древнейших времен до 1569 г. Москва: Valtrus, 2005. 680 с.
169. Дейвіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі. Київ: Основи, 2008. 1080 с.
170. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів: Світ, 1991. 574 с.

171. Залізняк М. Історія України Олександра Яблоновського. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів, 1913. Т. СХVI. Кн. IV. С. 190–212.
172. Зашкільняк Л. А. Формирование и развитие исторической науки в Польше. Львов: ЛГУ, 1986. 82 с.
173. Зашкільняк Л. Міфологічні підстави конструювання української історії в постмодерну добу. *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku*. Warszawa; Łódź: Wydawnictwo IPN, 2012. С. 26–34.
174. Зашкільняк Л. Неоромантизм у польській історіографії початку ХХ ст. (до питання про соціальну функцію історії). *Проблеми слов'янознавства*. Львів: 1993. Вип. 45. С. 36–42.
175. Зашкільняк Л. Україна між Польщею й Росією: історіографія та суспільна свідомість. *Український історичний журнал*. 2005. № 5. С. 93–113.
176. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 752 с.
177. Івангородський К. Люблінська унія у східнослов'янській історіографії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Wspólne dziedzictwo. Rzeczpospolita Obojga Narodów w polskiej, litewskiej i ukraińskiej historiografii XIX–XX wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2019. С. 101–121.
178. Історіографічний словник / За ред.. С. Посохова. Харків: Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. 320 с.
179. Історія Литви кожному / Авт. кол.: Бумблаускас А., Ейдінтас А., Кулакаускач А. Київ: Балтія-Друк, 2018. 424 с.
180. Иловайский Д. Собиратели Руси. Москва: АСТ, 2003. 642 с.
181. Киридон А. Історична пам'ять як травматичний розрив із минулим: проблемне поле сучасного історичного дискурсу. *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku*. Warszawa; Łódź: Wydawnictwo IPN, 2012. С. 45–54.

182. Комар В. Національна політика Польщі на західноукраїнських землях напередодні Другої світової війни. *Історія в школах України*. Київ, 1998. № 1. С. 12–16.
183. Комар В. Спроби нормалізації польсько-українських відносин у Другій Речі Посполитій. *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжн. Науково-практичної конференції*. Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 236–242.
184. Комар В. Суперечливі тенденції в національній політиці Польщі стосовно української меншини у 30-х рр. ХХ ст. *Придніпровський науковий вісник*. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. № 40. С. 36–45.
185. Комар В. Українські етнічні групи в політиці регіоналізму Польщі (1935–1939). *Етнологічні дослідження населення України: Матеріали Першої Всеукраїнської етнологічної конференції*. Одеса, 1996. С. 37–38.
186. Комар В. Українське питання в концепціях польських політичних партій у 30-х роках ХХ століття. *Придніпровський науковий вісник*. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. № 22. С. 41–48.
187. Корнат М. У истоков советологических и востоковедческих исследований в Польше (1919–1939). *Основные исследовательские центры. Европа*. 2002. №4(5). Т. 2. 214 с.
188. Крип'якевич І. Історія України. Нью-Йорк; Мюнхен: накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1949. 360 с.
189. Кром М. Введение в историческую компаративистику. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. 248 с.
190. Кун Т. Структура научных революций. Москва: АСТ, 2003. 608 с.
191. Лазурко Л. Проблеми становлення польської історичної науки міжвоєнного періоду на сторінках «Історичного квартальника». *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. Т. IV. S. 396–409.

192. Лазурко Л. Часопис «Kwartalnik Historyczny» і розвиток історіографії останньої чверті XIX – першої половини XX століття. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. 282 с.
193. Лаппо И. Люблинская уния 1569. Минск: Харвест, 2013. 224 с.
194. Мазур Л. Методы исторического исследования. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2010. 608 с.
195. Максимейко Н. Сеймы Литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. Харьков: Тип. Адольфа Дарре, 1902. 206 с.
196. Мартинович М. Великое Княжество Литовское, Русское и Жемайтское: от предпосылок к созданию до Люблинской унии 1569 года. Минск: Издатель Р.М. Цимберов, 2019. 624 с.
197. Плохій С. Брама Європи. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 496 с.
198. Поппер К. Ницета историзма. Москва: Прогресс, 1993. 188 с.
199. Портнов А. В. Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1039). Харків: ХІФТ, 2008. 256 с.
200. Руда О. Висвітлення проблематики Люблінської унії 1569 р. у працях краківських істориків зламу XIX–XX ст.. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич: «Коло», 2004. Вип. VIII. С. 146–155.
201. Руда О. До джерел міфологізації українсько-польських відносин. *Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні* / ред. Л. Зашкільняка. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. С. 289–333.
202. Русина О. Україна під татарами і Литвою. К.: Альтернативи, 1998. 320 с.
203. Русь “після Русі”. Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького / Авт. кол.: В. Горобець, М. Волощук, А. Плахонін, Б. Черкас, К. Галушко. Харків: КСД, 2016. 352 с.

204. Сінкевич Є. Краківська історична школа в польській історіографії. *Харківський історіографічний збірник*. Харків: Видавництво НУА, 2006. Вип. 8. С. 134–140.
205. Сінкевич Є. Місце краківської історичної школи в польській історіографії другої половини XIX–XX ст.. *Український історичний журнал*. 2008. №1. С. 194–201.
206. Сінкевич Є. Роль краківської історичної школи у формуванні національної свідомості поляків у другій половині XIX ст.. *Historia – Mentalność – Tożsamość. Miejsce i rola historii i historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008. S. 195–202.
207. Симонова Т. М. «Прометеїзм» во внешней политике Польши 1919–1924 гг.. *Новая и новейшая история*. 2002. №4. С. 48–61.
208. Сисин Ф. З історії польсько-українських стереотипів. Польсько-українські студії. Т. 1: Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. *Матеріали міжнародної наукової конференції*. Кам'янець-Подільський, 29–31 травня 1992. Київ: Либідь, 1993. С.18–23.
209. Смоленский Н. Теория и методология истории. Москва: Издательский центр «Академия», 2008. 272 с.
210. Соловьев С. История России с древнейших времен. С.-Петербург: Издание товарищества «Общественная Польза», 1896. Книга I. Том I– V. 1728 с.
211. Соловьев С. История России с древнейших времен. С.-Петербург: Издание товарищества «Общественная Польза», 1896. Книга II. Том IV–X. 1726 с.
212. Сосновська Д. Стереотип України та українця в польській літературі. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 1997. № 10. С. 88–96.
213. Тельвак В. Постаць Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець XIX–XX ст.). *Український історичний журнал*. 2006. №5. С. 67–83.
214. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX– 30-ті роки XX століття). Київ; Дрогобич: Вимір, 2008. 494 с.

215. Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь. ред. А. Чубарьян. Москва: Аквилон, 2014. 576 с.
216. Швагуляк М. Українці і польська держава між конфронтацією та порозумінням (кінець 20-х – 1935 роки). *Вісник Львівського Університету. Серія історична*. Львів:ЛНУ ім. І. Франка, 2003. Вип. 38. С. 368–405.
217. Юрчук О. Образ України та українця в політичній публіцистиці польських консерваторів (1921–1939). *Поляки, українці, білорусі, литовці у міжвоєнній Польщі (1921–1939). Збірник матеріалів наук. конф. Дрогобич 8–9 жовтня 2004 р.* Дрогобич: Коло, 2005. С. 121–133.
218. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ:Критика, 2006. 584 с.
219. Яковенко Н. Скільки істориків – стільки уній (з нагоди 440-ліття Люблінської унії). *Український гуманітарний огляд*. 2009. Випуск 14. С.9–42.
220. Ajnenkiel A. Polityka Polski w stosunku do Ukraińców w okresie międzywojennym. Wybrane problemy. *Polska-Ukraina: Trudne pytania*. Warszawa: Karta, 1998. Т.1–2. S. 11–28.
221. Avramchuk O. Między ideaą jagiellońską a Międzymorzem. Ewolucja kwestii ukraińskiej w poglądach politycznych Oskara Haleckiego (1891–1973). *Klio Polska. Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej*. 2017. Т. 9. S. 57–79.
222. Baczkowski K. Oskara Haleckiego jagiellońska wizja dziejów. *Oskar Halecki i jego wizja Europy*. Warszawa: IPN. S. 56–77.
223. Baczkowski K. Wielka Historia Polski. Tom 3. Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370–1505). Kraków: Fogra, 1999. 328 s.
224. Bardach J. Krewa i Lublin. Z problemów unii polsko-litewskiej. *Kwartalnik Historyczny*. 1969. R.LXXVI. Z. 3. S. 583-619.
225. Barycz H. Dwa trudne żywoty: na drogach rozwoju naukowego Tadeusza Wojciechowskiego i Ludwika Kubali. *Życie i myśl*. 1953. № 7–8. S. 601–639.
226. Barycz H. Historyk gniewny i niepokorny. Rzecz o Wacławie Sobieskim, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1978. 493 s.

227. Barycz H. Wśród gawędzierzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich: studia i sylwety z życia umysłowego Galicji XIX w. Kraków, 1963. 390 s.
228. Bartel W. Michał Bobrzyński (1849–1935). *Spór o historyczną szkołę krakowską*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 1972. S. 145–190.
229. Biliński P. Feliks Koneczny: 1862–1949: życie i działalność. Warszawa Ad Astra, 2001. 248 s.
230. Biliński P. Władysław Konopczyński – historyk i polityk II Rzeczypospolitej: 1880–1952. Warszawa. Ad Astra, 1999. 164 s.
231. Błachowska K. Feliks Koneczny jako historyk Rosji – podstawy koncepcji. *Klio Polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej XIX–XX wieku*. 2012. T. 6. S. 169–196.
232. Błachowska K. Stanisław Zakrzewski (1873–1936). *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. S. 377–398.
233. Błachowska K. Wiele historii jednego państwa. Obraz dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1569 roku w ujęciu historyków polskich, rosyjskich, ukraińskich, litewskich i białoruskich w XIX wieku. Warszawa 2009. 410 s.
234. Błaszczak G. Czy była unia Krewska? *Kwartalnik Historyczny*.. 2003. T. CX. № 4. S. 83–96.
235. Błaszczak G. Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1998. T.1. 306 s.
236. Błaszczak G. Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007. T. 2. 936 s.
237. Bugajewski M. Historiozoficzne wymiary dekonstrukcji mitu. *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku*. Warszawa;Łódź: Wydawnictwo IPN, 2012. S. 39–44.

238. Buszko J. Historycy «szkoły krakowskiej» w życiu politycznym Galicji. *Spór o historyczną szkołę krakowską*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 1972. S. 191–208.
239. Buszko J. Wielka historia Polski. T. 8. Od niewoli do niepodległości (1864 – 1918). Kraków: Fogra, 400 s.
240. Brzoza C., Sowa A. Historia Polski. 1918–1945. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006. 756 s.
241. Brzoza C. Polityczna prasa krakowska 1918–1939. Kraków: Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1990. 200 s.
242. Brzoza C. Wielka Historia Polski. Polska w czasach niepodległości i Drugiej wojny światowej (1918–1945). Kraków: Forga, 2003. T. 9. 424 s.
243. Chwalba A. Historia Polski 1795–1918. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2001. 672 s.
244. Czerniecka-Haberko A. Unie polsko-litewskie w historiografii polskiej. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013. 342 s.
245. Czubiński A. Historia Polski 1864–2001. Wrocław: Ossolineum, 2002. 490 s.
246. Dutkiewicz J., Śreniowska K. Zarys historii historiografii polskiej. Część III (1900–1939). Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959. 278 s.
247. Handelsman M. Historyka. Zasady metodologii historii. Białystok: Książka i Człowiek, 1999. 512 s.
248. Historia i historycy. Studia i szkice historiograficzne. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. 292 s.
249. Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2009. 490 s.
250. Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie (do 1939 roku) / red. Maternicki J., Pisulińska J., Zaskilniak L. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. 662 s.

251. Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczania (do 1939 roku). Pod red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaszkilniak. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. 652 s.
252. Hoszowska M. “Polityka historyczna” stańczyków. *Historia – Mentalność – Tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008. S. 203–217.
253. Grabski A. Historiografia i polityka. Dzieje konkursu historycznego im. Juliana Ursyna Niemcewicza 1867–1922, Warszawa: PIW 1979. 442 s.
254. Grabski A. Orientacje polskiej myśli historycznej. Studia i rozważania. Warszawa: PWN, 1972. 432 s.
255. Grabski A. Zarys historii historiografii polskiej. Poznań: Wydawnictwo poznańskie, 2003. 240 s.
256. Grzybowski S. Wielka Historia Polski. Dzieje Polski i Litwy (1506–1648). Kraków: Fogra, 1999. T. 4. 416 s.
257. Figura M. Stereotyp ukraińca w prasie Polski Zachodniej w latach 1918–1930. *Oblicza Wschodu w kulturze Polskiej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1999. S. 337–367.
258. Frost R. Oksfordska historia Unii Polsko-Litewskiej. Powstanie i rozwój 1385–1569. Poznań: Rebis, 2018. 846 s.
259. Jasienica P. Polska Jagiellonów. Warszawa: Prószyńska i S-ka, 2007. 544 s.
260. Kamiński A. S. Historia Rzeczypospolitej wielu narodów 1505–1795. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000. 264 s.
261. Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524–1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. Toruń: Wydawnictwo UMK, 1997. 290 s.
262. Kieniewicz S. Historia Polski 1795–1918. Warszawa: PWN, 1996. 598 s.
263. Kita J., Stobiecki R. Słownik biograficzny historyków łódzkich. Łódź: Ibidem, 2000. 122 s.
264. Kolbuszewska J. «Obcy» w refleksji Feliksa Konecznego. *Historia-Mentalność-Tożsamość. Rosja i Europa Zachodnia w polskiej i ukraińskiej*

- historiografii XIX i XX wieku*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2013. S. 363–373.
265. Kolbuszewska J. Tadeusz Korzon (1839–1918). Między codziennością, nauką a służbą narodowi. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2011. S.366.
266. Kolbuszewska J. Warszawska szkoła historyczna wobec unii polsko-litewskiej. *Wspólne dziedzictwo. Rzeczpospolita Obojga Narodów w polskiej, litewskiej i ukraińskiej historiografii XIX–XX wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2019. S.122–129.
267. Kondracki T. Zjazdy historyczne lat 1925, 1930 i 1935. *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej. Materiały konferencji w Krynicy w 1989 r.* Warszawa: UW, 1990. S. 283–301.
268. Kornat M. Sowieologia i studia wschodoznawcze w Polsce międzywojennej. *Zeszyty Historyczne*. 2000. T. 140. S. 39–101.
269. Kowalska-Urbankowa Z. Unia Polski i Litwy w latach 1385–1413 w najnowszej historiografii polskiej. *Analecta Cracoviensia*, 1987. S.207–221.
270. Kuczerepa M. Polityka narodowościowa Drugiej Rzeczypospolitej wobec Ukraińców w latach 1919–1939. *Polska-Ukraina: Trudne pytania*. Warszawa: Karta, 1998. T. 1–2. S. 29–46.
271. Książek J. «Idea jagiellońska» i zagadnienie unii polsko-litewskiej w publicystyce Narodowej Demokracji okresu II Rzeczypospolitej. *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej. Materiały konferencji w Krynicy w 1989 r.* Warszawa: UW, 1990. S. 323–377.
272. Łazuga W. Michał Bobrzyński. Myśl historyczna i działalność polityczna. Warszawa:PWN, 1982. 282 s.
273. Łukasiewicz S. Federalistyczne atrybuty historiografii Oskara Haleckiego. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. Lublin: IES, 2003. R.III. S. 12–29.
274. Łukasiewicz S. Oskar Halecki jako federalista. *Oskar Halecki i jego wizja Europy*. Warszawa: IPN. S. 184–195.

275. Mackiewicz M. Uwagi nad ideą jagiellońską whistoriografii polskiej przełomu XIX i XX wieku. *Folia Iuridica*. Wrocław, 2014. Vol. 3(2), S. 9–23.
276. Markiewicz M. Historia Polski 1492–1795. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2004. 760 s.
277. Marmon W. Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939. Kraków: Wydawnictwo naukowe WSP, 1995. 166 s.
278. Maternicki J. Adama Szelańskiego parasynteza dziejów Polski. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. T. V. S. 410–449.
279. Maternicki J. Adam Szelański (1873–1961). *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. S. 359–376.
280. Maternicki J. Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.. Rzeszów: 2009, 490 s.
281. Maternicki J. Historiografia i mity. *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku*. Warszawa; Łódź: Wydawnictwo IPN, 2012. S. 11–25.
282. Maternicki J. Historiografia polska XX w. Lata 1900–1918. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo PAN, 1982. 246 s.
283. Maternicki J. Historycy warszawscy w latach 1918–1939. *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej. Materiały konferencji w Krynicy w 1989 r.* Warszawa: UW, 1990. S. 98–200.
284. Maternicki J. Geografia historiograficzna II Rzeczypospolitej. *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej. Materiały konferencji w Krynicy w 1989 r.* Warszawa: UW, 1990. S. 9–52.
285. Maternicki J. Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914–1918. Warszawa: PAN, 1975. 518 s.
286. Maternacki J. Kultura historyczna dawna i współczesna. Warszawa: PWN, 1979. 448 s.
287. Maternicki J. Michai Bobrzyński wobec tzw. idei jagiellońskiej. *Przegląd Humanistyczny*. 1977. R. 21. № 12. S. 131–142.

288. Maternicki J. Początki i rozwój polskich badań w dziedzinie historii historiografii (do 1939 r.). *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2015. S. 105–137.
289. Maternicki J. Stan i potrzeby badań nad historiografią polską XX w. (do 1939 r.). *Metodologiczne problemy syntezy historii historiografii polskiej*. Rzeszów: Wydawnictwo wyższych szkół pedagogicznych, 1998. S. 183–249.
290. Maternicki J. The Jagiellonian Idea. The History of the Myth and its Political Aspects (up to 1918). *Polish Western Affairs*. 1992. № 2. S. 163–198.
291. Maternicki J. Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej. Rzeszów: Wydawnictwo wyższej szkoły pedagogicznej, 1999. 196 s.
292. Maternicki J. Złote lata historiografii polskiej we Lwowie. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2015. 348 s.
293. Mikulicz S. Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. Warszawa, 1971. 314 s.
294. Nowak M. Narodowcy i Ukraińcy. Narodowa demokracja wobec mniejszości ukraińskiej w Polsce 1922–1939. Gdańsk. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007. 306 s.
295. Okulewicz P. Koncepcja «międzymorza» w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2001. 418 s.
296. Osiński K. Recenzja: Anna Czerniecka-Haberko, Unie polsko-litewskie w historiografii i polskiej, Toruń 2013, Wydawnictwo Adam Marszałek, ss. 341 *Kwartalnik Historyczny*. 2016. R. 123. Nr. 2. S. 373–378.
297. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w II Rzeczypospolitej: 1922–1926. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979. 338 s.
298. Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908. Toruń. Wydawnictwo Adam Marszałek, 1996. 280 s.

299. Partacz Cz. Polacy i Ukraińcy w II Rzeczypospolitej. Książka Polska, 1991. 32 s.
300. Paruch W. Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej: Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926–1939). Lublin: UMCS, 1997. 248 s.
301. Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach piłsudczyzny 1926–1930. Warszawa: Wydawnictwo UW, 1981. 165 s.
302. Pisulińska J. Historycy i historia w lwowskich towarzystwach naukowych okresu międzywojennego. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*. Reszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Reszowskiego, 2007. T. 5. S. 366–385.
303. Pisulińska J. Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939) Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2012. 358 s.
304. Pisulińska J. Wschód i Zachód w poglądach Stanisława Zakrzewskiego. *Historia Mentalność-Tożsamość. Rosja i Europa Zachodnia w polskiej i ukraińskiej historiografii XIX i XX wieku*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2013. S. 284–297.
305. Polski słownik biograficzny / kom. red. W. Konopczyński (red. gł.) et al.: w 39 t. 1935–2000.
306. Reineck K. Allgemeine Staatslehre und Deutsches Staatsrecht.. Munchen: CHFECK Law, 2007. 360 s.
307. Rostworowski E. Władysław Konopczyński jako historyk. *Spór o historyczną szkołę krakowską*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 1972. S. 209–236.
308. Roszkowski W. Najnowsza historia Polski 1914–1945. Warszawa: Świat Książki, 2003. 688 s.
309. Serczyk W. Historia Ukrainy. Wrocław, Wydawnictwo Ossolineum, 2001. 426 s.
310. Serczyk W. Historycy ukraińscy w Polsce międzywojennej. *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej. Materiały konferencji w Cedzynie i Białymstoku w 1986 i 1987*. Warszawa: Universitas, 1987. S. 292–308.

311. Serejski M. Krakowska szkoła historyczna a historiografia europejska. *Spór o historyczną szkołę krakowską*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 1972. S.11–46.
312. Serejski M. Naród a państwo w polskiej myśli historycznej. Warszawa: PIW, 344 s.
313. Serejski M. Zarys historii historiografii polskiej. Część II (1860–1900). Łódź:Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956. 106 s.
314. Sinkewicz J. Rola krakowskiej szkoły historycznej w kształtowaniu świadomości narodowej Polaków w drugiej połowie XIX wieku. *Historia – Mentalność – Tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008. S. 189–202.
315. Słownik historyków polskich / koncepcja i oprac. red. M.Prosińska-Jacki; aut. biogramów K.Baczkowski et al.. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1994. 632 s.
316. Stępień S. Położenie prawno-polityczne mniejszości ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej. *Rocznik Historyczno-Archiwalny*. 1986. №3. S. 7–22.
317. Stępień A. Badacze i popularyzatorzy historii regionalnej w latach 1918–1939. *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej. Materiały konferencji w Krynicy w 1989 r.* Warszawa: UW, 1990. S. 223–282.
318. Stępień A. «Swoj» i «obcy» w polskiej myśli historycznej – problemy teoretyczne. *Historia-Mentalność-Tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008. S. 33–43.
319. Stępień A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porzbirowego 1795–1918. Lublin: UMCS, 1998. 320 s.
320. Stobiecki R. Ludwik Kolankowski (1882–1956). *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. S. 507–524.
321. Stoczewska B. Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej. Kraków: AFM, 2013. 390 s.

322. Szczur S. Historia Polski. Średniowiecze. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2004. 676 s.
323. Śreniowska K. Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893–1936. Łódź: Zakład im. Ossolińskich, 1956. 192 s.
324. Toczek A. Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2013. 466 s.
325. Tomaszewski J. Ojczyzna nie tylko Polaków: Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985. 456 s.
326. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1989. 332 s.
327. Torzecki R. Piłsudski i Petlura w latach 1919–1923. *Międzymorze: Polska i kraje Europy Środkowo-Wschodniej: XX wiek. Studia ofiarowane Piotrowi Łossowskiemu w 70-tą rocznicę urodzin*. Warszawa: 1995. S. 191–198.
328. Topolski J. Historia Polski. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2015. 436 s.
329. Topolski J. Metodologia historii. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1968. 474 s.
330. Tyszkiewicz J. Uwagi o działalności politycznej Stanisława Zakrzewskiego. *Historia – Mentalność – Tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008. S. 459–470.
331. Wapiński R. Endecka koncepcja polityki wschodniej w latach II Rzeczypospolitej. *Studia z dziejów ZSSR i Europy Środkowej*. Wrocław; Warszawa; Kraków: KLiN, 1969. T. 5. S. 55–100.
332. Wapiński R. Endecja wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej. *Słowianie w dziejach Europy: Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50-lecia pracy naukowej prof. H. Łowmiańskiego*. Poznań, 1974. S. 301–308.

333. Wapiński R. Kresy w polskiej myśli politycznej w XIX i XX wieku (do roku 1945). *Kresy: pojęcie i rzeczywistość*. Warszawa: AVIS, 1997. S. 85–102.
334. Wapiński R. Mit dawnej Rzeczypospolitej w epoce porzobiorowej. *Polskie mity polityczne XIX i XX w. Polska myśl polityczna XIX i XX w.* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. S. 77–92.
335. Wierzbicki A. Groźni i wielcy. Polska myśl historyczna XIX i XX wieku wobec rosyjskiej despotii. Warszawa: Sic, 2001. 250 s.
336. Wierzbicki A. Oswald Balzer (1858–1933) *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. S. 253–268.
337. Wierzbicki A. Spory o polską duszę. Z zagadnień charakterologii narodowej w historiografii polskiej XIX i XX w. Warszawa: Instytut historii PAN, 1993. 290 s.
338. Wierzbicki A. Wschód-Zachód w koncepcjach dziejów Polski. Z dziejów polskiej myśli historycznej w dobie porzobiorowej. Warszawa: PIW, 1984. 348 s.
339. Wisner H. Litwa. Dzieje państwa i narodu. Warszawa: Mada, 1999. 300 s.
340. Wrzosek W. Osiem tez o obecności mitu w historii. *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku*. Warszawa; Łódź: Wydawnictwo IPN, 2012. S. 35–38.
341. Wybitni historycy Wielkopolscy. / pod red. J.Strzelczyka. Poznań: UAM, 1989. 406 s.
342. *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. T.I. pod red. J.Maternickiego. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. 616 s.
343. *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. T. II. pod red. J.Maternickiego, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2014. 614 s.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

344. Oppenheim, Lassa. Roxbrough, Ronald International Law: A Treatise, Vol 1. New Jersey: The Lawbook Exchange, 2005. P.154. веб-сайт. **URL:** https://books.google.com.ua/books?id=vxJ1Jwmyw0EC&pg=PA154&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 20.05.2025).
345. Political Union. *The free dictionary*. веб-сайт. URL: <https://financial-dictionary.thefreedictionary.com/Political+Union> (дата звернення: 17.05.2025)
346. Union. *Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales*. Веб-сайт. URL: <https://www.cnrtl.fr/lexicographie/union/0> (дата звернення: 17.05. 2025)

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Мицавка Ю. Коваль Н. Причини та генеза Кревської унії 1385 року у польській історіографії кінця ХІХ ст. – 1939 р. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 11/53. С. 244–266. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.11/53.272632>

2. Мицавка Ю. Унійні процеси між Польською та Литовською державами в 1499–1501 рр. в оцінках польських істориків кінця ХІХ ст. – 1939 року. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 68. Том 2. С. 37–44. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/68-2-5>

3. Мицавка Ю. Горodelьська унія 1413 року в польській історіографії кінця ХІХ – першої половини ХХ століття. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2024. Вип. 39. С. 23–36. DOI: <https://doi.org/10.33402/ukr.2024-39-23-36>

4. Мицавка Ю. Наслідки люблінської унії у візіях польських істориків кінця ХІХ століття – 1939 року. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2026. Вип. 96. Том 3. С. 4–12. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/68-2-5>

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Мицавка Ю. Причини Кревської унії 1385 р. в інтерпретаціях представників краківської історичної школи. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том ХІІІ: Утилітарна цінність наукових досліджень / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2022. С. 39–41.

2. Мицавка Ю. Укладення Люблінської унії та її правові підстави у працях польських істориків кінця ХІХ ст. – 1939 року Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том ХХ: Між дисциплінами: простори взаємодії у науці, мистецтві та освіті / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв: Посвіт, 2026. С. 103–110.